मार्च् 2006

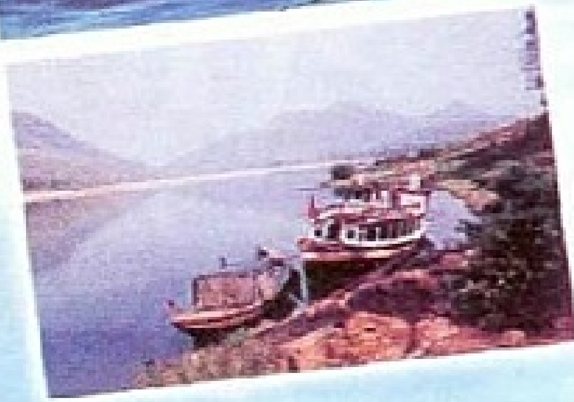
Rs. 13/-

संस्कृत

चन्दमामा

जलीयं विस्मयकरं जगत्

चिलिका – एशियाखण्डस्य अतिविशालः कश्चन सरोवरः – एषः समग्रं जगत् एव आकर्षति । सैबीरियन्‌जातीयाः पक्षिणः सहस्राधिकमैल्‌दूरम् अतिक्रम्य अत्र उपस्थिताः भवन्ति सन्तानोत्पत्त्यै । क्षणमात्रदृष्टिगोचरतां यान्तः डाल्फिन्‌मीनाः अत्र द्रष्टुं शक्याः । परितः स्थिताः द्वीपाः वीक्ष्यन्ताम् – प्रातः उपाहारः भवितुम् अर्हति द्वीपे । मध्याह्नभोजनं च कालीजयमन्दिरे । रात्रौ मधुचन्द्रयात्रा अपि द्वीपे एव यथा स्यात् तथा योजना क्रियताम् ।

mudra 1758

ORISSA

सुन्दरम् • शान्तम् • उत्कृष्टम्

For details contact: Ph: 0674 2432177, e-mail: ortour@orissatourism.gov.in
website: www.orissatourism.gov.in

चन्दमामा

सम्पुटः-२२ मार्च्-२००६ सञ्चिका-३

अन्तरङ्गम्

★ पुटोऽयं वाचकानाम् ...६
★ भारतीयाः सांस्कृतिकविशेषाः ...७
★ यथा दृष्टिः तथा सृष्टिः ...८
★ भयङ्करः खातः - ५ ...१३
★ भारतदर्शनम् ...२४
★ वार्ताविशेषः - ...२५
★ चन्दमामाप्रश्नावली - २ ...३१
★ वाचकानां कृते कथास्पर्धा - परिणामः ... ३२
★ सफलं देशाटनम् ...३४
★ नारायणपाण्डेयस्य वाक्शुद्धिः ... ४०
★ न्याय्याचरणम् ... ४५
★ अपात्रदानम् ... ५५
★ आर्यः - ३१ ...५९
★ पुटोऽयं भवताम् ...६४
★ चित्रशीर्षिकास्पर्धा ...६६

एतस्य अङ्कस्य विशेषाः

रत्नमाला (वे.क.) ...१९
हिमाचलप्रदेशीया जानपदकथा ...२६

महपुरुषाणां जीवनघटना - ३ ...३८
रामायणम् - ३ ...४१

ग्राहकशुल्कम् -

अमेरिका-केनडादेशयोः कृते

प्रतिकृतिमूल्यम् - $२

वार्षिकं शुल्कं - $२०

भवदीयं धनं 'Chandamama India Limited' नाम्ना प्रेष्यताम् -

Subscription Division

CHANDAMAMA INDIA LIMITED

No. 82, Defence Officers Colony,

Ekkatuthangal, **CHENNAI - 600 097.**

E.mail : subscription@chandamama.org

ग्राहकशुल्कविवरणम्

वायुयानेन भारतेतरदेशान् प्रति

वार्षिकं (१२ सञ्चिकाः) - रू.९००/-

भारते रू. १५०/- (बुक्पोस्ट् द्वारा)

भवदीयं धनं D.D.द्वारा धनादेश (M.O.) द्वारा वा

'Chandamama India Limited' नाम्ना प्रेषणीयम् ।

विज्ञापिकादानार्थं सम्पर्क्यताम् -

चेन्नै - *शिवाजी*, Ph - 044-22313637/22347399

Fax: 044-22312447, Mobile: 98412-77347

email.: advertisements @ chandamama.org

देहली - OBEROI MEDIA SERVICES, Telefax (011) 22424184

Mobile: 98100-72961, email: a.s.oberoi@indiatimes.com

Statement about Ownership of

CHANDAMAMA (Sanskrit)

Rule 8 (FormVI), Newspaper (Central) Rules, 1956

1. **Place of Publication**
   82 Defence Officers Colony
   Ekkatuthangal, Chennai-600 097
2. **Periodicity of Publication**
   MONTHLY
   1st of each calendar month
3. **Printer's Name**
   B. VISWANATHA REDDI

   Nationality
   INDIAN

   Address
   82 Defence Officers Colony
   Ekkatuthangal, Chennai-600 097
4. **Publisher's Name**
   B. VISWANATHA REDDI

   Nationality
   INDIAN

   Address
   82 Defence Officers Colony
   Ekkatuthangal, Chennai-600 097
5. **Editor's Name**
   B. VISWANATHA REDDI (Viswam)

   Nationality
   INDIAN

   Address
   82 Defence Officers Colony
   Ekkatuthangal, Chennai-600 097
6. Name and Address of individuals who own the newspaper
   Chandamama India Ltd.
   Board of Directors:
   1. P. Sudhir Rao
   2. Vinod Sethi
   3. B. Viswanatha Reddi
   82 Defence Officers Colony
   Ekkatuthangal, Chennai-600 097

I, **B. Viswanatha Reddi,** *do hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.*

(Sd.) B. VISWANATHA REDDI
Publisher

1st March 2006

संस्थापकौ –
चक्रपाणिः, बि. नागिरेड्डिः च

परीक्षाज्वरस्य औषधम्

मार्च्मासे प्रायः वार्षिकपरीक्षाः प्रचलन्ति भारते । अतः तेषु दिनेषु 'परीक्षाज्वर'बाधा दृश्यते सर्वत्र । एषा वार्षिकपरीक्षा छात्रस्य भविष्यस्य निर्णायिका । सा एव छात्रम् अग्रिमकक्ष्यां प्रति प्रेषयति, पुनरपि तस्याम् एव कक्ष्यायां पठने प्रवर्तयति वा । अतः छात्राः सहजतया एव परीक्षापरिणामविषये सातङ्काः भवन्ति ।

वार्षिकपरीक्षाभीतिं न्यूनीकर्तुम् एषु दिनेषु प्रायः सर्वे विद्यालयाः मासिकपरीक्षादिकम् आयोजयन्ति । तस्मात् बालाः पाठविषये सदा अवधानवन्तः भवन्ति, मुख्यपरीक्षायाः उत्तरणे आनुकूल्यं प्राप्नुवन्ति च ।

क्रीडाक्षेत्रे तिस्रः आज्ञाः भवन्ति – सावधानाः तिष्ठत, सज्जाः भवत, धावत इति । अध्ययनविषये अपि एषा एव नीतिः अनुसर्तुं शक्या । कक्ष्यासु नियता उपस्थितिः नितरां महत्त्वम् आवहति । सा एव जीवने अनुशासनबद्धताम् आनेतुम् अर्हति अपि । शिक्षकैः यत् बोध्यते तस्य सावधानं श्रवणम्, अवगमनं, टिप्पणीसज्जीकरणं च अग्रिमं सोपानम् । अध्ययनकाले आगताः सन्देहाः शिक्षकाणां साहाय्येन तत्तद्दिने एव निवारणीयाः । गृहम् आगत्य तत्तद्दिनस्य पाठाः पठनात् मनसि आकलनीयाः । यदि एवम् अध्ययनं निरन्तरं नियततया क्रियेत तर्हि परीक्षाकाले अधीतस्य पुनः स्मरणं, पाठ्यपुस्तकस्य सिंहावलोकनं च पर्याप्तं भवति । यद्यपि एतावता कथनेन कर्तव्याकर्तव्यं साकल्येन न उक्तं भवति, तथापि मुख्यः सारः तु सङ्गृहीतः एव । परीक्षाज्वरस्य निवारणाय अत्र उक्तम् एव उत्तमम् औषधम् । जीवने यदि अनुशासनयुक्तता भवति तर्हि अन्ये अंशाः सहजतया अनुसृताः भवेयुः एव ।

सम्पादकः – **विश्वम्**

वाचकानां पुटोऽयम्

माहिम्तः नियतिचिवालिया लिखति -

गतेभ्यः आ त्रिभ्यः वर्षेभ्यः अहं मम पुत्रस्य निमित्तं **संस्कृतचन्दमामायाः** ग्राहकत्वं स्वीकृतवती अस्मि । दशमकक्ष्यायाम् उत्तीर्णस्य तस्य इदानीं महाविद्यालयीये पाठ्यक्रमे संस्कृतं न पाठ्यविषयः । अतः अहम् ३६ सञ्चिकाः अपि संस्कृतप्रशिक्षणमहाविद्यालयाय दत्तवती अस्मि, येन आसक्ताः विद्यार्थिनः ताः पठितुं शक्नुयुः । अहम् आङ्ग्लचन्दमामां नियततया पठामि, आनन्दम् अनुभवामि च ।

नवदेहलीस्थः नीलमणिभाटिया (लेखकः चित्रकारः च) लिखति -

चन्दमामा आधुनिकस्य कालस्य प्राचीनपरम्परायाः च सम्बन्धकल्पने वस्तुतः असिधारा-व्रतम् एव आचरति इत्यत्र न अतिशयोक्तिः । अस्माकं बालानां मनोविकासस्य सम्पादने **चन्दमामा** उत्तमं साधनम् । **चन्दमामा** स्वस्य उत्कृष्टं कार्यं निर्वहन्ती चिरम् अभिवर्धताम् इति आशासे ।

दुर्गापुरात् ज्योतिरञ्जनविश्वालात् आगतं पत्रम् -

भवतां सम्पादकीये (मे-२००५) वस्तुस्थितिः सम्यक् एव विवृता अस्ति । मातृभूमि-विषये अमितां श्रद्धां वहतां राष्ट्रनायकानां जीवनगाथायाः ज्ञापने शिक्षकैः समूहमाध्यमेन च अग्रेसरत्वं स्वीकरणीयम् इत्यत्र नास्ति संशयः । राष्ट्रनायकानां चिन्तनधाराविषये अद्यतन्याः युवजनतायाः श्रद्धा न्यूना एव दृश्यते । चन्दमामा पूर्वजानां विषये श्रद्धायाः राष्ट्रभक्तेः च उद्दीपने सुयोग्यम् एव पात्रं निर्वहन्ती दृश्यते ।

केनडादेशीयः टोरेण्टोवासी अरविन्दविजयराघवः वदति -

अहं चतुर्थे वर्गे पठामि । गताभ्याम् आ द्वाभ्यां वर्षाभ्याम् अहं **चन्दमामां** पठन् अस्मि । चन्दमामायाः कथनां कारणतः मया बहवः नैतिकाः अंशाः अवगताः सन्ति । भारतात् सहस्राधिकमैलदूरे वसन् अहं भारतीयसंस्कृतिसम्बद्धान् बहून् अंशान् अवगतवान् अस्मि चन्दमामातः । एतस्यां पत्रिकायां स्थिताः बालैः लिखिताः कथाः विनोदकणिकाः च मह्यं नितरां रोचन्ते ।

भारतीयाः सांस्कृतिकविशेषाः

होलिकापर्वकाले गजोत्सवः

मार्च्मासे होलिकापर्वणः पूर्वदिने राजस्थानीये जयपुरे **'गजोत्सवः'** आचर्यते । एतदवसरे बहवः गजाः अत्र आगच्छन्ति । रमणीयतया ते गजाः अलङ्क्रियन्ते । ते धावनस्पर्धायां भागं वहन्ति, पोलोक्रीडायां प्रवर्तन्ते अपि । चौगान्क्रीडाङ्गणे प्रवर्तते एतत्सर्वम् । बहवः सङ्गीतकाराः नृत्यपटवः चापि अत्र भागं वहन्ति । अत्रत्यस्य सर्वस्य अवलोकनात् कदाचित् भासते यत् स्वातन्त्र्यदिनाचरण-सम्बद्धायाः शोभायात्रायाः लघुरूपम् एव एतत् इति । अत्र या शोभायात्रा भवति तत्र न केवलम् अलङ्कृताः गजाः, अपि तु अश्वाः, रथाः, उष्ट्राः, शिबिकाः इत्यादयः अपि विशेषतः भवन्ति । तथापि गजगणः एव एतस्य उत्सवस्य मुख्यम् आकर्षणम् इति तु सत्यम् । उत्सवार्थं तेषां शुण्डाललाटादयः वर्णैः विभूष्यन्ते । तेषां पादाः अपि विविधैः विन्यासैः अलङ्क्रियन्ते । पुच्छे पादे च घण्टाकिङ्किण्यादयः बध्यन्ते अपि ।

उत्सवस्य आनन्दस्य पराकाष्ठा तदा द्रष्टुं शक्या, यदा च द्रष्टारः, विदेशेभ्यः आगताः अपि, एतस्यां यात्रायां भागवहनाय निमन्त्र्यन्ते । भागग्रहीतारः सर्वे वर्णान् विकिरन्तः वर्ण-जलं साधनविशेषेण धाराकारेण पातयन्तः च होलिकापर्व समाचरन्ति । आत्मनः स्थान-प्रतिष्ठादिकं विस्मृत्य सोत्साहं भागं वहन्ति ते । गजोत्सवोऽयं राजस्थानीयप्रवासोद्यमविभागेन आयोज्यते प्रतिवर्षम् ।

मार्च्मासे एव महाराष्ट्रे नृत्यसङ्गीतोत्सवः आचर्यते । तस्य नाम भवति **'एल्लोरोत्सवः'** इति । एल्लोराप्रदेशे स्थितानां गुहानां कारणतः एतत् नाम एतस्य उत्सवस्य । चामाद्रि-उपत्यकायां ३४ गुहाः सन्ति । ताः च गुहाः षष्ठात् क्रिस्तशतकात् अनन्तरं सहस्रात् क्रिस्तशतकात् पूर्वं (क्री.श. ६०० - १०००) निर्मिताः प्रायः । बौद्धजैनादिपरम्पराः एतासु दृश्यन्ते । कैलासमन्दिरयुक्ता गुहा तासु प्रमुखा । अखण्डशिलया निर्मितं मन्दिरम् एतत् । अतः एव जगति एव अद्वितीयत्वम् एतस्य । ७,००० कर्मकराः १५० वर्षाणां परिश्रमेण एतत् निर्मितवन्तः इति श्रूयते । गुहानां पृष्ठभूमिकायां विविधाः नृत्यपटवः सङ्गीतविद्वांसः च अत्र स्वीयां प्रतिभां प्रस्तुवन्ति । सहस्राधिकवर्षाणाम् इतिहासेन सांस्कृतिक-परम्परया च युक्तासु गुहासु सञ्चारः वस्तुतः रोमाञ्चं जनयति । उत्सवोऽयम् आयोज्यते महाराष्ट्रीयेण प्रवासोद्यमाभिवृद्धिसंस्थानेन ।

यथा दृष्टिः तथा सृष्टिः

रङ्गनाथः कश्चन भूस्वामी । नगरे किञ्चित् वस्त्रवाणिज्यम् अपि आसीत् तस्य । रङ्गनाथः सेवकेषु परमदयालुः । 'अधिकवेतनदानेन सः सेवकान् पुत्रान् इव पश्यति' इति प्रथा आसीत् । अतः एव तस्य समीपे कार्यं कर्तुं युवानः उत्सुकाः भवन्ति स्म ।

रङ्गनाथस्य समीपे प्रमोदनामकः कश्चित् कार्यं करोति स्म । अग्रजस्य साहाय्यं कर्तुं प्रमोदः दूरदेशं गन्तुम् इष्टवान् । प्रमोदस्य कार्यं रङ्गनाथः बहुधा शंसति स्म । अतः तादृशमेव कार्ये नियोक्तुम् इच्छन् सः प्रमोदस्य बन्धुम् चन्द्रनामकं युवकं चितवान् ।

एतत् दृष्ट्वा रङ्गनाथस्य पत्नी उक्तवती - ''मम अनुजः शिवः एतत् कार्यं समर्थतया करोति । सः चन्द्रस्य अपेक्षया उत्तमं तरुणम् अन्विष्य एतस्मिन् कार्ये नियोजयितुम् अर्हति । भवान् निश्चिन्तः भवतु'' इति ।

भगिन्याः सूचनया आगतः शिवः रङ्गनाथसमीपम् आगत्य उक्तवान् - ''मम परिचितः हरिनामकः प्रमोदतः अपि उत्तमरीत्या कार्यं निर्वहति । तस्य कार्यशैली उत्तमा । सर्वप्रकारेण सः योग्यः अस्ति'' इति ।

तदा रङ्गनाथः - ''सहसा विदधीत न क्रियाम् इति उक्तिः स्मर्तव्या अस्माभिः । एतादृशे विषये विचिन्त्य प्रवर्तितव्यम् । सेवकस्य स्वीकरणात् पूर्वम् अनेकविधाः परीक्षाः करणीयाः । तासु परीक्षासु केचन उत्तीर्णाः भवन्ति, पुनः केचन अनुत्तीर्णाः । किन्तु प्रमोदः तासु सर्वासु परीक्षासु उत्तीर्णः । अत एव मयि तस्य विषये महती प्रीतिः अस्ति'' इति वदन् प्रमोदसम्बद्धां काञ्चन घटनां निरूपितवान् -

प्रमोदः नगरे स्थिते मम वस्त्रापणे कार्यं करोति । आढ्यतमत्वेन मम परिगणनं यत् अस्ति तस्य कारणम् अस्ति - प्रमोदस्य कार्यदक्षता एव । अहम् एतमपि विषयं जानामि यत् अन्ये वणिजः अधिकवेतनं दास्यामः इति प्रमोदं प्रलोभयितुं प्रवृत्ताः चेदपि प्रमोदः

वणिजां तं प्रस्तावं तिरस्कृतवान् इति । अस्मिन् विषये वस्तुस्थितिः कीदृशी इति ज्ञातुम् इच्छन् अहं विश्वासपात्रं बापटनामकं जनं कदाचित् तत्र नियोजितवान् ।

बापटः प्रमोदेन सह वार्तालापं कुर्वन् - ''रङ्गनाथः भवते प्रतिमासं सहस्रं रूप्यकाणि ददाति । किन्तु किं तेन ? अहं नगरे नूतनं वस्त्रापणम् उद्घाटयितुम् इच्छामि । यदि भवान् मम आपणम् आगच्छेत् तर्हि अहं भवते सहस्रद्वयं दास्यामि'' इति उक्तवान् ।

प्रमोदः अनङ्गीकारं प्रदर्शयन् - ''महोदय । मां केचन 'सहस्रत्रयं दास्यामः, आगच्छतु' इति वदन्तः मयि लोभं जनयितुं प्रयत्नं कृतवन्तः । किन्तु मया तत् न अङ्गीकृतम्'' इति उक्तवान् ।

बापटः प्रमोदविषये दयां प्रकटयन् उक्तवान् - ''जीवने यथाशक्ति दानादिकं धर्मकार्यं करणीयम् । अतः अहं भवते सहस्रचतुष्टयं वेतनं दास्यामि । आगच्छतु । रङ्गनाथस्य समीपे कार्यं कुर्वन् भवान् जीवने कदापि उन्नतं स्थानं प्राप्तुं न अर्हति एव । अतः मया उक्तस्य विषये गाम्भीर्येण चिन्तयतु'' इति ।

प्रमोदः एतं प्रस्तावं तिरस्कुर्वन् उक्तवान् -''महोदय ! दूरदृष्टियुक्तः जनः वेतनमेव प्रमुखं न भावयति, अपि तु स्वामी कीदृशः इति विचारयति । केचन रङ्गनाथस्य औन्नत्यम् असहमानाः तं वाणिज्ये नाशयितुं मयि एवं लोभं जनयन्तः सन्ति । यदा तेषां कार्यं साधितं भविष्यति तदा ते मामपि ततः निष्कासयिष्यन्ति एव । अपि च रङ्गनाथविषये मयि विश्वासः अस्ति यत् अयम् आपत्काले मम साहाय्यं करिष्यति एव इति । अतः अहं भवत्समीपम् आगन्तुं न सिद्धः'' इति ।

बापटः सर्वं विषयं मां निवेदितवान् । एतस्मात् अहम् अतीव सन्तुष्टः । परेद्यवि एव प्रमोदस्य अनुजायाः विवाहप्रस्तावः उपस्थितः । विवाहदिनं निश्चितम् अपि । मासत्रयम् अवशिष्टम् अस्ति विवाहाय । किन्तु वरपक्षीयाः वरदक्षिणारूपेण त्रिसहस्रं रूप्यकाणि अपेक्षितवन्तः । प्रमोदः तु प्रायः रिक्तहस्तः आसीत् । अतः सः सङ्कल्पितवान् यत् स्वामी प्रार्थनीयः इति ।

प्रमोदस्य धनप्रार्थनां श्रुत्वा अहं तं परीक्षितुम् इच्छन् कृत्रिमं दुःखं प्रदर्शयन् - ''मासपर्यन्तं कस्मैचिदपि ऋणं न दास्यामि इति निर्णयः स्वीकृतः अस्ति मया'' इति वदन् प्रमोदस्य हस्ते सहस्रं रूप्यकाणि ददत् उक्तवान्

- ''एतत् धनं मया मुख्यकार्यनिमित्तं रक्षितम्, एतत् मासद्वयपर्यन्तं भवतः समीपे भवतु । अस्मात् धनात् एकं रूप्यकमपि न स्वीकरणीयं भवता'' इति ।

प्रमोदः मौनेन तत् धनं स्वीकृत्य गृहं प्रति प्रस्थितः । मार्गे बापटः पुनः तं प्रलोभयन् उक्तवान् - ''मया श्रुतं यत् भवतः जीवने इदानीं धनस्य महती आवश्यकता अस्ति इति । रङ्गनाथः भवतः प्रार्थनां तिरस्कृतवान् इत्यपि मया ज्ञातम् । अतः भवान् मम समीपे कार्यं कर्तुं सन्नद्धः भवतु'' इति ।

प्रमोदः बापटं नखशिखान्तं दृष्ट्वा - ''मम स्वभावः सर्वदा अचलः, अपरिवर्तनशीलः च । एकदा यः निर्णयः मया श्रावितः तस्मिन्नेव अहं निष्ठावान् । मम स्वामी रङ्गनाथवर्यः समीचीनः एव'' इति उक्तवान् ।

प्रमोदस्य एतं विषयं सर्वं श्रुत्वा शिवः रङ्गनाथम् अवदत् - ''यदि प्रमोदः तावत् चतुरः स्यात् तर्हि बापटेन क्रियमाणं कार्यमपि सः जानीयात् एव । अहं चिन्तयामि यत् प्रमोदः भवत्तः समीचीनं प्रतिफलं प्राप्य भवतः दौर्बल्यम् अपि सम्यक् जानन् वञ्चयेत् इति'' इति ।

तदा रङ्गनाथः हसन् - ''इदानीं प्रमोदस्य विषयः मास्तु । प्रमोदस्य स्थाने नियुक्तिं यः अपेक्षते तस्य परीक्षा कथं क्रियते भवता ?'' इति पृष्टवान् ।

शिवः झटिति उक्तवान् - ''परीक्षायाः अपेक्षा एव नास्ति । मम पत्नी सर्वेषां गृहाणि असकृत् गच्छति । तेषु गृहेषु स्थितान् विचारान् सम्यक् जानाति सा । सर्वेषु गृहेषु गृहिण्याः आक्षेपः भवति यत् मम पतिः लघुविषये अपि क्रुद्धः भवति, अतः समञ्जनमेव कष्टाय इति । किन्तु हरेः पत्नी तु कदापि पतिं न निन्दति, प्रत्युत शंसत्येव ! एतदेव हरिविषयकं प्रमाण-पत्रम्'' इति ।

शिवस्य वचने रङ्गनाथस्य विश्वासः न उत्पन्नः । किन्तु रङ्गनाथस्य पत्नी अनुजस्य वचनम् अनुमोदयन्ती - ''तस्य वचने यदि विश्वासः नास्ति तर्हि भवान् स्वयमेव परीक्षां करोतु'' इति उक्तवती ।

अस्मिन् विषये किं करणीयम् इति प्रमोदमेव पृष्टवान् रङ्गनाथः । प्रमोदः दीर्घकालं विचिन्त्य उक्तवन् - ''अस्मिन् समये हरिः गृहे न स्यात् । आवां तत्र गच्छाव । चन्द्रविषये तस्य पत्याः अभिप्रायः कः इति जानीयाव'' इति ।

ततः तौ हरिगृहं गतौ । प्रमोदः हरेः पत्नीम्

उक्तवान् – ''अहं रङ्गनाथस्य वस्त्रापणे आ बहुभ्यः वर्षेभ्यः कार्यं कुर्वन् अस्मि । इदानीं मम अग्रजस्य साहाय्यं कर्तुं देशान्तरं गमिष्यता मया एषः उद्योगः त्यक्तव्यः । रङ्गनाथः अस्मिन् उद्योगे मम बन्धुं चन्द्रं नियोजयितुम् इच्छति । अतः चन्द्रविषये भवत्याः अभिप्रायः कः इति ज्ञातुम् आवाम् आगतौ'' इति ।

हरेः पत्नी गजलक्ष्मीः सङ्कोचं विना उक्तवती – ''चन्द्रस्य विषयं किं वा वदानि ? सः मदिरासक्तः, वञ्चकः, असत्यवादी च । एषु दिनेषु सः मम पत्या सह वार्तालापम् अपि त्यक्तवान्'' इति ।

''महान् सन्तोषः । भवत्या चन्द्रविषये उक्तः विचारः आवयोः लाभाय अभवत्'' इति उक्त्वा प्रमोदः रङ्गनाथेन सह ततः प्रस्थितः । मार्गे प्रमोदः रङ्गनाथम् उक्तवान् – ''गुञ्जा स्वस्य कृष्णं वर्णं न जानाति इति लोकोक्तिः अस्ति । मम भाति यत् गजलक्ष्म्याः पतिः हरिः एव वञ्चकः, पानासक्तः, असत्यवादी च इति'' इति ।

''हरिः एतादृशः इति भवता कथम् उच्यते ?'' इति पृष्टवान् रङ्गनाथः ।

''स्वामिन्, पूर्वं राजा पाण्डुः स्वपुत्रं धर्मराजं पृष्टवान् आसीत् – भवतः परिचितेषु उत्तमाः के, अधमाः के इति । तदा धर्मराजः – सर्वे अपि उत्तमाः एव, कोऽपि अधमः नास्ति इति प्रत्युत्तरं दत्तवान् आसीत् । यदा दुर्योधनः अस्मिन् विषये पृष्टः तदा सः – कोऽपि उत्तमः नास्ति, सर्वेऽपि नीचाः एव इति उक्तवान् आसीत् । एषा कथा भवता अपि श्रुता स्यात्'' इति उक्तवान् प्रमोदः ।

रङ्गनाथः झटिति प्रमोदस्य हस्तौ गृहीत्वा पृष्टवान् – ''भवतः विषये कश्चन सन्देहः मां बाधते । एतादृशः बुद्धिमान् भवान् स्वयमेव वाणिज्यं किमर्थं न कृतवान् ? मम समीपे किमर्थं कार्यं कृतं भवता ?'' इति ।

तदा प्रमोदः उक्तवान् – ''समग्रा भूमिः समाना एव । किन्तु फलवृक्षाः फलानि ददति । पुष्पवृक्षाः पुष्पाणि यच्छन्ति । तथैव कैश्चित् स्वबुद्धिमत्ता वाणिज्ये उपयुज्यते । पुनः कैश्चित् योग्यस्य स्वामिनः अन्वेषणे उपयुज्यते'' इति ।

रङ्गनाथेन प्रमोदः बहुधा प्रशंसितः । सप्ताहाभ्यन्तरे सः प्रमोदस्य स्थाने वस्त्रापणे चन्द्रस्यैव नियुक्तिं कृतवान् ।

गरुडः अपराजेयः

भवतां प्रियपत्रिकया चन्दमामया २००१-२००३ अभ्यन्तरे प्रकाशितायाः लोकप्रियायाः चित्रकथायाः शिष्टः भागः ....

चन्द्रपुर्याः दिवङ्गतस्य मन्त्रिणः पुत्रेण आदित्येन प्राचीनेषु भवनेषु रहस्यमयशक्तियुता गरुडमूर्तिः, पिञ्छः च प्राप्यते । एतयोः उभयोः साहाय्येन आदित्यः विच्छिद्रकरीणां दुष्टशक्तीनां निग्रहे समर्थः भवति । सः युवराजः अस्ति इदानीम् । दुष्टाः शक्तयः पुनरपि सबलाः जाताः सन्ति इति ज्ञायते तेन ।

अग्रिमेषु अङ्केषु राजकुमारस्य आदित्यस्य साहसकृत्यानि पठ्यन्ताम् । स्वीयायाः प्रतिकृतेः प्राप्तिः इदानीम् एव दृढीक्रियताम् । सदस्यतायाः नवीकरणं मा विस्मर्यताम् ।

लिख्यताम् -

चन्दमामा इण्डिया लिमिटेड्
८२, डिफेन्स् आफीसर्स् कालोनी
इक्काटुथङ्गल्, चेन्नै - ६०० ०९७

भयङ्करः खातः

५

[विचित्रजन्तुरूपेण आगतस्य मान्त्रिकशिष्यस्य जयमल्लस्य मुखात् केशवः बहून् विचारान् ज्ञातवान् । ब्रह्मदण्डी मान्त्रिकः अवदत् यत् मया मन्त्रशक्तिबलात् भूकम्पः जनितः अस्ति इति । ततः सः जयमल्लम् आज्ञापयत् यत् केशवं नीत्वा गजसरोवरे स्नापयित्वा आनयतु इति । तदनन्तरम् ...]

ब्रह्मदण्डिमान्त्रिकस्य आज्ञां श्रुत्वा जयमल्लः केशवस्य हस्तं गृहीत्वा ततः निर्गतवान् । गमनसमये केशवः चिन्तयन् आसीत् – 'एषः मान्त्रिकः मन्त्रशक्त्या महापर्वतम् एव कम्पयितुं शक्तवान् । एतत् तु महते आश्चर्याय एव । प्रत्यक्षदर्शनात् ऋते विश्वसितुम् अपि न शक्यते अत्र' इति ।

गच्छन् एव जयमल्लः केशवम् अवदत् – ''तस्य मन्त्रशक्तेः कारणतः एव भूकम्पः जातः इत्यत्र न विश्वसिमि अहम् । पर्वते विस्फोटकधातवः भवन्ति । तेषां कारणतः आकस्मिकतया कदाचित् पर्वतः कम्पते । तादृशः कम्पः यदा उत्पन्नः तदा तं तदा दृष्ट्वा मान्त्रिकः विकत्थनं कृतवान् स्यात् यत् मत्कारणतः एषः भूकम्पः सम्पन्नः इति । अतः भूकम्पस्य कारणं किम् इति स्पष्टतया वक्तुं न शक्यते'' इति ।

तावता तौ पर्वतस्थं कञ्चित् समतलं प्रदेशं

प्राप्तवन्तौ । तस्य पार्श्वे काचित् निर्झरी प्रवहति स्म । निर्झर्याः पार्श्वे स्थितायाः गुहातः कस्यचित् सिंहस्य गर्जनम् अपि श्रूयते स्म । सिंहः गर्जन् गुहातः बहिः आगतवान्, कस्याञ्चित् शिलायाः उपरि अतिष्ठत् च ।

''एषा एव गजनिर्झरी । अत्र जलं न प्रवहति इत्यतः गजसरोवरः इत्यपि एतस्य निर्देशः । चिह्नाङ्कितः सिंहः तत्र दृश्यते खलु । सः अत्रैव गुहायां निवसति । एषः सिंहः मान्त्रिकेण पालितः अस्ति'' इति विवृतवान् जयमल्लः ।

'सर्वम् एतत् आश्चर्याय एव ! पर्वतस्य कम्पनं, सिंहस्य पालनं, सिंहस्य शरीरे चित्रके इव चिह्नानि इत्यादयः अंशाः तु मया अश्रुतपूर्वाः एव । ब्रह्मदण्डी मान्त्रिकः एतस्य सिंहस्य आहाररूपेण मां प्रेषितवान् न स्यात् खलु ?'

इति चिन्तयन् केशवः जयमल्लस्य दिशि दृष्टिं प्रसारितवान् । जयमल्लः तु सिंहम् एव पश्यन् आसीत् । सिंहः पादम् उन्नीय पुनः पुनः गर्जति स्म ।

केशवः किञ्चित्कालं यावत् सिंहं निर्निमेषम् अपश्यत् । तस्य मनसि भावना आगता यत् यदाकदाचिदपि एषः सिंहः आक्रमणं कुर्यात् इति ।

अतः सः झटिति धनुषि बाणं संयोज्य बाणप्रयोगाय सज्जः जातः । जयमल्लः तु सिंहं दृष्ट्वा 'ओङ्कार, अये ओङ्कार' इति वदन् पुनः केशवं पश्यन् अवदत् - ''अये ! किम् एतत् क्रियमाणम् अस्ति भवता ? किं सिंहः बाणेन मारयितुं शक्यः इति भवता चिन्त्यते ? भवान् एतम् उद्दिश्य बाणं प्रयुज्य परिणामं जानातु तावत्'' इति ।

तावता केशवेन बाणः प्रयुक्तः आसीत् एव । स च बाणः सिंहस्य शिरःपर्यन्तं सशब्दं गतः, पुनः ततः निर्गत्य समीपस्थायां निर्झर्याम् अपतत् च ।

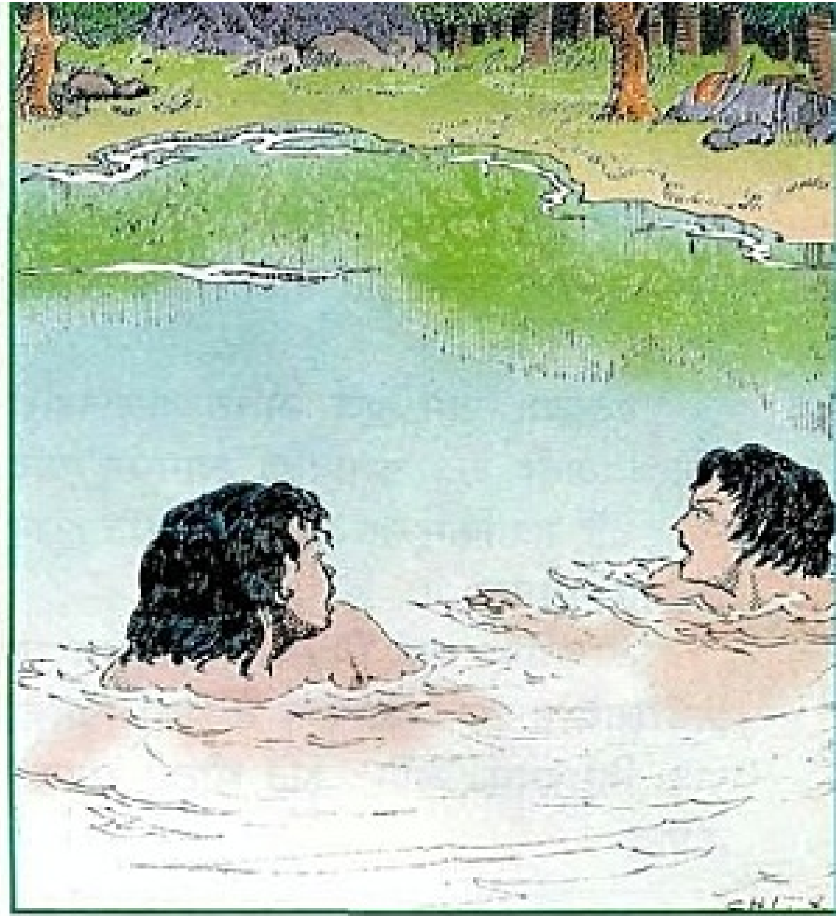
''पश्यतु, भवतः एकः बाणः व्यर्थः जातः । एषः ब्रह्मदण्डिमान्त्रिकेण पालितः सिंहः इति मया उक्तं खलु । अतः बाणाः एतं पीडयितुं न अर्हन्ति । मान्त्रिकः तु वदति यत् जगति अविद्यमानः एषः मया स्वयं सृष्टः इति । तस्य वचने न मम विश्वासः । सः मान्त्रिकः स्यात्, न तु स्वयं ब्रह्मा । शैशवे एव तेन एषः सिंहः गृहीतः स्यात् । ततः चित्रककुलोत्पन्नायाः सम्पर्कः कारितः स्यात्'' इति अवदत् जयमल्लः ।

''सर्वथा अज्ञानं भवतः । सम्पर्कमात्रेण

तस्याः शरीरे विद्यमानानि चिह्नानि एतस्य शरीरे भवितुं न अर्हन्ति'' इति अवदत् केशवः ।

''अथवा एषः तादृशयोः मेलनात् एव जातः स्यादपि । तदा तु मातुः लक्षणानि पुत्रे भवितुम् अपि अर्हन्ति एव । अन्या सम्भावना नाम दाहादिना सः एतस्य शरीरे एतादृशानि चिह्नानि सृष्टवान् स्यात् इति'' इति अवदत् जयमल्लः ।

''स्यान्नाम तथा । किन्तु तादृशस्य चिन्तनेन इदानीं किम् अस्माकम् ? एतस्य कारणतः आपतन्त्याः विपदः निवारणं कथम् इति तु आदौ चिन्तनीयं खलु ?'' इति अवदत् केशवः ।

''एतस्मात् न कोऽपि अपायः भविष्यति । अहं बहुकालतः मान्त्रिकस्य शिष्यः अस्मि । अतः जन्तूनां वशीकरणे मम विशिष्टा काचित् शक्तिः अस्ति एव । सः सिंहः इतःपरं मार्जारः इव तूष्णीं स्थास्यति, पश्यतु'' इति अवदत् जयमल्लः ।

अनन्तरक्षणे सिंहः केसरान् कम्पयन् विशालतया मुखं व्यादाय जृम्भणं कृत्वा मार्जारः इव तत्रैव मौनेन उपाविशत् । एतत् दृष्ट्वा केशवः नितराम् आश्चर्यचकितः । सः अचिन्तयत् – 'एषः स्वयं मन्त्रशक्तियुक्तः इव भासते । तथापि ब्रह्मदण्डिमान्त्रिकस्य शिष्यत्वम् एतेन किमर्थम् अङ्गीकृतम् इति तु न ज्ञायते । अत्र किमर्थं तिष्ठति इत्यपि न ज्ञायते । एषः अपि मान्त्रिकतः मोक्षम् इच्छेत् एव । किन्तु कापि असहायकता एतं बाधते इति मन्ये । अतः एषः इतः मोक्षं प्राप्तुं न शक्नोति । यदि एषः मम उत्तमं मित्रं स्यात् तर्हि एतस्य साहाय्येन अहम् इतः निर्गन्तुं निश्चयेन शक्नुयाम्' इति ।

जयमल्लः गजनिर्झर्यां मज्जनं कुर्वन् केशवम् अवदत् – ''अये ! कुतो विलम्बः ? स्नानं क्रियताम् । ब्रह्मदण्डी मान्त्रिकः तत्र आवां प्रतीक्षते'' इति ।

केशवः धनुर्बाणादिकं तीरे स्थापयित्वा स्नानं कर्तुम् उद्युक्तः जातः । स्नानानन्तरं मान्त्रिकः कालभैरवाय किं मां बलिरूपेण अर्पयेत् इति तस्य सन्देहः तु आसीत् एव ।

सः जयमल्लम् एतं विषयं प्रष्टुम् ऐच्छत् । किन्तु जयमल्लः तरन् तावता निर्झर्याम् अग्रे गतः आसीत् । अतः केशवः अपि तरन् तस्य समीपं गतवान् । यावत् सः स्वस्य मुखम् उद्घाटयितुम् उद्युक्तः तावता निर्झरीं प्रति

आगच्छतां गजानां घोरः घीङ्कारः अनतिदूरात् श्रुतः ।

"स्नानाय गजानां कोऽपि समूहः इतः एव आगच्छन् अस्ति इति भाति" इति अवदत् केशवः ।

"एतस्याः नाम एव अस्ति गजनिर्झरी इति । अतः अत्र गजानाम् आगमनं यदि स्यात् तर्हि तत्र किम् आश्चर्यम् ?" इति हसन् अवदत् जयमल्लः ।

"आश्चर्यस्य नायं विषयः । इतः त्वरया निर्गच्छाव तावत् । अन्यथा ते गजाः आवां पादैः विमर्दयेयुः अपि" इति भीत्या अवदत् केशवः ।

केशवस्य भीतिं दृष्ट्वा जयमल्लः हसितवान् । गजाः तु घीङ्कुर्वन्तः शुण्डया शाखाः निवारयन्तः च निर्झरीतीरम् आगताः एव । तान् दृष्ट्वा जयमल्लः पुनरपि सकृत् मज्जनं कृत्वा उत्थाय कमपि मन्त्रं जपितवान्, गजान् उद्दिश्य जलं क्षिप्तवान् च । अनन्तरक्षणे गजानाम् आगमनं स्थगितम् । तेषां घीङ्कारः अपि स्थगितः ।

"दृष्टा खलु मम शक्तिः" इति अवदत् जयमल्लः । ततः सः तरन् केशवसमीपम् आगच्छत् । केशवस्य तु महत् आश्चर्यम् । जयमल्लस्य एतादृशं सामर्थ्यं स्यात् इति न चिन्तितम् आसीत् तेन ।

केशवस्य आशयम् अवगतवान् इव जयमल्लः अवदत् - "पशुपक्षिणां वशीकरणाय महत्याः मन्त्रशक्तेः आवश्यकता कापि न भवति । एतादृशानि कार्याणि ब्रह्मदण्डी

मान्त्रिकः लीलया करोति । मन्त्रशक्तेः सामर्थ्यम् अपूर्वं भवति । मन्त्रशक्तिबलात् समग्रं जगत् एव वशीकर्तुम् अपि शक्यम् । भूतभविष्यतोः ज्ञानम् अपि ततः शक्यते । गुप्तनिधेः ज्ञानम् अपि ततः शक्यते । भयङ्कर-खातस्थः निधिः यस्मिन् दिने अस्माकं हस्त-गतः भवेत् तस्मिन् एव दिने अस्माकं मन्त्रवेत्तृता प्रमाणिता भवेत्'' इति ।

''सः भयङ्करखातः कुत्र अस्ति ?'' इति अपृच्छत् केशवः ।

''तत् यदि ज्ञायेत तर्हि अहं किमर्थम् अत्र तिष्ठेयम् ? तस्य ज्ञानाय एव मया एतस्य मान्त्रिकस्य आश्रयः प्राप्तः अस्ति'' इति अवदत् जयमल्लः ।

जयमल्लः मान्त्रिकसमीपे यत् तिष्ठति तस्य मूलकारणं तु अवगतं केशवेन। भयङ्कर-खातस्थस्य निधेः प्राप्त्यर्थम् एव मान्त्रिकेण मम उपयोगः प्राप्येत इति अचिन्तयत् सः ।

जयमल्लः तीरम् आगत्य वस्त्रेण शरीरं मार्जयन् उच्चस्वरेण अवदत् - 'अये केशव ! शीघ्रम् आगम्यताम्' इति । केशवः अपि तीरम् आगत्य शरीरं मार्जयित्वा धनुर्बाणादिकं स्वीकृत्य जयमल्लेन सह ततः प्रस्थितवान् ।

जयमल्लः क्षणं यावत् स्थित्वा - ''एतेषां गजानां स्तम्भनम् इतःपरं तु न आवश्यकम्'' इति उक्त्वा उच्चस्वरेण - ''अयि भोः गजाः ! इदानीं भवन्तः निर्झर्यां स्नातुम् अर्हन्ति'' इति अवदत् ।

गजाः बन्धनात् मुक्ताः इव स्नानाय निर्झरीं प्रति वेगेन अगच्छन् । जयमल्लः एकं लघुं शिलाखण्डं स्वीकृत्य सिंहं लक्ष्यीकृत्य क्षिप्त्वा अवदत् - ''इतःपरं भवान् गर्जनम् आरब्धुम् अर्हति'' इति । अनन्तरक्षणे एव सिंहः उच्चैः गर्जनम् अकरोत् । तत् गर्जनं श्रुत्वा स्नानरताः गजाः अपि उच्चैः घीङ्कृतवन्तः ।

''मित्र ! यदा यदा अहम् अत्र स्नानार्थम् आगच्छामि तदा एवमेव प्रवर्तते । गजाः च घण्टां यावत् घीङ्कुर्वन्ति, सिंहोऽपि घण्टां यावत् गर्जति । अन्ते गजाः अरण्यं गच्छन्ति, सिंहः च गुहां प्रविशति'' इति अवदत् जयमल्लः सन्तोषेण ।

जयमल्लस्य एतं व्यवहारं दृष्ट्वा केशवः किञ्चिदिव खिन्नः जातः । सः अचिन्तयत् - 'मान्त्रिककारणतः अचिरात् एव विपत्तिः सम्भविष्यति इति अहं चिन्ताक्रान्तः । किन्तु एषः तु तद्विषये अवधानवान् न सर्वथा । महाकार्यं साधितवान् इव एषः सन्तोषम्

अनुभवन् दृश्यते ! एवं व्यवहरन् अयं वदति – अहं भवतः हिताकाङ्क्षी अस्मि, भवतः कोऽपि अपायः यथा न भवेत् तथा अहं करिष्यामि इति ।'

अतः सः जयमल्लम् अवदत् – "जयमल्ल ! इतःपरम् आवां सुहृदौ इति भवता उक्तम् आसीत् । किन्तु इदानीं भासते यत् आपतन्त्याः विपदः विषये भवान् चिन्तयन् नास्ति इति । किम् एतत् उचितम् ?" इति ।

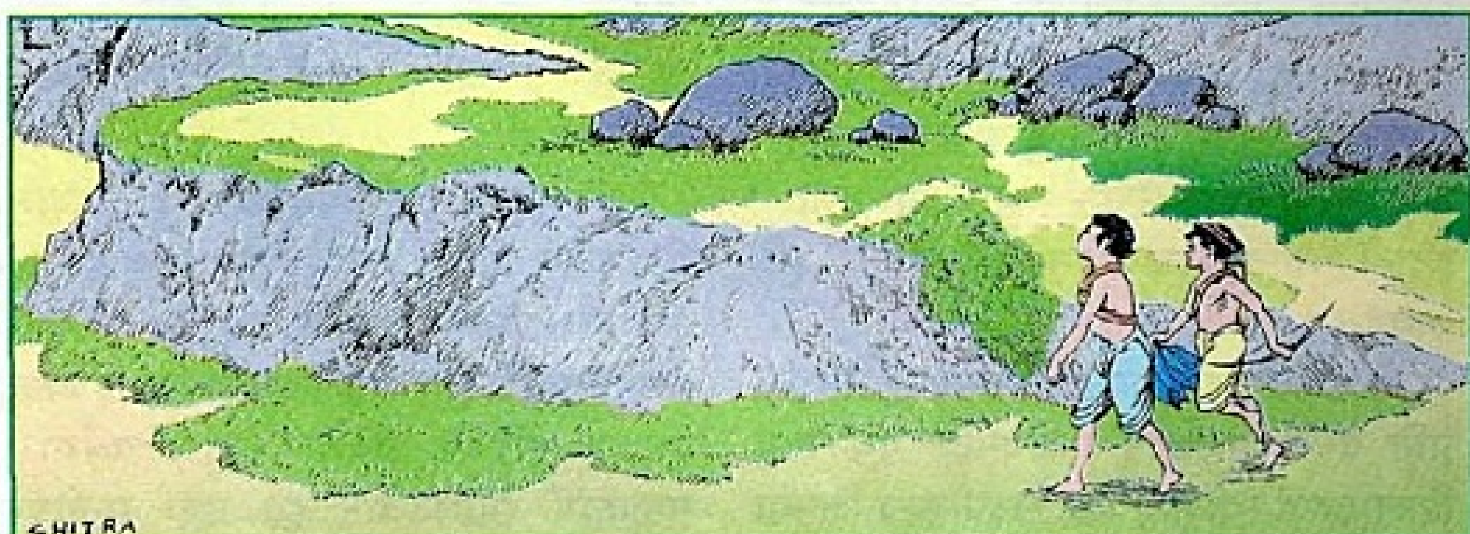
जयमल्लः उत्तरकथनात् पूर्वं पर्वतशिखरम् अपश्यत् । तत्र तौ एव पश्यन् स्थितः ब्रह्मदण्डी राक्षसः तेन दृष्टः । जयमल्लः मन्दस्वरेण केशवम् अवदत् – "भवान् उच्चैः सम्भाषणं कुर्वन् अस्ति । मान्त्रिकस्य श्रवणशक्तिः तीक्ष्णा । अतः आवाभ्यां मन्दस्वरेण एव सम्भाषणीयम् । अहं भवतः रक्षणम् अवश्यं करिष्यामि । भयङ्करखातं प्रति गन्तुं कः अर्हः इति अद्य अहमपि ज्ञातवान् अस्मि । भवतः स्कन्धे स्थितं सर्पचिह्नं दृष्ट्वा सः नितरां सन्तुष्टः इत्येतत् भवता अपि लक्षितं स्यादेव । भयङ्करखातप्रवेशस्य सर्पचिह्नस्य च गभीरः सम्बन्धः इति तु सुस्पष्टम् । किन्तु तस्य पूर्णं स्वरूपं तु सः एव जानाति । अद्य रात्रौ सः कामपि शक्तिं भवति आवाह्य भवन्मुखात् निधिप्राप्तिक्रमं, खातं प्रति गमनमार्गं च वाचयेत् । तत् अस्माभिः अपि ज्ञातव्यम् । तदनन्तरं वयं तं परलोकं प्रति प्रेषयाम" इति ।

"किन्तु ततःपूर्वम् एव सः आवां परलोकं प्रति यदि प्रेषयेत् तर्हि .... ?" इति सन्देहेन अपृच्छत् केशवः ।

"तथा न करिष्यति सः । इदानीं सः धनपिशाचेन कीर्तिकामनया च ग्रस्तः अस्ति । अतः तस्य बुद्धिः कुण्ठिता जाता अस्ति सर्वथा । अतः एव आवाभ्यां सहस्रधाराय अवसरः प्राप्तः अस्ति" इति अवदत् जयमल्लः ।

पर्वतशिखरस्थः मान्त्रिकः तयोः आगमनं पश्यन् आसीत् । सः मन्दहासपूर्वकम् उच्चस्वरेण अवदत् – "जयमल्ल ! आगमनसमये बिल्वसमिधः अपि आनयतु । कालभैरवः महत्याः बुभुक्षायाः कारणतः व्यग्रः अस्ति । सहस्रे वर्षेषु एकवारं तेन एवं बुभुक्षा प्राप्यते" इति ।

– *(अनुवर्तते)*

वेताल-कथा

रत्नमाला

दृढव्रती त्रिविक्रमः पुनरपि वृक्षस्य समीपं गत्वा शवं स्कन्धे आरोप्य यथापूर्वं मौनेन श्मशानं प्रति प्रस्थितवान् । तदा शवान्तर्गतः वेतालः अवदत् - ''अये राजन् ! भवान् कस्यचित् मान्त्रिकस्य अपमाननं कृतवान् स्यात्, तस्मात् कुपितः सः शापं दत्तवान् स्यात् इति भावयामि अहम् । संन्यासिनः मन्त्रतन्त्रादिशक्तेः उपयोगेन किमपि कर्तुम् अर्हन्ति । तेषाम् एतत् बलम् अजानन् गौरवः नाम कश्चित् शापं प्राप्य जीवने बहूनि कष्टानि अनुभूतवान् । सः कः, तेन किमर्थं कीदृशं कष्टम् अनुभूतम् इत्यादिकं ज्ञातुं भवतः महत् कुतूहलं स्यात् एव । भवतः कुतूहलस्य शमनाय अहं तदीयां कथां श्रावयामि । श्रद्धया शृणोतु तावत्'' इति ।

अनन्तरं वेतालेन कथा आरब्धा –

श्रीनिवासः श्रीपुरस्य वणिक्षु अन्यतमः । तस्य पत्नी सुजाता विनयवती, सुशीला, गुणवती च । तयोः उभौ पुत्रौ । ज्येष्ठः भैरवः । अपरः गौरवः । भैरवः स्वभावेन शान्तः विनयशीलः च । किन्तु गौरवः न तथा । सः रूक्षः अशिष्टः च ।

कदाचित् कश्चन संन्यासी तेषां गृहम् आगतवान् । सुजाता तम् आदरेण स्वागतीकृत्य भोजनं पर्यवेषयत् । भैरवः तं विनयेन नमस्कृतवान् । किन्तु गौरवः तस्य पुरतः एव अवदत् – ''एतादृशस्य भिक्षुकस्य सम्मानः किमर्थम् ?'' इति ।

एतत् श्रुत्वा संन्यासी कुपितः । तथापि सः शान्ततया अवदत् – ''अन्नस्य याचितरि एतादृशः कोपः अनुचितः । भवता अपि भाविनि काले कदाचित् भिक्षा याचनीया भवेत्'' इति ।

''मम गृहस्य अन्नं खादित्वा किं माम् एव भाययति भवान् ? भवादृशात् न कापि भीतिः मम । भवान् आदरसत्कारयोः पात्रं सर्वथा न'' इति उक्त्वा गौरवः ततः निर्गतवान् ।

श्रीनिवासः, सुजाता, भैरवः च संन्यासिनः कोपात् भीताः । ते संन्यासिनं प्रार्थितवन्तः यत् कोपेन शापः न दातव्यः इति । तदा संन्यासी हसन् अवदत् – ''तं विषयं त्यजन्तु नाम, भवन्तः यत् इच्छन्ति तत् याचन्तु'' इति ।

''अस्माकम् अन्या इच्छा कापि नास्ति । गौरवस्य दुष्टता अपगच्छतु इति एका एव अपेक्षा अस्माकम्'' इति उक्तवती सुजाता ।

तदा संन्यासी अवदत् – ''आश्चर्यस्य विषयः नाम दुष्टतापिण्डं गौरवः भवतां गृहे कथं जातः इति । सः स्वीयं मार्गम् अनुसरतु नाम । तद्विषये चिन्ता मा क्रियताम्'' इति ।

''तस्य भविष्यम् उज्ज्वलं भवतु इति एका एव इच्छा अस्माकम्'' इति अवदन् गृहजनाः ।

''तस्य बुद्धेः वक्रतां परिमार्जयितुं मम शक्तिः नास्ति'' इति वदन् संन्यासी क्षणकालानन्तरं प्रकाशमानां रत्नमालां काञ्चित् श्रीनिवासाय दत्त्वा अवदत् – ''एषा माला महिमान्विता । एतां पूजामन्दिरे स्थापयित्वा प्रतिदिनं पूजां कुर्वन्तु भवन्तः । तस्मात् भवतां हितं सेत्स्यति । किन्तु एतां यदि अयोग्यः धरेत्, यदि वा एषा अन्यस्मै दीयेत तर्हि एतस्याः महिमा विनष्टः भविष्यति'' इति ।

गौरवस्य जीवनं परिष्कृतं भवेत् इति आशया तां मालां स्वीकृत्य पूजामन्दिरे

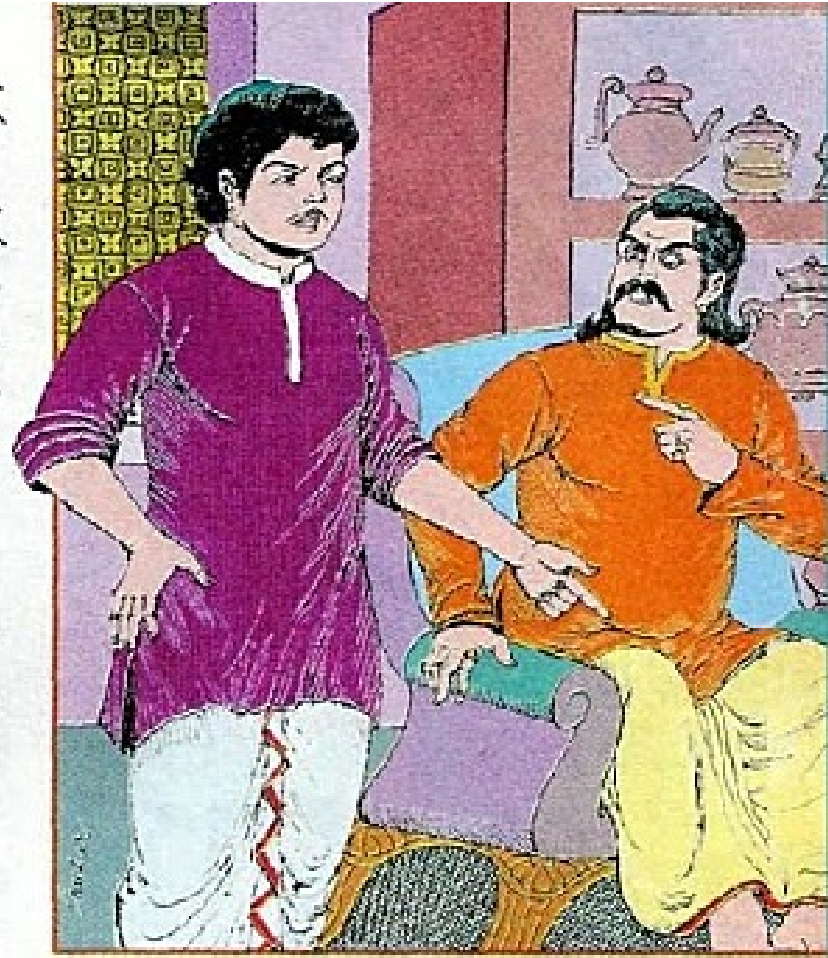
स्थापितवान् श्रीनिवासः । संन्यासी गृहसदस्यान् आशिषा अनुगृह्य ततः निर्गतवान् ।

कानिचन वर्षाणि अतीतानि । कदाचित् श्रीनिवासः पुत्रौ आहूय अवदत् – ''अहं वृद्धः जातः अस्मि । अतः भैरवः मम वाणिज्य-व्यवहारं निर्वहतु । गौरवश्च तस्य साहाय्यं करोतु'' इति ।

पितुः एषः निर्णयः गौरवेण न अङ्गीकृतः । सः पितरम् अवदत् यत् एषः व्यवहारः अन्याय्यः पक्षपातोपेतः च इति । ''मह्यं किञ्चित् धनं दीयताम् । अहं तत् धनं स्वीकृत्य निर्गमिष्यामि, वाणिज्यं च करिष्यामि'' इति सः अवदत् । अनन्यगतिकः श्रीनिवासः गौरवाय धनं दत्तवान् । गौरवः तत् स्वीकृत्य गृहात् निर्गतवान् । सः बहुविधानि वाणिज्यानि कृतवान् । कस्माच्चिदपि तेन लाभः न प्राप्तः । महतीं हानिं प्राप्य सः निर्धनः जातः ।

गौरवः गृहं प्रत्यागतवान्, पितरम् अवदत् च – ''वाणिज्ये महती हानिः प्राप्ता मया । इदानीम् अहम् अकिञ्चनः जातः अस्मि । मम अग्रजः वाणिज्ये प्रगतिं साधितवान् यत् तत्र न तस्य श्रेष्ठता कारणम् । एवमेव मया महती हानिः अनुभूता यत् तत्र मम असामर्थ्यम् एव वा न कारणम् । पूजामन्दिरे या रत्नमाला अस्ति सा एतत्सर्वं कारयति । अतः सा माला मह्यं दीयताम् । अहम् उत्तमां स्थितिं प्राप्य प्रत्यागमिष्यामि'' इति ।

''रत्नमाला पूजामन्दिरतः अपनीता चेत् महत् कष्टं सम्मुखीकरणीयं भवेत् । मालायाः विषये पालनीयाः नियमाः भवता अविदिताः न । तथापि तां मालां प्राप्तुम् इच्छति भवान् ।

भवतः विवेकः सर्वथा नष्टः अस्ति'' इति अवदत् श्रीनिवासः ।

पितुः कथनं श्रुत्वा गौरवः नितरां कुपितः । तस्यां रात्रौ सर्वे यदा निद्रायाम् आसन् तदा सः उत्थाय किञ्चित् धनं रत्नमालां च स्वीकृत्य गृहात् निर्गतवान् । अनन्तरदिने तेन कश्चन महाग्रामः प्राप्तः । स च ग्रामः समीपस्थानां बहूनां ग्रामाणां केन्द्रम् आसीत् ।

एतस्मिन् ग्रामे वस्त्रवाणिज्यम् आरब्धं चेत् महान् लाभः प्राप्येत इति चिन्तितं गौरवेण । अतः सः वासाय एकं गृहं भाटकरूपेण प्राप्त-वान् । समीपस्थं नगरं गत्वा बहूनि वस्त्राणि क्रीत्वा शकटे आरोप्य तं ग्रामं प्रति प्रस्थितवान् सः । मध्येमार्गं महती वृष्टिः आरब्धा । अतः प्रयाणं मन्दगत्या प्राचलत् । अत्रान्तरे केचन लुण्ठाकाः आगत्य छुरिकां दर्शयन्तः भायित-

वन्तः । शकटस्थानि सर्वाणि वस्त्राणि ते स्वायत्तीकृतवन्तः । स्वस्य दौर्भाग्यं निन्दन् गौरवः यावत् गृहं प्राप्तवान् तावता अशनि-पातात् तत् गृहं दग्धं जातम् ।

एतस्य सर्वस्य कारणम् एषा रत्नमाला एव इति गौरवः अचिन्तयत् । इतः मोक्षं प्राप्तुं सः यावत् उपायं चिन्तयन् आसीत् तावता सः एव मालादाता संन्यासी तत्र उपस्थितः । सः गौरवम् अवदत् – ''अये पापिन् ! भवान् स्वीयानां दुर्व्यवहाराणां फलम् इदानीम् अनुभवन् अस्ति । इतःपरम् एतस्मिन् एव ग्रामे भिक्षा याचनीया भविष्यति भवता । या कन्या हृत्पूर्वकं भवतः विवाहम् इच्छेत् तस्यै एषा माला दत्ता चेत् भवान् दुर्गतितः विमुक्तः भवेत्'' इति ।

तस्मात् दिनात् गौरवः तस्मिन् ग्रामे भिक्षा-याचनम् आरब्धवान् । या कन्या दृश्यते तां सः स्वीयां दुरवस्थां निवेद्य वदति स्म यत् भवत्या मम परिणयः अङ्गीकृतः चेत् एषा रत्नमाला प्राप्यते इति । द्वित्राः कन्यकाः तस्य परिणयम् अङ्गीकृतवत्यः । ताभ्यः सः रत्न-मालां दत्तवान् अपि । तथापि अल्पे एव काले सा माला तस्य हस्तं प्रति एव आगता ।

सर्वत्र अटन् गौरवः कदाचित् मार्कण्डेय-पुरम् आगतवान् । तत्र देवः नाम कश्चित् आसीत् । बाल्ये एव सः मातापितृवियोगं प्राप्तवान् आसीत् । परिश्रमेण कार्यं कुर्वन् सः भगिनीं शिवानीं पोषयति स्म । भ्राता भगिनी च महता प्रेम्णा जीवतः स्म ।

तस्मिन् एव ग्रामे निवसन्त्यां देवक्यां देवः अनुरागवान् आसीत् । देवकी पञ्चषेषु गृहेषु कार्यं करोति स्म । तस्याः बन्धुः कोऽपि न आसीत् । सा इच्छति स्म यत् कोऽपि धनिकः मया परिणेतव्यः, सुखमयं जीवनं यापनीयं च इति । तस्याः एताम् इच्छां जानन् देवः तस्याः पुरतः स्वस्य इच्छां न प्रकटितवान् एव । शिवानी अग्रजस्य इच्छां जानाति स्म । अतः सा कदाचित् देवकीं दृष्ट्वा अवदत् – ''मम अग्रजः भवत्याम् अनुरागवान् अस्ति । सः धनिकः न स्यात्, किन्तु गुणवान् तु अस्ति एव'' इति ।

''किं गुणराशिना ? भवती मह्यम् एकां रत्नमालाम् आनीय ददातु । तदा अहं भवत्याः अग्रजेन परिणीता भविष्यामि'' इति अवदत् देवकी ।

''रत्नमालां प्राप्तुम् अहं यत्किमपि कर्तुं सिद्धा । किन्तु धनेन विना रत्नमाला न प्राप्येत खलु ?'' इति विषादेन अवदत् शिवानी ।

तावता भिक्षायाचनाय गौरवः तत्र आगतवान् । सः देवकीशिवान्योः सम्भाषणं श्रुतवान् आसीत् । सः शिवानीम् अपृच्छत् – ''विना धनम् अहं भवत्यै यदि रत्नमालां दद्यां तर्हि किं भवती मां परिणयेत् ?'' इति ।

रत्नमालायाः दर्शनमात्रेण शिवान्याः नेत्रे आनन्दपूर्णे जाते । सा विना विशेषचिन्तनं, स्वस्य अङ्गीकारम् असूचयत् । गौरवः रत्नमालां शिवान्यै दत्तवान् । शिवानी तां देवक्याः कण्ठे अर्पितवती ।

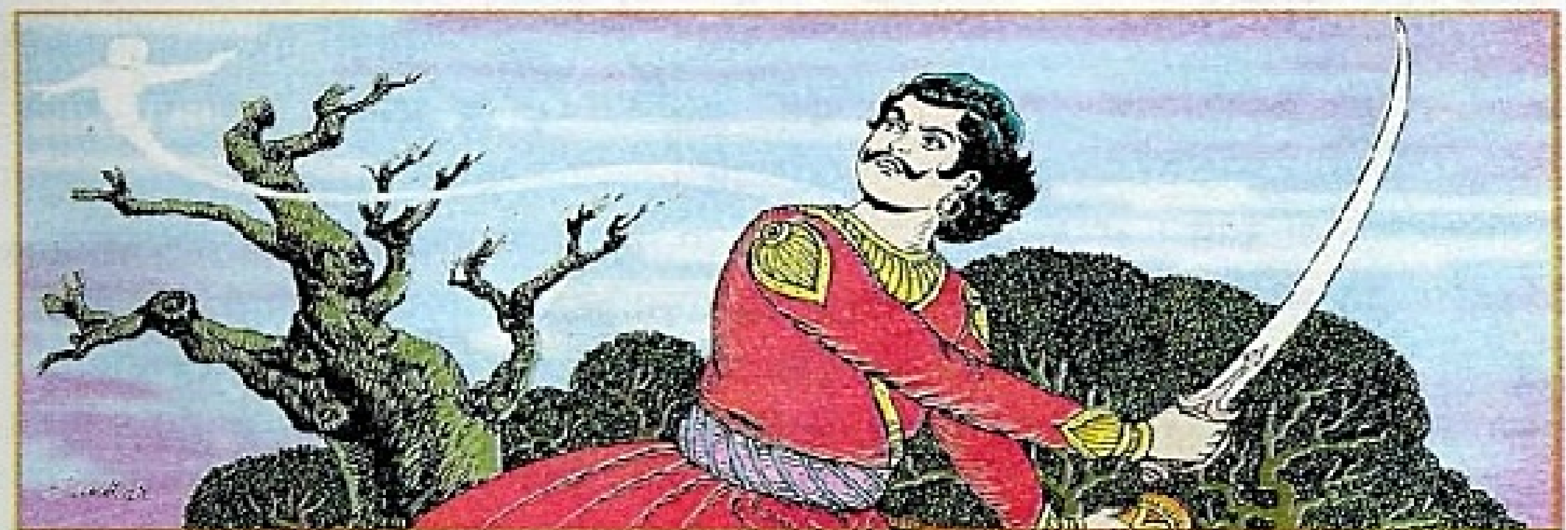
गौरवः महता आनन्देन अवदत् – ''अद्य अहं संन्यासिनः शापात् मुक्तः । मम परिणयं हृत्पूर्वकम् इच्छन्ती लब्धा अस्ति मया'' इति ।

भवानीम् अन्विष्यन् देवः तावता तत्र आगतः । प्रवृत्तं सर्वं ज्ञातं तेन । गौरवः उत्तमकुले जातः एव इत्यपि तेन ज्ञातम् । ततः अनन्तरदिने एव देवदेवक्योः गौरवशिवान्योः च विवाहः सम्पन्नः ।

वेतालः एवं कथां समाप्य अपृच्छत् – ''राजन् ! संन्यासी उक्तवान् आसीत् यत् रत्नमालायाः पूजातः गृहजनानां हितं भविष्यति इति । तथापि गौरवः किमर्थं शापग्रस्तः सन् भिक्षायाचनस्थितिं प्राप्तवान् ? रत्नमालया श्रीनिवासकुटुम्बस्य किं वा साहाय्यं कृतम् ? गौरवः अपि ततः लाभं कमपि न प्राप्तवान् । विशेषलाभः तु देवेन प्राप्तः । एवं ननु ? मम एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं जानन् अपि यदि भवान् न वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा भग्नं भवेत्'' इति ।

तदा त्रिविक्रमः अवदत् – ''संन्यासिना यः शापः दत्तः ततः रत्नमालाहेतुना गौरवः लाभान्वितः एव जातः, अन्ये अपि लाभं प्राप्तवन्तः । गौरवेण कष्टानि अनुभूतानि स्युः, तथापि अन्ते तेन सज्जनता प्राप्ता एव । श्रीनिवासादीनाम् इच्छा ततः पूर्णा जाता । गौरवेण गुणवती शिवानी पत्नीत्वेन प्राप्ता । एषः महान् लाभः एव खलु ? देवः अनुरागपात्रभूतां पत्नीं प्राप्तवान् यत् तत्रापि रत्नमालायाः प्रभावः एव कारणम् । एतस्मात् स्पष्टं यत् शापः लाभाय एव जातः इति'' इति ।

एवं राज्ञः मौनभङ्गं साधयितुं शक्तः वेतालः ततः अदृश्यः भूत्वा यथापूर्वं वृक्षशाखाम् अवलम्बितवान् ।

भारतदर्शनम्

पादुकायात्रा

महाराष्ट्रे प्रतिवर्षं जून्-जूलैमासयोः 'शिबिकायात्रा' प्रचलति । यात्रारम्भतः आरभ्य समाप्तिं यावत् एतस्यां यात्रायां पञ्चलक्षाधिकाः (क्वचित् दशलक्षाधिकाः अपि) भक्ताः भागं वहन्ति । स्थानद्वयात् निर्गताः एते पुणेनगरे सम्मिलिताः भवन्ति । ४०० वर्षेभ्यः पूर्वं जन्म प्राप्तवतोः तुकारामध्यानेश्वरयोः पादुके शिबिकाद्वयेन नीयेते । २८ दिनानि एषा यात्रा प्रचलति । पुणे-पण्डरापुरयोः मध्ये स्थितं २०० कि.मी.-अन्तरं ते यात्राकर्तारः नग्नपादाः सन्तः एव अतिक्रामन्ति । यात्रायाः अनुशासनोपेतता, भक्तानां दृढा भक्तिः च प्रत्यक्षदर्शनात् एव अवगता भवेत् ।

गते जून्मासे ३० तमे दिनाङ्के ६०,००० भक्ताः देहुतः आळन्दीतः च प्रस्थाय पुणेनगरं प्राप्तवन्तः । देहुतः तुकारामस्य पादुके आनीते आस्ताम् । एवमेव आळन्दीतः ध्यानेश्वरस्य पादुके अपि आनीते आस्ताम् । अनन्तरदिने ते भजनं कुर्वन्तः गायन्तः च पण्डरापुरं प्रति प्रस्थितवन्तः । विठ्ठलः इति भगवतः विष्णोः नामान्तरम् । तेन नाम्ना ख्यातः भगवान् विष्णुः अत्र भक्त्या पूज्यते जनैः । पण्डरापुरं प्रति प्रस्थितैः भक्तैः जुलैमासस्य २९ तमे दिनाङ्के तत्र प्राप्तम् । एतस्मात् सुदीर्घात् अपि प्रयाणात् भक्ताः तु किञ्चिदपि न श्रान्ताः । महत्त्वपूर्णे उत्सवे भागः गृहीतः इत्यतः नितरां सन्तुष्टाः एव आसन् ते ।

वार्ताविशेषः

भारतीयत्वम् आपन्नः 'स्पैडर्मेन्'

स्पैडर्मेन्चित्रकथाः प्रायः बालानां प्रियाः । तासां कथानां नायकः इदानीं वेष्टीधारी सन् भारतीयासु पत्रिकासु दृष्टिगोचरतां याति । भारतीयासु एतासु चित्रकथासु तस्य नाम अस्ति पवित्रप्रभाकरः । प्रथमायां कथायां सः मुम्बयीनगरीयान् दुष्टजनान् निगृह्णाति । दुष्टशक्तेः निग्रहाय जालनिर्माणोपायं तं बोधयति कश्चन योगी । विदेशीयासु कथासु यः पीटर् पार्कर् आसीत् सः भारतीयासु कथासु पवित्रप्रभाकरः जातः अस्ति । मेरी जाने मीराजैन् इति नाम प्राप्तवती अस्ति । सा च प्रभाकरस्य सखी । अङ्कल् बेन् मातुलः भीमः जातः दृश्यते अत्र । स्पैडर्मेन्कथायाः भारतीयावृत्तेः रचयिता अस्ति जीवः के. काङ्ग् इत्येषः ।

युतकेषु तिरुक्कुरळ्वाक्यानि

तमिळुनाडुराज्ये कोयम्बत्तूरुसमीपे अस्ति तिरुपुरं, यत्र च वस्त्रनिर्माणोद्यमः महता प्रमाणेन प्रचलति । अन्तर्युतकानि, अन्तर्वस्त्राणि, पादस्यूतः, हस्तकोषाः, संसक्तयुतकानि (टिशर्ट्स्) इत्यादीनि तत्र निर्मीयन्ते । प्रायः तानि सर्वाणि विदेशान् प्रति गच्छन्ति । तत्रत्यासु काचित् संस्था तिरुक्कुरळ्वाक्यानि युतकेषु सम्मुद्रय इटलीदेशं प्रति अप्रेषयत् । युतकस्थानि वाक्यानि द्विसहस्राधिकवर्षेभ्यः पूर्वं स्थितैः पूर्वजैः उक्तानि इति ज्ञात्वा इटलीजनाः तेषु कुतूहलिनः जाताः । 'टीम्-स्पिरिट्' इति नाम्ना तया निर्मातृसंस्थया तानि युतकानि प्रेषितानि आसन् । आंग्लानुवादसहितानि भवन्तु एतानि वाक्यानि इति वदन्तः इटलीयाः क्रेतारः महता प्रमाणेन क्रयणादेशं प्रेषितवन्तः । निर्मातृसंस्थया भारतीयर्भारतीयदासन्प्रभृतीनाम् उक्तीः एतावता एव सज्जीकृताः सन्ति । सांस्कृतिकदेशभक्तनायकानां वचनानां योगवाक्यानां च मुद्रणाय योजना प्रचलति । भारतीयत्वं जनप्रियं जायमानम् अस्ति विदेशेषु अपि !!

कदा वा आगच्छेत् ग्रीष्मः ?

चन्द्रसरोवरः अस्ति कुञ्जुम्लाखाते स्पिटी-नद्याः लहुलप्रदेशस्य च मध्ये । शीत-काले स च सरोवरः हिममयः भवति । किन्तु ग्रीष्मकाले सरोवरपार्श्वस्थः पर्वतप्रदेशः हरिततृणमयः भवति । पर्वतस्य अद्वितीयां शोभां प्रतिबिम्बयति चन्द्रसरोवरः । अतः तस्मिन् काले तस्य दर्शनं नेत्रानन्दकरम् । समीपग्रामवासिनः मेषपालाः तस्मिन् काले तं पर्वतप्रदेशं प्रति स्वीयान् मेषान् आनयन्ति । तत्रत्यानि कोमलानि तृणानि खादितवन्तः मेषादयः अन्यत्र गमने न उत्सहन्ते । अतः मेष-पालाः प्रायः शीतकालप्राप्तिपर्यन्तं तत्रैव निवसन्ति ।

चन्द्रसरोवरात् अनतिदूरे अस्ति हान्से-ग्रामः । तस्मिन् निवसति स्म निमः नाम कश्चन तरुणः । सः भ्रात्रा भ्रातृजायया च सह निवसति । भ्रातृजायायाः नाम दोलमा इति । सा रूक्षस्वभावा । गृहे निमस्य सुखेन स्थितिं न सहते सा । अतः निरन्तरं किमपि कार्यम् आदिशन्ती भवति सा । काष्ठच्छेदनं, सस्यानां सेचनम् इत्यादीनि बहूनि कार्याणि करणीयानि भवन्ति तेन । दोलमायाः जिह्वा तीक्ष्णा । श्रान्तिभावं प्रदर्शयन्तं तं सा वदति – ''कांचित् कन्यां परिणयतु भवान्, येन मम भवतः च साहाय्यं भवेत् । भवता च प्रभूता विश्रान्तिः प्राप्येत'' इति ।

निमः सदापि ग्रीष्मकालं प्रतीक्षते । यतः तस्मिन् काले तेन चारणाय मेषाः चन्द्रसरोवर-परिसरं प्रति नीयन्ते । तत्रत्यः रमणीयः परिसरः तदीयान् सर्वान् खेदान् अपनयति । एतदवसरे अपि सः भ्रातृजायया दत्तान् आहारपदार्थान्

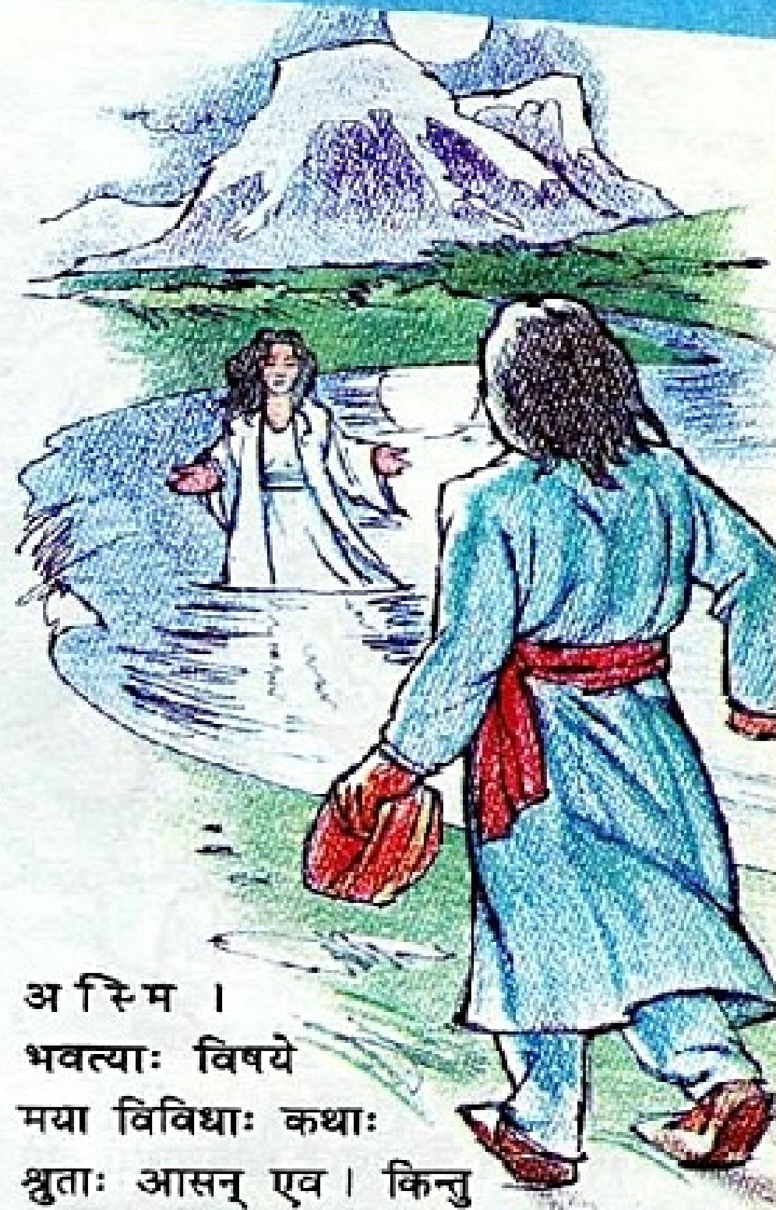
स्वीकृत्य मेषैः सह चन्द्रसरोवरं प्रति प्रस्थितवान् । यदा पर्वतीयः तृणमयः प्रदेशः प्राप्तः तदा मेषाः महता आनन्देन तृणानां चरणे मग्नाः जाताः । निमः समीपस्थां काश्चित् गुहां स्वच्छीकृत्य प्रशस्ते स्थले आहारपदार्थान् स्थापितवान् । ततः मेषाणां निमित्तं तेन एकः अस्थायी गोष्ठः निर्मितः । सर्वाणि कार्याणि समाप्य शुष्कपर्णानि सङ्गृह्य गुहायाः पुरतः राशीकृत्य तं पर्णराशिम् एव शय्यां परिकल्प्य सः सुखेन शयितवान् दीर्घतया पादौ प्रसार्य ।

सायं पर्वतप्रदेशं गत्वा तेन मेषाः गोष्ठं प्रति आनीताः । ततः रात्रिभोजनं समाप्य चन्द्रसरोवरदेवताम् अधिकृत्य विविधाः कथाः स्मरन् सः शयनं कृतवान् ।

मध्यरात्रसमयः । कौमुदीप्रकाशे सरोवरजले पर्वतस्य प्रतिबिम्बं यत् दृश्यते तत् निर्निमेषं पश्यन् शयितवान् आसीत् निमः । तदवसरे कश्चन आह्वानध्वनिः तेन श्रुतः । निमः एतं श्रुत्वा नितराम् आश्चर्यचकितः । मम भ्रान्तिः स्यात् इति अचिन्तयत् सः । तावता पुनरपि आह्वानध्वनिः श्रुतः । सः मुखं परिवर्त्य अपश्यत् । सरोवरतीरसमीपे श्वेतवस्त्रधारिणी काचित् सुन्दरी तरुणी स्थिता आसीत् ।

सा मन्दगत्या निमस्य समीपम् आगत्य मृदुना मधुरेण च स्वरेण अवदत् - ''अहमस्मि चन्द्रसरोवरीया विद्याधरी । भवतः स्नेहः प्राप्तव्यः इति आ बहुभ्यः दिनेभ्यः अहं प्रतीक्षमाणा आसम् । सुन्दरः तरुणः भवान् । भवतः नाम किम् ?'' इति ।

''मम नाम निमः इति । हान्सेग्रामवासी अहम् । मेषाणां चारणाय अत्र आगतः अस्मि । भवत्याः विषये मया विविधाः कथाः श्रुताः आसन् एव । किन्तु अद्यावधि केनापि भवती न दृष्टा इति श्रुतं मया'' इति अवदत् निमः ।

''भवान् यदा अत्र उपस्थितः भवति तदा वसन्तः एव मम । भवतः अनुपस्थितिः तु हेमन्तायते । शयानं भवन्तम् अहं बहुषु दिनेषु दृष्टवती । अहं तु रात्रौ एव सरोवरात् बहिः आगन्तुं शक्नोमि, न तु दिने । अद्य भवान् जागरितः दृष्टः मया । अतः भवत्समीपम् आगन्तुं मया धैर्यं कृतम् । भवान् किं मया सह आगन्तुम् अर्हेत् ?'' इति अनुरागमिश्रितेन स्वरेण अपृच्छत् सा विद्याधरी ।

निमः तु प्रत्युत्तरं किं वक्तव्यम् इति

सर्वाभ्यः दिग्भ्यः आगताः विद्याधर्यः तौ प्रासादस्य अन्तर्भागं नीतवत्यः ।

निमः अवगतवान् यत् एषा प्रायः विद्याधरीणां राज्ञी स्यात् इति । विद्याधर्यः तं मृदुले सुगन्धमये तल्पे उपवेशितवत्यः । स्वादूनि फलानि, मधुरः फलरसः च ताभिः आनीतः निमविद्याधरराज्ञ्योः कृते सुवर्णस्थालिकास्थैः सुवर्ण-चषकैः । काचित् विद्याधरी राज्ञ्यै एकं व्यजनम् आनीय दत्तवती । तत् पतङ्गपक्षैः निर्मितम् आसीत् । तेन मृदु वीजितवती विद्याधरराज्ञी । अल्पे एव काले निमः निद्रावशं गतः । उषःकाले तेन जागरणं प्राप्तम् । राज्ञी तं सरोवरस्य ऊर्ध्वभागम् आनीय तीरं प्रापय्य अवदत् - ''अद्य रात्रौ अपि भवता मम प्रासादं प्रति आगन्तव्यम्'' इति ।

अजानन् मौनेन स्थितवान् । विद्याधरी अग्रे आगत्य निमस्य हस्तं प्रीत्या गृहीत्वा सरोवरं प्रति प्रस्थितवती । निमस्य हस्तं गृहीत्वा एव सा जले पदानि स्थापितवती स्थले इव । आश्चर्यं नाम निमः अपि जलस्य उपरि सञ्चारे समर्थः जातः आसीत् । यदा सरोवरस्य मध्य-भागः प्राप्तः तदा सा कामपि मायां कृतवती । तदा जलं विभक्तं जातम् । तत्र कश्चन सोपान-मार्गः दृष्टः । उभौ अपि तेन मार्गेण एकं सुन्दरं प्रासादं प्राप्तवन्तौ । प्रासादभित्तिषु तत्र तत्र वज्राणि संसक्तानि दृश्यन्ते स्म । तानि नक्षत्राणि इव प्रकाशं प्रसारयन्ति स्म । भवन-तलं तु सुवर्णपटलेन आवृतम् आसीत् । तावता

''अवश्यम् आगमिष्यामि'' इति प्रतिज्ञाय निमः गुहां प्रतिगतवान् ।

एवं प्रतिदिनम् अपि निमः विद्याधरराज्ञ्याः प्रासादं प्रति गतवान् । अनन्तरदिने प्रातःकाले सा विद्याधरराज्ञी तं तीरं प्रापयति स्म । यथा यथा ग्रीष्मकालः अतिक्रान्तः तथा तथा निमस्य चिन्ता प्रवृद्धा - शीतकाले किं भवेत् ? इति ।

शीतकालः उपस्थितः एव । शीतवायुः आगतः । सरोवरस्य जलस्य हिममयता अपि आरब्धा । अतः निमः विद्याधरराज्ञीम् अवदत् - ''पर्वतप्रदेशे तृणानि विरलानि जातानि । शैत्यम् अपि वर्धमानम् अस्ति । मया मेषाः

इतः नेतव्याः एव । अन्यथा ते अत्र मरणं प्राप्नुयुः'' इति ।

एतत् श्रुत्वा विद्याधरराज्ञी विषादेन तम् अवदत् - ''निम ! आवयोः वियोगः तु अपरिहार्यः । किन्तु यदा पर्वतपरिसरे कोमल-तृणानि उत्पत्स्यन्ते तदा अवश्यं भवता उप-स्थातव्यम् । तावत् अहं कष्टेन एव दिनानि यापयिष्यामि । आवयोः मेलनं यत् जातं तत् कुत्रापि न वक्तव्यं भवता'' इति ।

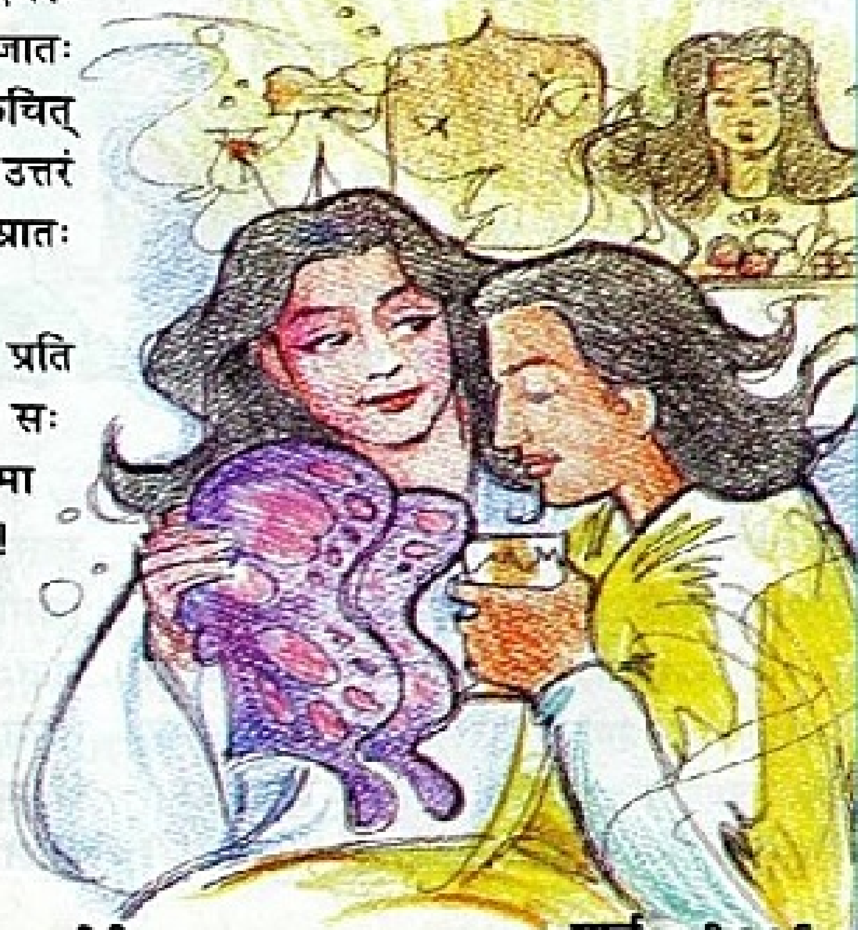
''निश्चयेन आगमिष्यामि'' इति प्रतिज्ञात-वान् निमः । राज्ञी तं सरोवरतीरं प्रापितवती । यावत् सा सरोवरमध्ये अदृश्यतां गता तावत् तस्याः निर्गमनं पश्यन् स्थितवान् निमः । यदा सा दृष्टिपथात् अपगता तदा दीर्घं निश्श्वस्य सः मेषगोष्ठं गतवान् । ततः मेषैः सह ग्रामं प्रति पदानि स्थापितवान् ।

एतदवसरे चन्द्रसरोवरात् आगतः देवरः अधिकतया म्लानमुखः चिन्तामग्नः च जातः अस्ति इत्येतत् लक्षितवती दोलमा । क्वचित् तया यदि किमपि उच्येत तर्हि विलम्बेन उत्तरं ददाति स्म निमः । प्रतिदिनम् अपि प्रातः उत्थाय दिगन्तं पश्यति स्म सः ।

अथ कदाचित् निमः पर्वतप्रदेशं प्रति गमनाय सन्नाहम् आरब्धवान् । यदा सः आहारपदार्थान् अयाचत तदा दोलमा नितराम् आश्चर्ययुक्ता जाता । ''निम ! इतोऽपि ग्रीष्मकालः न उपस्थितः । कुज्झटिकापातः पूर्णतः न स्थगितः । इदानीं तत्र गतं चेत् मेषाः मरणं प्राप्नुयुः । पक्षः ततोऽपि अधिकः कालः वा अपेक्षितः भवेत् हिमस्य अपगमाय'' इति अवदत् सा ।

निमः प्रत्युत्तरं किमपि न दत्तवान् । तस्मात् क्रुद्धा दोलमा तर्जनस्वरेण अवदत् - ''भोः, अत्र आगत्य काष्ठानि छिनत्तु तावत्'' इति । तस्यापि कोऽपि प्रतिस्पन्दः न आसीत् निमस्य । एतत् दृष्ट्वा प्रवृद्धकोपा दोलमा अत्युच्चस्वरेण अवदत् - ''अये निम ! का सा चिन्त्यते भवता ? किं चन्द्रसरोवरस्य विद्याधरी भवतः मनः प्रविष्ट-वती अस्ति ? किं महाराजस्य भवतः सेवायै मया सुवर्णपात्रेण सूपः आनीय दातव्यः ?'' इति ।

निमः प्रायः कदापि प्रत्युत्तरं न वदति । किन्तु न ज्ञायते अद्य किं जातम् इति, सः महता असन्तोषेण अवदत् - ''भवत्या सूपः दीयते ? स च डाकिन्याः सुरा इव भवति । मेषः अपि तस्य सेवने न उत्सहते । धिक्

भवत्याः सुपम्'' इति ।

दोमला एतं विरोधं न असहत । सा शूलेन विद्धा इव क्रुद्धा सती अवदत् - ''मया दीयमानः आहारः भवतः दृष्ट्या कःपदार्थः । राज्ञे भवते चन्द्रसरोवरस्य राज्ञी सुवर्णपात्रेण फलरसम् आनीय ददाति । एवं ननु ?'' इति ।

''आम् ! किं तत्र आश्चर्यम् ? गते ग्रीष्मकाले सा प्रतिदिनं मां स्वभवनं नयति स्म । प्रतिदिनं सुवर्णचषकेण अपूर्वस्वादयुक्तं फलरसं ददाति स्म अपि'' इति अवदत् निमः । झटिति तेन विद्याधरीवचनं स्मृतम् - 'आवयोः मेलनस्य वार्ता कुत्रापि न वक्तव्या' इति ।

''एवम् ! तर्हि भवान् किमर्थं वा तस्याः विद्याधर्याः गृहम् एव न गच्छेत् ?'' इति अवदत् दोलमा । किञ्चिदनन्तरं सा अचिन्तयत् यत् मया एतादृशं वचनं न वक्तव्यम् आसीत् इति । किन्तु तावता मन्दं पदानि स्थापयन् निर्गतवान् आसीत् निमः ।

सः ततः निर्गत्य मन्दिरं किञ्चन प्राप्य प्रार्थितवान् - ''भगवन् ! ग्रीष्मः अचिरात् एव यथा प्राप्येत तथा अनुगृह्णातु'' इति । ततः गृहं प्रत्यागत्य सः काष्ठच्छेदने उद्युक्तः जातः । काष्ठच्छेदनशब्दं श्रुत्वा बहिः आगत्य द्वारे स्थित्वा दोलमा मन्दहासं प्रकटितवती ।

अनन्तरदिने प्रातः निमः गृहात् बहिः आगत्य अपश्यत् - दूरस्थे पर्वते हरिन्मयता किं दृश्यते इति । पर्वतः हिममयः एव दृष्टः । तेन पुनरपि मन्दिरं गत्वा प्रार्थितम् - ''भगवन् ! कदा वा ग्रीष्मः उपस्थितः भवेत् ?'' इति ।

ग्रीष्मकालः तु ऋतुनियमानुगुणम् उपस्थितः । निमः चन्द्रसरोवरपरिसरं प्रति धावितवान् । गुहां स्वच्छीकृत्य वासयोग्यां कृत्वा मेषाणां वासाय पर्णकुटी अपि तेन निर्मिता । रात्रौ सरोवरतीरे तेन उपविष्टं विद्याधरराज्ञीं प्रतीक्षमाणेन । सरोवरे तरङ्गाः तेन दृष्टाः, न तु विद्याधरराज्ञी । सा किमर्थं न आगता इत्यपि तेन न अवगतम् ।

तस्य चित्तस्वास्थ्यं विनष्टम् । सः किमपि कर्तुम् अशक्तः जातः । 'सा तु न आगच्छेत् । अतः मया एव तस्याः समीपं गन्तव्यम्' इति सङ्कल्प्य सः सरोवरजले पदानि स्थापितवान् । तदनन्तरकाले सः केनापि न दृष्टः एव ।

चन्दमामाप्रश्नावली - २

Co-sponsored by
Infosys FOUNDATION,
Bangalore

यः समुचितम् उत्तरं दास्यति सः अर्हति रू. २५०/ - पारितोषिकत्वेन*

अत्र ये प्रश्नाः भवन्ति तेषाम् उत्तराणि गतवर्षस्य (२००५) द्वादशसु सञ्चिकासु शीर्षकेषु कथासु वा सन्ति । यत् पठितं तस्य स्मरणतः उत्तरम् अविलम्बेन प्राप्यते । यदि न स्मर्येत तर्हि गतस्य वर्षस्य द्वादश अङ्क.न् पुरतः संस्थाप्य पृष्ठेषु परिशील्य उत्तरं प्राप्यतां लीलया । आं, लीलाविषयः एव अस्ति अयम् ।

** एकाधिकजनाः यदि समुचितम् उत्तरं प्रेषयेयुः तर्हि तेषु पञ्च जनान् यादृच्छिकतया चित्वा तेषु पारितोषिकधनं वितीर्यते ।*

भवद्भिः करणीयम् - १. उत्तराणि लेखनीयानि । २. नाम, वयः, (ऊनषोडशवर्षीयाः एव अत्र भागं वोढुम् अर्हाः) सङ्केतं (पिन्कोड्सहितं) च प्रेषयन्तु । ३. ग्राहकता अस्ति चेत् ग्राहकसङ्ख्या अपि लेखनीया । ४. पिहितपत्रस्य उपरि **चन्दमामाप्रश्नावली - २** इति लेखनीयम् । ५. मार्च्समाप्तितः पूर्वम् उत्तराणि अस्माभिः प्राप्तव्यानि । ६. मेमासे परिणामः प्रकाशयिष्यते ।

१. संस्कृतभाषायां रामायणस्य पाठान्तराणि कति सन्ति ?

२. धरित्रीदिवसः जलदिनोत्सवः च कदा आचर्यते ?

३. ''मनुष्यं विपत्तिकाले उद्धरति धैर्यम् । कदाचित् अपि धैर्यच्युतिम् अप्राप्य धीराः भवन्तु'' इत्येतस्य गुरूपदेशस्य अनुगुणं व्यवहरतः युवराजस्य युवमार्गदर्शकः कः अस्ति ? तस्य युवकस्य नाम किम् ? कस्यां कथायां तत् पात्रम् अस्ति ?

४. जगत् पञ्चभिः कालुष्यैः ग्रस्तम् अस्ति । तेषां कारणानि अपि पञ्च । तानि कानि ?

५. 'लायहरोबा' इत्येतत् किम् इति किं भवन्तः जानन्ति ?

६. 'अधिकारदर्पेण युक्ताः जनाः दुर्बलान् पीडयन्ति । एतादृशाः गर्वोपिताः जनाः अन्ते पराजयं प्राप्नुवन्ति, तेषां गर्वभङ्गः च भवति' इत्येतत् सत्यं ज्ञापयति ग्रीक्देशीया काचित् प्राचीनकथा । तस्याः कथायाः नाम, कथानायकस्य नाम च किम् ?

७. अधोलिखिते चित्रे स्थिताः एते त्रयः के के ?

वाचकानां कृते कथास्पर्धा - परिणामः

व्यवहारोऽस्तु मित्रवत् (अक्टोबर् - ०५)

"भवान् आदेशबोधनाय कीदृशं प्रयासं कृतवान् ?" इति पृष्टवान् गौतमः । "खाद इति अहम् आज्ञापयामि स्म । किन्तु सः खादनाय न प्रवर्तते । कार्याय गन्तव्यम् इति आदिश्य अहं तं ताडयामि स्म । तथापि सः न पदम् उन्नयति । अहं तं पुनः पुनः ताडयामि । स तु मम आदेशं न पालयति एव" इति अवदत् सुभाषः ।

एतत् श्रुत्वा गौतमः अवदत् - "भवता गर्दभविषये मित्रेण इव व्यवहारः न कृतः । सः भवता दण्डितः । अतः सः भवन्तं शत्रुं भावयन् भवतः आदेशं न पालितवान् । मया तु अन्यविधः एव व्यवहारः कृतः । खाद इति तं वदन् तस्य शरीरस्य उपरि प्रीत्या हस्तं स्थापयन् अहं खादनाय तं प्रेरितवान् । एवं प्रीत्या व्यवहरन् एव अहं सर्वेषु कार्येषु तं प्रवर्तितवान् । यः प्रीत्या व्यवहरति तस्य आदेशं पालयति जन्तुः । एतत् एव मम रहस्यम्" इति ।

- मनाली जैन, ई - ७४१, वैशालीनगरम्, जयपुरम् - ३०२०२१

परिश्रमस्य फलं मधुरम् (नवम्बर् - ०५)

परिश्रमी नाविकः पीताम्बरेण दत्तं धनं कृतज्ञतापूर्वकं स्वीकृतवान् । आश्चर्येण पश्यन्तं पीताम्बरं सः अवदत् - "अन्ये नाविकाः यावत् शुल्कं स्वीकुर्वन्ति ततोऽपि न्यूनं स्वीकरोमि अहम् । एतस्मात् मया प्राप्यमाणे लाभे न्यूनता भवति । किन्तु अल्पशुल्कस्वीकारकारणतः बहवः जनाः मत्समीपम् एव आगच्छन्ति । अन्ये नाविकाः अधिकधनाशया तीरे कार्यरहिताः तिष्ठन्ति । अहं तु निरन्तरं नौकायाः नयनानयनं कुर्वन् भवामि । यतः तावन्तः यात्रिकाः मया प्राप्यन्ते । अधिकजनानां प्राप्त्या मम आयः अपि अधिकः । एतस्मात् श्रमः अधिकः भवेत् नाम । किन्तु ततः आनन्दः एव मम । मम प्रसन्नता अपि यात्रिणाम् आकर्षणस्य अपरं कारणम् । अन्ये नाविकाः तु अल्पस्य आयस्य कारणतः खिन्न-मुखाः भवन्ति । अतः ते यात्रिणां चित्तस्य आकर्षणे अपि असमर्थाः" इति ।

तावता पालनपुरं प्रति गन्तुम् उत्सुकाः पञ्चषाः जनाः तत्र उपस्थिताः । ते अपि अल्पशुल्कवार्तां ज्ञात्वा आश्चर्यम् अनुभवन्तः नौकायाम् उपविष्टवन्तः । नाविकः आनन्देन नौकाचालनम् आरब्धवान् ।

- अनुभव अग्रवालः बलरामपुरम् - २७१ २०१ (उ.प्र.)

चित्र कथापूर्तिः

चक्रधरपिशाचस्य हृदयपरिवर्तनम् (डिसेम्बर् - ०५)

रामः अचिन्तयत् - 'पिशाचः प्रायः पूर्वस्मिन् जन्मनि उत्तमकार्यं अकुर्वन् जनान् पीडितवान् स्यात् । तस्मात् एव तेन पिशाचजन्म प्राप्तं स्यात् । जीवने शान्तिं प्राप्तुम् अशक्तः सः अशान्तिजनकानि कार्याणि कुर्वन् स्यात् । अतः सः अशान्तः आत्मा शान्तिं यथा प्राप्नुयात् तथा मया किमपि करणीयम्' इति ।

रामः अनन्तरदिनतः गृहे (यच्च पूर्वं चक्रधरस्य आसीत् ।) उत्तमं पाकम् आरब्धवान् । रात्रौ सः उत्तमं पाकं, क्षीरं च सज्जीकृत्य पाकशालायां स्थापयति स्म । कदाचित् रामस्य अनुपस्थितौ तत्र आगतः पिशाचः पाकशालायां स्थापितम् उत्तमं पाकदुग्धादिकम् अपश्यत् । सः आकण्ठं भुक्त्वा क्षीरम् अपिबत्, तृप्त्या अगच्छत् च । कानिचन दिनानि एवमेव प्रवृत्तम् । ततः पिशाचः अचिन्तयत् यत् यः उत्तमं भोजनं ददाति तस्य पीडनं न युक्तम् इति । अतः सः दुष्कार्यम् अत्यजत् । उत्तमानि कार्याणि अपि तेन आरब्धानि । तस्मात् सः पिशाचजन्मतः मुक्तिं प्राप्य उत्तमे परिवारे जन्म प्राप्नोत् । एवं रामस्य विवेकपूर्णः व्यवहारः चक्रधरपिशाचस्य परिवर्तनस्य सत्कुलप्रसुतेः च कारणं जातः ।

- चर्चितजैनः जयपुरम् - ३०२०११ (राजस्थानम्)

विदूषकस्य चातुर्यम् (जनवरी - ०६)

राज्ञः वचनं श्रुत्वा विदूषकः क्षणकालं मौनम् आश्रितवान् । तदा राजपरिवारजनाः महान्तं सन्तोषम् अनुभूतवन्तः यत् एतदवसरे समुचितोत्तरदानेन राजानं पराजेतुं विदूषकः असमर्थः जातः इति । तावता विदूषकः अवदत् - ''महाराज ! भवान् एव एतस्य कारणम् । शासनव्यवहारसम्बद्धम् एतत्'' इति । ''भवतः दौर्बल्यस्य मम शासनव्यवहारस्य च कः सम्बन्धः ?'' इति आश्चर्येण अपृच्छत् राजा । ''सम्बन्धः अस्ति महाराज ! भवता यत् अल्पं वेतनं दीयते तदेव एतस्य कारणम् । मया यत् वेतनं प्राप्यते तस्य भूयान् भागः भवता दत्तस्य अश्वस्य पोषणाय व्ययितः भवति । अवशिष्टः अत्यल्पः भागः स्वनिमित्तम् उपयुज्यते मया । उत्तमस्य आहारस्य अप्राप्त्या एषा दुर्बलता मम । कस्मै कियत् वेतनं दातव्यम् इति निर्णयः भवता एव खलु क्रियते ?'' इति । एतत् श्रुत्वा राजा हतवचनः जातः । परिवारजनाः लज्जया शिरः अधः कृतवन्तः । अनन्तरदिने एव राजा विदूषकस्य वेतनं वर्धितवान्, योग्य पुरस्कारं दत्त्वा तं सत्कृतवान् च ।

- सङ्कल्पसिंहः गहरवार, गाजियाबाद - २०१ ०१०

सफलं देशाटनम्

जयदेवः विशालदेशस्य शासकः । विक्रमः तस्य पुत्रः । यदा युवराजपदे तस्य अभिषेकः जातः तदा सः पितरम् अवदत् - ''राजपदस्य भारः वोढव्यः चेत् अनुभवः आवश्यकः । अतः अहं देशाटनं कर्तुम् इच्छामि । कृपया एतदर्थम् अनुज्ञां ददातु, आशीर्वादेन अनुगृह्णातु च'' इति ।

तदा जयदेवः अवदत् - ''छद्मवेषं धृत्वा देशे सञ्चारः, जनानां कष्टसुखादिकं ज्ञातुं यत्नः च राजपदम् आरोढुम् इच्छता अवश्यं करणीयः एव । किन्तु छद्मवेषेण सञ्चारः अपायबहुलः । अतः भवान् युवराजः सन् देशसञ्चारं करोति चेदेव वरम्'' इति ।

एतत् श्रुत्वा विक्रमः अवदत् - ''छद्मवेषं धृत्वा देशसञ्चारात् एव जनानां सुखदुःखादिकं ज्ञायते । युवराजत्वेन गतं चेत् जनाः मां वस्तुस्थितिं न वदेयुः । वस्तुस्थितिः ज्ञाता चेत् एव जनहितकार्यं मया कर्तुं शक्येत । भवान् इव अहम् अपि उत्तमराजत्वेन ख्यातिं प्राप्तुम् इच्छामि । अतः कृपया छद्मवेषं धृत्वा गमनाय अनुज्ञां ददातु'' इति ।

राजा तस्मै अनुज्ञां दत्तवान् । अतः विक्रमः देशाटनाय निर्गतवान् । तेन सह मन्त्रिणः पुत्रः विवेकः अपि निर्गतवान् । उभौ अपि सामान्यवेषं धृत्वा अश्वम् आरुह्य ततः निर्गतवन्तौ । मासं यावत् ताभ्यां देशे अटनं कृतम् । सर्वत्र अपि प्रार्थनां विनैव तयोः सर्वाः अपेक्षाः पूर्णाः भवन्ति स्म । एतत् दृष्ट्वा युवराजः विक्रमः अचिन्तयत् यत् मम पितुः शासनम् उत्तमम् अस्ति, अतः एव सर्वे जनाः एवम् अपरिचितेषु अपि महान्तम् आदरं प्रकटयन्ति इति ।

मासं यावत् प्रयाणं कृत्वा तौ राजधानीं प्रतिगमनाय उद्युक्तौ । सायङ्कालसमये तौ एकम् अरण्यं प्राप्तवन्तौ ।

विक्रमः वृक्षम् आरुह्य परितः दृष्टिं प्रसार्य

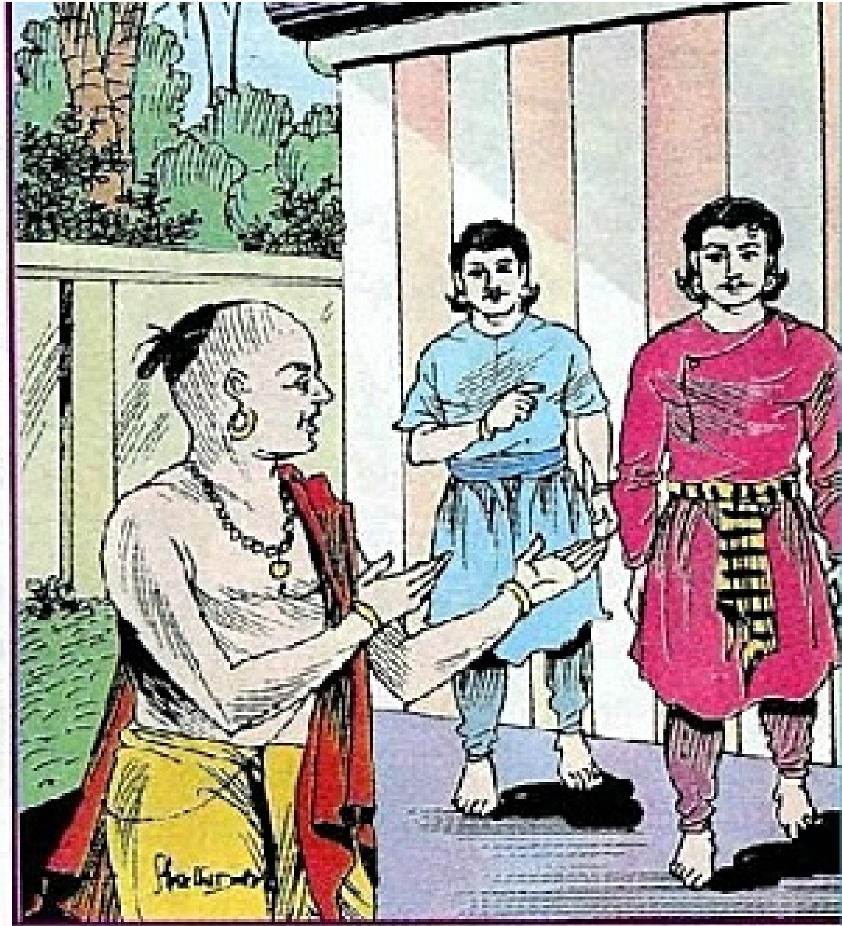
अवदत् – ''इतः अनतिदूरे किञ्चन भवनं दृश्यते । तत् प्राचीनं मन्दिरं भवनं वा स्यात् । आवाभ्यां प्रायः रात्रिः अत्र यापयितुं शक्येत'' इति ।

ततः उभौ अपि तत्र गतवन्तौ । तत्र एकं मन्दिरं ताभ्यां दृष्टम् । मन्दिरस्य प्रवेशद्वारं पिहितम् आसीत् । तौ उभौ अपि मन्दिरस्य पुरतः उपविष्टवन्तौ । यावत् तौ अग्रिममार्गं चिन्तयन्तौ आस्तां तावता कश्चन शकटः तत्र उपस्थितः । मन्दिरस्य अर्चकः स्थालिका-हस्तः सन् यानात् अवतीर्णः ।

अर्चकः तौ अवदत् – ''एतस्य मन्दिरस्य आराध्यदेवी चन्दना । एतस्मिन् अरण्ये चन्दन-वृक्षाः बहवः । एतस्मिन् अरण्ये राजगुरोः एव अधिकारः । इतः अर्धघण्टाप्रयाणेन कश्चन ग्रामः प्राप्यते । तत्र मम वासः । अद्य रात्रौ भवन्तौ मम गृहे वासं कर्तुम् अर्हतः । राजगुरोः अनुजः एतस्य मन्दिरस्य धर्मदर्शी अस्ति । अहं राजगुरोः पितृव्यस्य पुत्रः । राजनीतिशास्त्रम् अधीतं मया । राजास्थाने उद्योगः यावत् न प्राप्यते तावत् एतत् अर्चककार्यं करोतु इति राजगुरुः माम् उक्त-वान् अस्ति'' इति ।

अर्चकस्य निवेदनस्य अनुगुणं विक्रमः विवेकवर्मा च मन्दिरस्य अन्तः गतवन्तौ । रक्तचन्दनकाष्ठेन निर्मिता चन्दनादेव्याः मूर्तिः रमणीया आसीत् । विक्रमः विवेकवर्मा च भक्त्या नेत्रे निमील्य देवीं नमस्कृतवन्तौ ।

''चन्दनादेवी भाविनं महाराजं मन्त्रिणं च आशीर्वादेन अनुगृह्णाति'' इति उक्तवान् अर्चकः । एतत् श्रुत्वा तौ आश्चर्यचकितौ ।

विक्रमः असन्तोषेण अवदत् – ''कीदृशम् एतत् वचनम् उच्यते भवता ?'' इति ।

तदा अर्चकः निर्भयतया एव अवदत् – ''प्रभो ! अलम् असन्तोषेण । मया पूर्वम् एव उक्तं यत् अहं राजनीतिशास्त्रस्य अध्ययनं कृतवान् अस्मि इति । राजास्थाने उद्योगं प्राप्तुम् अवकाशं प्रतीक्षमाणः अस्मि । भवन्तौ देशाटनाय उद्युक्तौ युवराजमन्त्रिपुत्रौ इति विशेषक्लेशं विना ज्ञातुं शक्नोमि अहम् । भवतः व्यवहारः राजसः अस्ति । उत्तमः अश्वः सञ्चाराय उपयुज्यते यत् तत् मम वचनं प्रमाणीकरोति'' इति ।

अर्चकस्य वचनं श्रुत्वा उभौ अपि आश्चर्य-युक्तौ जातौ ।

अर्चकः पुनः अवदत् – ''देशाटनस्य मुख्यः उद्देशः अस्ति परिशीलनम् । जनान्

परिशील्य तत्तज्जनस्य योग्यताम् अवगत्य कः कुत्र नियोक्तव्यः इति निर्णयः करणीयः देशाटनकर्त्रा । देशाटनपरम्परां पालयति भवति राज्ञः विशेषदृष्टिः स्यादेव । अतः भवतोः सञ्चारे कोऽपि क्लेशः यथा न भवेत् तथा व्यवस्थां सः कृतवान् अस्ति । किन्तु तेन तथा कृतम् इति प्रायः भवन्तौ न जानीतः । जनाः भवन्तौ अभिज्ञाय अपि अभिज्ञानं न प्राप्तवन्तः इव व्यवहृतवन्तः प्रायः । किन्तु यथा अहं तथा बहवः भवन्तौ अभिज्ञातवन्तः तु स्युः एव'' इति ।

विक्रमः अङ्गीकारपूर्वकं शिरः सञ्चाल्य अवदत् - ''दर्शनसमनन्तरं मया चिन्तितम् आसीत् यत् भवान् कश्चन सामान्यः अर्चकः स्यात् इति । किन्तु इदानीं मया चिन्त्यते - राजनीतिशास्त्रसम्बद्धाः बहवः अंशाः मया ज्ञातव्याः सन्ति इति । अतः अहं विवेकवर्मा च कानिचन दिनानि भवता सह वासं कर्तुम् इच्छावः'' इति ।

अर्चकः एतं प्रस्तावं सहर्षम् एव अङ्गीकृतवान् ।

ततः तौ अर्चकेन सह तदीयं गृहं प्रति प्रस्थितवन्तौ । अर्चकः शकटेन प्रस्थितवान् । विक्रमः विवेकवर्मा च अश्वम् आरुह्य तम् अनुसृतवन्तौ ।

अर्चकस्य गृहं यदा प्राप्तं तदा पञ्जरस्थौ उभौ सुन्दरौ शुकौ राजकुमारमन्त्रिपुत्रौ दृष्ट्वा अवदताम् - ''आगच्छताम् अन्तः । भवतोः स्वागतम्'' इति । पुनः तौ अवदताम् - ''अम्ब ! उभौ अतिथी आर्येण आनीतौ स्तः'' इति ।

''भवतोः आर्यस्य एषा प्रवृत्तिः न नूतना । रात्रिसमये मन्दिरम् आगतान् सर्वान् गृहम् आनयति सः । शुकौ सम्भाषणं बोधयितुम् अपि समर्थः सः, अल्पां भूमिम् अपि सम्पादयितुं तु असमर्थः एव'' इति वदन्ती द्वारसमीपम् आगतवती अर्चकस्य पत्नी ।

विक्रमं विवेकवर्माणं च तत्र दृष्ट्वा सा आश्चर्यान्विता जाता । यावत् सा किमपि वक्तुम् उद्युक्ता तावता विक्रमः अवदत् - ''आचार्यः शुकौ सम्भाषणस्य पाठने अपि समर्थः एव ! एषः निश्चयेनास्ति महान् । आवाम् एतस्मात् राजनीतिम् अध्येतुम् आगतौ । अत्र वासाय अनुज्ञा कृपया देया तत्रभवत्या'' इति ।

एतत् श्रुत्वा हसन्ती अर्चकपत्नी अवदत् - ''मम आर्यपुत्रः राजगुरोः पितृव्यस्य पुत्रः । एषः चिन्तयति यत् राजगुरुः कदाचित् वा

आस्थाने उद्योगं दापयिष्यति इति । किन्तु तदीया एषा आशा पूर्णा न भविष्यति इति भाति । भवादृशान् पाठयता यदि तेन किञ्चित् धनं सम्पादितं स्यात् तर्हि एवम् अर्चकवृत्तिः करणीया न अभविष्यत् । मम तु स्पष्टम् अस्ति यत् राजगुरुः एतस्मै आस्थाने उद्योगं न दापयिष्यति इति । यदि आस्थाने प्रतिद्वन्द्वी कश्चित् भवेत् तर्हि भाविनि काले मम स्थानस्य एव च्युतिः भवेत् इति भीतिः तस्य । तादृशे राजगुरौ विश्वासं कुर्वतः एतस्मात् किं वा अधीयीरन् भवन्तः ?'' इति ।

''आवां तु राजनीतिम् अध्येष्यावहे'' इति उक्तवन्तौ राजकुमारः मन्त्रिपुत्रः च ।

तदा अर्चकस्य पत्नी हसन्ती पुनः अवदत् – ''यः स्वस्मै रोचते तस्य मार्गदर्शनं पौनःपुन्येन प्राप्नुवन्ति राजानः । तान् परितः स्थिताः जनाः तु वटवृक्षाः इव । ते स्वसमीपे अन्यस्य वर्धनं न सहन्ते । स्वयं च विशालतया वर्धन्ते । अतः प्रतिभावन्तः जनाः राज्ञः दर्शनम् एव न प्राप्नुवन्ति । तस्मात् तादृशानां स्थितिं राजा न जानाति एव । यः प्रतिभावताम् अभिज्ञानं प्राप्नुयात् तादृशस्य निर्माणम् अहं करोमि इति विचिन्त्य मम आर्यपुत्रेण राजनीतिः अधीता । किन्तु राजदर्शनं, राजास्थाने उद्योगः वा तेन न प्राप्तः एव । एतादृशात् भवन्तः कीदृशीं वा राजनीतिम् अधीयीरन् ?'' इति ।

पत्न्याः कथनं शृण्वन् अर्चकः मन्दहासपूर्वकं युवराजं मन्त्रिपुत्रं च अपश्यत् ।

तदा विक्रमः अवदत् – ''देशाटनार्थम् आगतौ आवां कौ इति भवत्या अभिज्ञातम् अस्ति प्रायः । प्रतिभावतः अभिज्ञानं, योग्ये स्थाने तस्य नियुक्त्यर्थं प्रयासः च देशाटनस्य उद्देशः इति भवत्या ज्ञापितम् अस्ति अपि । एवं ज्ञापयन्त्या भवत्या महान् एव उपकारः कृतः । एतस्मात् आवां कृतज्ञौ स्वः । अर्चकं गुरुं मत्वा अहं राजनीतेः सर्वाणि सूक्ष्मरहस्यानि ज्ञास्यामि । मम शासनकाले तस्य मार्गदर्शनम् अवश्यं प्राप्स्यामि च'' इति ।

एतदनन्तरं राजत्वं प्राप्तवान् विक्रमः स्वस्य आस्थाने अर्चकाय, तत्सदृशेभ्यः अन्येभ्यः दक्षेभ्यः बहुभ्यः च स्थानं कल्पितवान्, उत्तमशासकत्वेन कीर्तिं प्राप्तवान् च ।

शत्रोः जयाय आश्रितः उदात्तः मार्गः

राजा फिलिपः मेकडोनियादेशं पालयति स्म । (क्रि.पू. ३८२ - २३२) सः प्रसिद्धस्य चक्रवर्तिनः अलेक्साण्डरस्य पिता । ग्रीक्राजेषु महाशक्तिशाली आसीत् सः एव । तस्य शक्तिः यथा, तथैव तदीया ज्ञानप्रियता अपि प्रसिद्धा एव । अतः एव सः स्वस्य पुत्रस्य अध्यापकत्वेन प्रसिद्धं तत्त्वशास्त्रज्ञम् अरिस्टाटलम् एव नियुक्तवान् आसीत् ।

तस्य देशस्य कस्मिंश्चित् कोणे अर्केडियसः नाम कश्चन सामान्यः भूस्वामी निवसति स्म । सः सर्वदा राज्ञः फिलिपस्य व्यवहारान् निन्दति स्म । एषा वार्ता राज्ञा पुनः पुनः श्रुता आसीत् अधिकारिणां द्वारा, गुप्तचराणां द्वारा, अन्येषां मुखात् च । सः राज्ञः महावैरी इव व्यवहरति इति सर्वे उक्तवन्तः आसन् ।

अर्केडियसः यत्र वसति तं प्रदेशं प्रति कदाचित् अगच्छत् राजा । सः स्वस्य अधिकारिणाम् आप्तानां च पुरतः अघोषयत् - ''अद्य अहं वैरिणं निवारयिष्यामि'' इति ।

''युक्तम् एव । कदापि शत्रुः न उपेक्षणीयः'' इति अवदन् सर्वे ।

''भवतु । शत्रुं नामावशिष्टं करिष्यामि'' इति दृढस्वरेण अवदत् राजा ।

राजाज्ञां प्राप्य अर्केडियसः अनन्यगतिकतया राज्ञः समीपम् आगतवान् । पलायनाय तेन अवसरः न प्राप्तः आसीत् । गृहात् प्रस्थानात् पूर्वं सः गृहजनानां पुरतः अश्रूणि अस्त्रावयत् । गृहजनाः सर्वे अपि अश्रूणि अस्त्रावयन् । राजा तं शूलम् आरोपयेत् इति भीतिः आसीत् तेषाम् । शूलारोपणं कदाचित्

न स्यात् चेदपि आजीवनं कारागारवासः तु स्यात् एव इति सर्वे चिन्तयन्ति स्म ।

अर्केडियसः भीत्या एव राज्ञः प्रकोष्ठं प्रविष्टवान् । राजा सर्वान् आज्ञापितवान् यत् सर्वैः इतः निर्गन्तव्यम् इति । अङ्गरक्षकाः अपि बहिः गताः । अङ्गरक्षकाः द्वारात् बहिः एव प्रतीक्षमाणाः आसन् राज्ञः सूचनानुगुणं शत्रोः शवम् आकृष्य नेतुम् ।

घण्टानन्तरं सर्वे महत् आश्चर्यम् अनुभूतवन्तः । यतः राजा फिलिपः अर्केडियसः च सुहृदौ इव सम्भाषमाणौ हसन्तौ प्रकोष्ठात् बहिः आगतवन्तौ । राजा समीपस्थम् अधिकारिणम् आज्ञापितवान् यत् प्रभूतानि उपायनानि दत्त्वा एतं सगौरवं रथेन गृहं प्रापय्य आगच्छतु इति ।

''महाराज ! किम् एतत् ? शत्रुता समापयिष्यते इति भवता पूर्वं प्रतिज्ञातम् आसीत् खलु ?'' इति अपृच्छत् कश्चित् कुतूहलं निरोद्धुम् अशक्नुवन् ।

''मया शत्रुः निवारितः एव । इदानीं मम शत्रुः लोके नास्ति, अपि तु मित्रम् अस्ति । एषः अर्केडियसः नितरां सज्जनः । मद्विषये अवास्तविकं किमपि किमपि श्रुतम् आसीत् तेन । केचन मम निर्णयाः सम्मताः न आसन् तस्य । अतः सः मम विरोधं करोति स्म । मया मिथ्याभावनाः निवारिताः । वस्तुस्थितिः विवृता । आत्मना कृताः दोषाः केचन अङ्गीकृताः । एतस्य सर्वस्य कारणतः तस्य मनसि स्थितः मद्विषयकः शत्रुताभावः अपगतः । परस्परावगमनात् सद्भावः निर्मितः । मया अवगतम् अस्ति यत् राज्ञा सता मया अनिच्छता अपि कानिचन कार्याणि करणीयानि इति'' इति अवदत् राजा ।

क्षणं विरम्य सः पुनः अवदत् - ''शत्रोः संहारः अपरस्य शत्रोः निर्माणस्य कारणम् । किन्तु शत्रुः एव मित्ररूपेण परिवर्तितः चेत् मित्रसङ्ख्या वर्धते, शान्तिश्च प्राप्यते'' इति ।

एवं राजा फिलिपः शत्रुतायाः निवारणाय उदात्तम् एव मार्गम् आश्रितवान् । हिंसामार्गं परित्यज्य सहानुभूतिपरम् अवगमनात्मकं मार्गम् अवलम्बितवान् सः एतदर्थम् ।

नारायणपण्डितस्य वाक्शुद्धिः

माधवपण्डितः गुणनगरनिवासी । सः महारामभक्तः । तस्य पत्न्याः जानक्याः आसक्तयः अभिरुचयः च पत्यनुकूलाः एव आसन् । तस्य पुत्रः नारायणः गुरुकुले अध्ययनं करोति स्म ।

माधवपण्डितः रामकथां श्रावयति । बहवः जनाः तेन उच्यमानां रामकथां श्रोतुं तदीयं गृहम् आगच्छन्ति स्म । सन्तुष्टाः ते निर्गमनसमये यत्किञ्चित् यच्छन्ति । तेन सन्तुष्टः भवति स्म माधवपण्डितः । तेनैव तदीयः गृहव्ययभारः निरुह्यते स्म ।

नगरपालः गीर्वाणः कदाचित् तदीयां रामकथां श्रोतुम् ऐच्छत् । सः माधवपण्डितम् आनाय्य अवदत् – ''भवतः मुखात् रामकथा श्रोतव्या इति मम प्रबला इच्छा । अतः भवान् प्रतिदिनं मम आस्थानम् आगत्य रामकथां श्रावयतु । यावत् इच्छा तावत् धनं दास्यामि अहम्'' इति ।

तदा माधवपण्डितः अवदत् – ''महाशय ! धनं दत्त्वा रामकथां श्रोतुम् इच्छति भवान् । यदि मया भवतः आस्थाने रामकथा श्राव्येत तर्हि जनाः चिन्तयेयुः यत् अहं धनप्राप्तीच्छया रामकथां श्रावयामि इति । एतत् अहं न इच्छामि । ये जनाः भक्तिभावेन मत्समीपम् आगच्छन्ति तान् एव रामकथां श्रावयामि । अतः भवान् इच्छति चेत् मम गृहम् एव आगत्य रामकथां श्रोतुम् अर्हति । अहं प्रतिफलं किमपि न इच्छामि'' इति ।

एतस्य श्रवणात् यद्यपि गीर्वाणः कुपितः तथापि तं कोपं न दर्शितवान् सः ।

माधवपण्डितस्य पुत्रः नारायणपण्डितः विद्याभ्यासं समाप्य उद्योगप्राप्तीच्छया गीर्वाणसमीपं गतवान् । तस्य आगमनात् नितरां सन्तुष्टः गीर्वाणः अवदत् – ''भवतः पिता रामकथामात्रं श्रावयति । भवान् तु न केवलं रामकथाम्, अपि तु उपनिषद्वेदपुराणभारत-

काव्यनाटकादीनां विविधकथानां श्रावणे अपि समर्थः । अतः भवान् प्रतिदिनं मम आस्थाने कथां श्रावयतु । कथाश्रावणं तावत् उत्कृष्टं स्यात् यत् भवतः कथां श्रुतवन्तः जनाः भवत्पितुः समीपं गमनं परित्यजेयुः । अहं भवते प्रभूतं धनं दास्यामि'' इति ।

तदा नारायणपण्डितः अवदत् - ''कथानां श्रावणे ममापि आसक्तिः अस्ति । किन्तु भवान् अपेक्षते यत् पितुः प्रतिस्पर्धितया मया कार्यं करणीयमिति । एतत् उचितं न'' इति ।

''मम अपेक्षा नाम - भवान् पाण्डित्येन पितुः प्रतिस्पर्धी भवेत् इति । पुत्रात् प्राप्यमाणः पराजयः प्रशस्यते एव लोके । उत्तमः आयः अस्ति चेत् भवान् मातापितरौ योग्येन क्रमेण पालयितुम् अर्हति । अत्र अनौचित्यं न किमपि'' इति अवदत् गीर्वाणः ।

नारायणपण्डितः एतानि वचनानि युक्तानि अमन्यत । अतः गृहं प्रतिगतः सः पितरं प्रवृत्तं सर्वम् अवदत् । सर्वं श्रुत्वा पिता अवदत् - ''यत् युक्तं भासते तदनुगुणं क्रियताम् । किन्तु स्मर्तव्यं यत् जीवने धनम् एव प्राधान्यं न आवहेत् इति'' इति ।

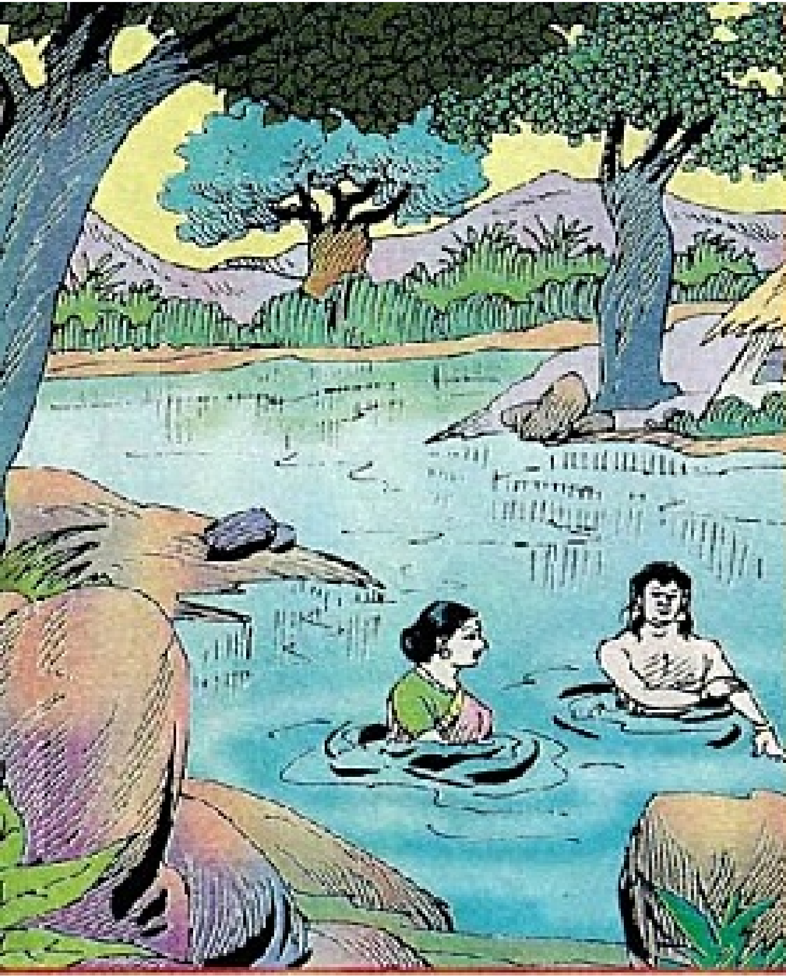
नारायणपण्डितः गीर्वाणस्य आस्थाने उद्योगं प्राप्तवान् । गीर्वाणः नारायणपण्डितस्य कथाश्रावणकार्यक्रमस्य प्रचारं महता प्रमाणेन कृतवान् । एतस्य कारणतः नारायणपण्डितस्य कथां श्रोतुं बहवः आगतवन्तः । नारायणपण्डिताय गीर्वाणः प्रभूतं धनं दत्तवान् । तं बहुधा सत्कृतवान् च ।

नारायणपण्डितः नगरे एव विशालां भूमिं क्रीतवान् । लक्ष्मीनामिका तेन परिणीता अपि । तदीयानि दिनानि सुखमयानि जातानि ।

किन्तु एतस्मात् पिता माधवपण्डितः न सन्तुष्टः । गच्छता कालेन तेन उच्यमानां कथां श्रोतुम् आगच्छतां सङ्ख्या क्षीणा जाता । अतः तस्य चिन्ता प्रवृद्धा । तेषु एव दिनेषु रामः तस्य स्वप्ने प्रत्यक्षीभूय अवदत् - ''चक्रपुरे मम मन्दिरं जीर्णं जातम् अस्ति । भवान् तत्र गत्वा मम पूजां करोतु'' इति ।

जागरणं प्राप्तवान् माधवपण्डितः जनान् विचार्य चक्रपुरविषये विवरणानि सङ्गृहीतवान् । तदा तेन ज्ञातं यत् गुणनगरात् सुदूरे पर्वतपरिसरे सः ग्रामः अस्ति इति । 'तत्रत्या भूमिः कृषियोग्या एव । किन्तु वृष्टेः अभावतः तत्र महान् जलाभावः । एतस्मात् जनाः तं ग्रामं परित्यज्य अन्यत्र वासम् आरब्धवन्तः । इदानीं तत्र केचन वनवासिनः वसन्ति ।

मन्दिरस्य व्यवस्थां द्रष्टुं कोऽपि नास्ति' इत्यपि तेन ज्ञातम् ।

माधवपण्डितः पत्न्या सह चक्रपुरं गतवान् । वनवासिनां नायकः तौ दृष्ट्वा अवदत् – ''भवन्तौ यदि जीर्णे मन्दिरे पूजां करिष्यतः तर्हि सप्ताहं यावत् अहं भवतोः भोजनादिव्यवस्थां करिष्यामि । एतदभ्यन्तरे यदि कोऽपि चमत्कारः घटेत तर्हि भवन्तौ अत्रैव स्थातुम् अर्हतः । अन्यथा भवद्भ्याम् एषः ग्रामः परित्यक्तव्यः'' इति ।

माधवपण्डितः जानकी च राममन्दिरं गतवन्तौ । मन्दिरे दीपं प्रज्वाल्य पूजां कृतवन्तौ । रात्रौ यदा निद्रा प्राप्ता तदा श्रीरामः स्वप्ने प्रत्यक्षीभूय अवदत् – ''भवतः भक्त्या अहं सन्तुष्टः अस्मि । यत् इष्यते तत् प्रार्थ्यताम्'' इति ।

माधवपण्डितः श्रीरामं भक्त्या प्रणम्य अवदत् – ''एतस्मिन् सप्ताहे ग्रामीणानां पुरतः कमपि महिमानं दर्शयतु कृपया'' इति ।

''अस्तु नाम । यदा भवता जागरणं प्राप्यते तदा भवतः शय्यायाः पार्श्वे एकः सुन्दरः चन्दनदण्डः दृश्यते । तम् आदौ भवान् दक्षिणहस्तेन गृह्णातु । तदा भवता ज्ञायते – कदा किं करणीयम् इति । ततः तं वामहस्तेन गृह्णातु । तदवसरे भवान् यत् वदति तत् सम्पत्स्यते । चन्दनदण्डस्य उपयोगः भवतः दायादैः एव करणीयः, न तु अन्यैः'' इति उक्त्वा रामः अदृश्यतां गतः ।

जागरणानन्तरं माधवपण्डितेन शय्यायाः पार्श्वे चन्दनदण्डः दृष्टः । सः स्वप्नवृत्तान्तं पत्नीम् अपि अवदत् । उभौ अपि समीपस्थे सरोवरे स्नानं कृतवन्तौ । माधवपण्डितः वामहस्तेन दण्डं गृहीत्वा अवदत् – ''एतत् मन्दिरं श्वेतशिलामयं नवीनं च भवतु'' इति ।

अनन्तरक्षणे एव तत् मन्दिरं श्वेतशिलामयं नूतनं च जातम् । एतत् दृष्ट्वा आश्चर्यम् आनन्दं च अनुभवन्तः सर्वे वनवासिनः माधवपण्डितं साष्टाङ्गं नमस्कृतवन्तः ।

एतदवसरे गुणनगरे अपि विविधानि परिवर्तनानि जातानि । नारायणपण्डितेन कथां श्रावयता प्रभूतं धनं प्राप्तम् इति वार्तां श्रुत्वा नर्तक्यः, अन्ये बहवः कलाकाराः चापि तत्र आगताः । अतः नारायणपण्डितस्य कथानां श्रवणे जनानाम् अभिरुचिः न्यूना जाता । आयः अपि क्षीणः जातः । नारायणपण्डितः एतं विषयं गीर्वाणम् अवदत् ।

तदा गीर्वाणः उक्तवान् – ''भवान् माधव-

पण्डितस्य एकमात्रपुत्रः । वार्धके ताभ्यां सह वासः श्रेयसे । अतः भवान् चक्रपुरम् एव गच्छतु'' इति ।

नारायणपण्डितः अवगतवान् यत् इदानीं मद्विषये गीर्वाणस्य सद्भावना न्यूना जाता अस्ति इति । अतः सः पत्न्या सह अनन्तरदिने एव चक्रपुरं गतवान् ।

पुत्रस्य स्नुषायाः च आगमनात् माधवपण्डितः जानकी च नितरां सन्तुष्टौ । माधवपण्डितः पुत्रं चन्दनदण्डप्राप्तिविषयं निवेद्य अवदत् – ''स्वयं भगवान् रामः एव भवन्तम् अत्र आनीतवान् अस्ति । आत्मनि रामभक्तिं पूरयतु भवान् । कालान्तरे अहं भवते मन्दिरस्य कार्यं समर्पयिष्यामि'' इति ।

चन्दनदण्डस्य महिमानं नारायणपण्डितः पत्नीम् अवदत् । एतस्य श्रवणात् लक्ष्म्या मनसि इच्छा उत्पन्ना यत् मम पतिः एव मन्दिरस्य अर्चकः भवेत् इति । सा किञ्चन औषधं जानाति स्म, यच्च सेविनम् अस्वस्थं करोति स्म, पुनः अचिरात् एव तं स्वस्थं करोति स्म अपि । लक्ष्मीः श्वशुराय एतत् औषधं दत्तवती । अतः माधवपण्डितः अस्वस्थः सन् शय्याम् आश्रितवान् ।

वैद्यः माधवपण्डितं परीक्ष्य अवदत् – ''एतत् अस्वास्थ्यम् अपायकारि तु न । एतदर्थम् औषधं किमपि न आवश्यकम् । अपथ्यं न सेवनीयम्'' इति ।

पितुः अस्वास्थ्यस्य कारणतः नारायणपण्डितः मन्दिरस्य अर्चकः जातः । एतं योग्यावसरं मन्यमाना लक्ष्मीः पतिम् अवदत् – ''स्वस्य वाक्शुद्धिं जनेभ्यः प्रदर्श्य तेषां प्रशंसां प्राप्नोतु'' इति ।

अतः तस्मिन् एव दिने नारायणपण्डितः मन्दिरम् आगतान् अवदत् – ''मम वाक्शुद्धिसामर्थ्यम् अस्ति । भवन्तः यद्यत् इच्छन्ति तत् प्रार्थयितुम् अर्हन्ति'' इति ।

जनाः केचन धनम् इष्टवन्तः, पुनः केचन वाणिज्यवृद्धिम् इष्टवन्तः, अन्ये केचन निधिम् अभिलषितवन्तः । यः यः यत् यत् इष्टवान् सः सः तत्तत् प्राप्तवान् । किन्तु लक्ष्मीः पार्श्ववाय्वाघातं प्राप्तवती । तस्य कारणस्य ज्ञानाय नारायणपण्डितः चन्दनदण्डं हस्तेन गृहीतवान् । तदा तस्य शरीरे महान् तापः उत्पन्नः ।

एतस्मिन् एव अवसरे ग्रामजनाः आगत्य अवदन् – ''भवतः पिता अस्माकम् उपकारं कृतवान् । तस्य अस्वास्थ्यं द्रष्टुं वयं न

इच्छामः । यावत् सः स्वस्थः न भविष्यति तावत् ग्रामे वृष्टिः अपि मा भवतु'' इति ।

एतस्य कारणतः ग्रामे वृष्टिः स्थगिता । कासाराः शुष्काः जाताः । एतत् कष्टम् असहमानाः जनाः नारायणपण्डितम् अवदन् यत् एतस्मात् कष्टात् वयं रक्षणीयाः इति । नारायणपण्डितः तान् पितुः समीपं नीत्वा जातस्य अपराधस्य निमित्तं क्षमाम् अयाचत, चन्दनदण्डं पितुः हस्ते अस्थापयत् च । तद्बलेन माधवपण्डितः प्रवृत्तं सर्वम् अवगतवान् । ''पुत्र ! पश्चात्तापः एव श्रेष्ठं प्रायश्चित्तम् । मनसि श्रीरामं दृढतया स्थापयतु । निस्स्वार्थ-भावनया कार्यं करोतु च'' इति उक्त्वा चन्दन-दण्डं पुत्राय प्रतिदत्तवान् सः ।

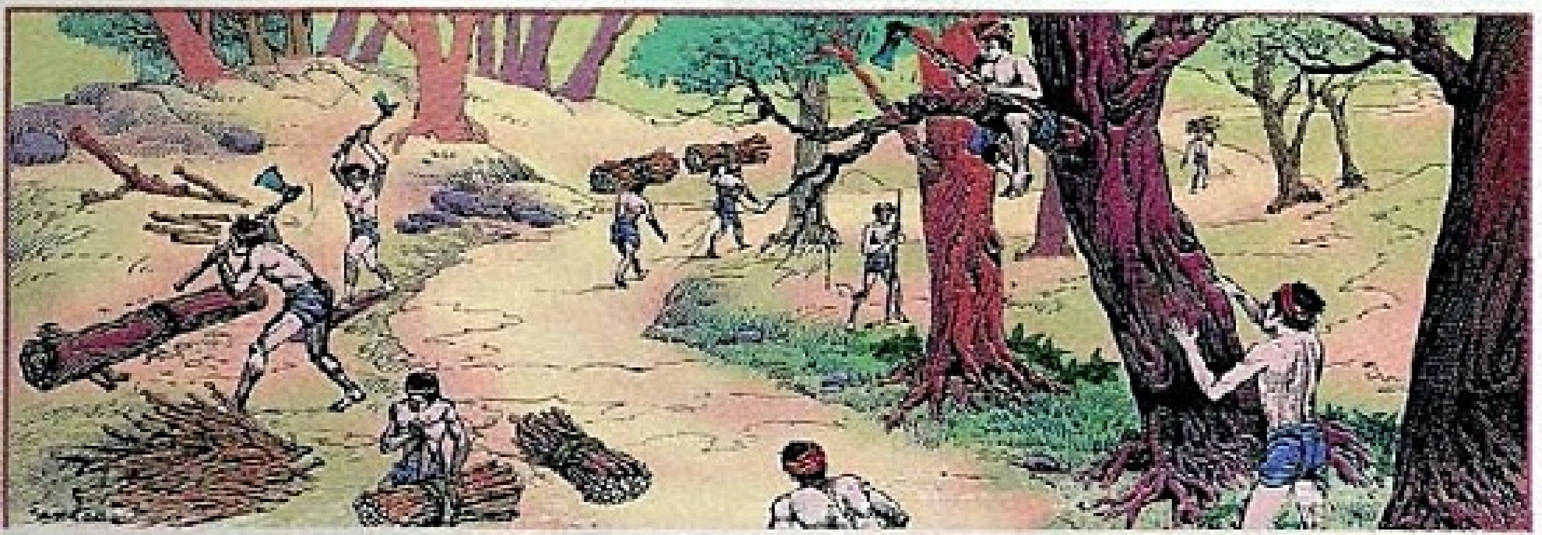
नारायणपण्डितेन यदा चन्दनदण्डः गृहीतः तदा शरीरे तापः अपगतः । सः जनान् अवदत् - ''यावत् पिता स्वस्थः न भवेत् तावत् ग्रामे वृष्टिः मास्तु इति भवन्तः यत् उक्तवन्तः तस्यैव परिणामः ग्रामे दृश्यते । पितुः अस्वास्थ्यस्य अपगमाय मासात्मकः कालः आवश्यकः भवेत् । तावत् तं वयं ग्रामात् अन्यत्र स्थापयाम । तेन ग्रामे वृष्टिः भवेत्'' इति ।

जनाः एतत् अनुमतवन्तः । ततः नारायण-पण्डितः पितरं मातरं च रामपुरं नीतवान् । पुनः तेन यावत् चक्रपुरं प्राप्तं तावता ग्रामे वृष्टिः जाता । जनाः तं प्रशंसन्तः अवदन् - ''भवतः वाक्शुद्धिः अपूर्वा । अग्रे भवान् एव मन्दिरस्य अर्चकः भवतु'' इति ।

ततः मासाभ्यन्तरे नारायणपण्डितस्य पत्नी लक्ष्मीः अपि स्वस्था जाता । पतिः पत्नी च रामपुरं गतवन्तौ । तावता माधवपण्डितः पूर्णतः स्वस्थः जातः आसीत् । पत्नीसहिततया नारायणपण्डितः पितुः पादौ गृहीत्वा - ''तात ! मया पितृद्रोहः कृतः । अहं देवपूजा-निमित्तम् अर्हः सर्वथा न । अतः भवान् चक्रपुरम् आगत्य देवपूजाभारं स्वयं निर्वहतु'' इति ।

माधवपण्डितः पुत्रं प्रीत्या आलिङ्ग्य - ''भवति वाक्शुद्धिसिद्धिः अस्ति । यावत् स्वार्थभावना भवति न भवति तावत् सा सिद्धिः अपि भवति तिष्ठति एव । इदानीम् एतस्य मन्दिरस्य अर्चकत्वं प्राप्तुम् अर्हः एव अस्ति भवान्'' इति उक्त्वा आशीर्वादेन तम् अनुगृहीतवान् ।

न्याय्याचरणम्

काशीराज्यं यदा ब्रह्मदत्तः पालयन् आसीत् तदा बोधिसत्त्वः मगधदेशे कस्मिंश्चित् ग्रामे माघनाम्ना क्षत्रियकुटुम्बे जन्म प्राप्तवान् आसीत् । ग्रामे यदि कापि समस्या उद्भवेत् तर्हि तस्याः परिहाराय पञ्चाशतः कुटुम्बस्य प्रमुखाः ग्रामसभायां सम्मिलन्ति स्म । तस्य ग्रामस्य जनाः अशिक्षिताः, युक्तायुक्त-विवेकरहिताः च आसन् । अतः ते चौर्यं, लुण्ठनं, मारणम् इत्यादिकं कुर्वन्ति स्म । ततः ग्रामाधिकारिणे किञ्चित् उत्कोचं दत्त्वा दण्डनात् मुक्तिं प्राप्नुवन्ति स्म ।

यत्र ग्रामसभा प्रचलति तत्र मालिन्य-अवकरादयः बहुधा आसन् । एतत् दृष्टवान् माघः आत्मनः उपवेशनाय किञ्चित् स्थलं स्वच्छं कृतवान् । तदा तत् स्थलम् अन्यः आक्रान्तवान् । माघः अपरत्र भूमिं स्वच्छीकृत्य उपवेशनम् आरब्धवान् । तदपि स्थलम् अन्येन आक्रान्तम् ।

एतस्मात् माघः न खिन्नः । सः ग्रामसभा-स्थानं समग्रं स्वच्छीकृतवान् । तावदेव न, आतपपीडानिवारणाय वितानम् अपि निर्मित-वान् सः । तस्मात् ग्रामस्य सर्वे जनाः सन्तुष्टाः जाताः ।

अल्पे एव काले पञ्चाशतः कुटुम्बानां प्रमुखाः माघस्य व्यवहारेण सन्तुष्टाः जाताः । माघः तेषां नेतृत्वं वहन् ग्रामस्य स्वच्छताम् आरब्धवान् । सर्वे जनाः सम्भूय सभा-समारम्भादिनिमित्तं विशालं मण्डपं निर्मित-वन्तः । उत्तमा पानजलव्यवस्था अपि तत्र कल्पिता ।

एतादृशाः व्यवहाराः माघविषये गौरवम् अवर्धयन् । कालान्तरे ग्रामजनानां व्यवहारे अपि परिष्कारः जातः । ते मार्गाणां निम्नोन्नततां समीकृतवन्तः । मार्गम् आवृत्य स्थिताः वृक्ष-शाखाः कर्तयित्वा शकटस्य सञ्चाराय व्यवस्थां कल्पितवन्तः । गर्ताः मृत्तिकया पूरिताः ।

कासाराः तत्र तत्र निर्मिताः । जनानां सञ्चाराय पादमार्गाः अपि बहुत्र निर्मिताः । एतादृशानां सर्वेषां कार्याणां मार्गदर्शकः आसीत् माघः एव ।

ग्रामस्य तरुणाः यदा चौर्यलुण्ठनादिषु प्रवृत्ताः आसन्, द्यूतसुरापानादिषु आसक्ताः च आसन्, तदा तु ग्रामप्रमुखः विविधैः मार्गैः धनं सम्पादयति स्म । यः उत्कोचं ददाति तस्य दण्डनं निवारयति स्म सः । यः उत्कोचदानं निराकरोति तस्मात् द्विगुणितं धनं वशीकरोति स्म दण्डरूपेण ।

किन्तु माघः यदा तेषां नेतृत्वम् ऊढवान्, तान् सम्मार्गगामिनः यदा कृतवान् तदा तस्य एषः वाममार्गीयः आयः स्थगितः ।

एतत् असहमानः सः कदाचित् राजानं दृष्ट्वा अवदत् – ''महाराज ! अस्माकं ग्रामे अराजकता उत्पन्ना अस्ति । माघनामकस्य कस्यचित् तरुणस्य नेतृत्वे जनाः लवित्र-परशुप्रभृतीन् गृहीत्वा सर्वदा अटन्तः दृश्यन्ते । ग्रामे सर्वत्र तेषाम् एव सञ्चारः । एतस्मात् जनानां प्राणापायः सम्भवेत् । सम्पत्तिरक्षणं न भवेत् । वस्तुस्थितिनिवेदनं मम कर्तव्यम् । तत् मया कृतम् अस्ति । इतःपरं तत्रभवान् प्रमाणम्'' इति ।

'ग्रामस्य स्थितिं परिशील्य, यदि ग्राम-प्रमुखस्य वचने सत्यता दृश्यते तर्हि अत्या-चारिणः बद्ध्वा आनेतव्याः' इति आदिश्य राजा अधिकारिणः सैनिकान् च प्रेषितवान् । सैनिकाः ग्रामं प्राप्तवन्तः । प्रवेशसमये एव दण्ड-परशु-लवित्रादिधारिणः बहवः जनाः

तैः दृष्टाः । सैनिकाः एतद्विषये अधिकं चिन्तनं किमपि अकुर्वन्तः तान् आयुधधारिणः सर्वान् बद्ध्वा राजधानीं नीत्वा राज्ञः पुरतः उपस्थापितवन्तः ।

राजा तेषां हस्तेषु आयुधानि अपश्यत् । तेषाम् उपयोगः कथं क्रियते तैः इति सः न चिन्तितवान् एव ।

ग्रामप्रमुखस्य वचनं सत्यम् एव इति विचिन्त्य सः आज्ञापितवान् – ''एतान् गजानां पादैः विमर्दयन्तु'' इति ।

माघः तदनुयायिनः च अङ्गणे स्थापिताः । पादैः विमर्दनाय भटैः पट्टगजः आनीतः । सः पट्टगजः तान् दूरतः एव दृष्ट्वा तत्रैव अतिष्ठत् ।

ततः भटैः अन्यः गजः आनीतः । सः तु तान् दृष्ट्वा ततः धावनम् एव अकरोत् ।

एषा वार्ता राज्ञा ज्ञाता । राजा अचिन्तयत् यत् एते गजनिवारकं तायकं किमपि धृतवन्तः स्युः, मन्त्रविशेषं वा प्रयुक्तवन्तः स्युः इति । अतः सः भटान् आज्ञापितवान् – ''तेषां सर्वेषां परीक्षा क्रियताम् । यदि कोऽपि तायकं धृतवान् स्यात् तर्हि तत् अपनीयताम् । ततः तेषां मर्दनाय गजः प्रेर्यताम्'' इति ।

भटाः एकैकस्यापि परीक्षणं कृतवन्तः । किन्तु कोऽपि तायकधारी न दृष्टः तैः । एतत् ज्ञातवान् राजा भटान् आज्ञापितवान् – ''तान् विचारणाय मत्समीपं पुनः आनयन्तु'' इति । भटैः तथैव कृतम् ।

राजा तान् अपृच्छत् – ''मर्दनाय आगताः गजाः किमर्थं तूष्णीम् अतिष्ठन् ? किं भवद्भिः कोऽपि मन्त्रजपः कृतः ? किं भवन्तः मन्त्र-

तन्त्रादिषु निपुणाः ?'' इति ।

तदा माघः अग्रे आगत्य अवदत् - ''महाराज ! भवता युक्तम् एव चिन्तितम् । वयं कञ्चित् महामन्त्रं जानीमः । तादृशः मन्त्रः अन्येन केनापि न ज्ञायते'' इति ।

''सः मन्त्रः कः ?'' इति अपृच्छत् राजा ।

''अस्मासु कोऽपि प्राणिहिंसां न करोति । अन्यतः बलात् किमपि वस्तु न स्वीकरोति । दुर्व्यवहारः केनापि न क्रियते । असत्यं न उच्यते । सर्वेषु दया प्रदर्श्यते । जीविषु प्रीतिः प्रदर्श्यते । दानं क्रियते । कासारादायः निर्मीयन्ते । ग्रामाणां स्वच्छता क्रियते । एषः एव अस्माकं मन्त्रः । इतः एव अस्माकं शक्तिः'' इति अवदत् माघः ।

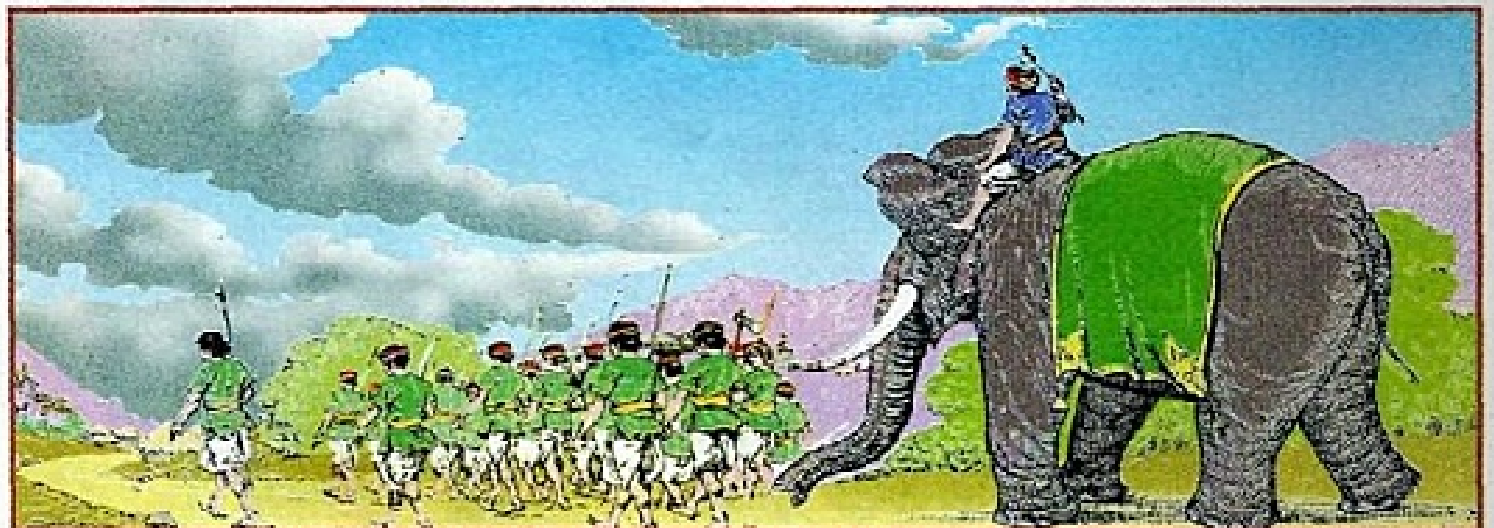
एतत् श्रुत्वा राजा आश्चर्येण पुनः अवदत् - ''मया श्रुतं यत् भवन्तः लुण्ठनं कुर्वन्ति इति । आयुधानि प्रदर्श्य जनेषु भीतिः उत्पाद्यते इत्यपि मया श्रुतम् । किम् एतत् सर्वं मिथ्या ?'' इति ।

''महाराज ! भवता कस्यचित् पिशुनस्य वचने विश्वासः कृतः इति भाति । वस्तुस्थितिः भवता न परिशीलिता एव'' इति अवदत् माघः ।

''भवन्तः आयुधधारिणः आसन् बन्धनसमये । अतः विचारणस्य आवश्यकता नास्ति इति मया चिन्तितम् आसीत्'' इति अवदत् राजा ।

''महाराज ! वयम् आयुधधारिणः इति तु सत्यम् । किन्तु एतानि आयुधानि जनानां हिताय एव, न तु पीडनाय । वयं परशुभिः शाखाः कर्तयामः । लवित्रैः गुल्मादिकं छेदयामः । कासारनिर्माणाय, मार्गाणां समीकरणाय च अपेक्षितानि आयुधानि एव धरामः वयम् । प्रजापीडा स्वप्ने अपि न चिन्त्यते अस्माभिः'' इति अवदत् माघः ।

राजा विचारणात् अवगतवान् यत् माघः सत्यम् एव वदति इति । अतः मिथ्यारोपं कृतवन्तं तं ग्रामाधिकारिणं सः कारागारे स्थापितवान् । उत्कोचस्वीकारादिना अन्याय्यमार्गेण सम्पादितं तदीयम् ऐश्वर्यं तेभ्यः युवकेभ्यः दत्त्वा सः अवदत् - ''इतःपरं ग्रामव्यवहारं भवन्तः एव निर्वहन्तु । अन्यः ग्रामाधिकारी मया तत्र न प्रेष्यते'' इति । ततः तेन पट्टगजः तेभ्यः उपायनरूपेण दत्तः ।

रामायणम्

ताटकायाः संहारं कृत्वा सुबाहुमारीचौ निगृह्य विश्वामित्रस्य यागस्य निर्विघ्न-परिसमाप्तौ साहाय्यं कृतवन्तौ रामलक्ष्मणौ । तस्यां रात्रौ तौ निश्चिन्ततया शयानौ सुखनिद्रां प्राप्तवन्तौ ।

प्रातः उत्थाय नित्यकर्माणि समाप्य तौ विश्वामित्रसमीपं गतवन्तौ । विश्वामित्रं नमस्कृत्य ताभ्याम् उक्तम् – "मुनिवर्य ! भवतः आज्ञा अनूचानतया पालिता अस्ति आवाभ्याम् । अन्यत् किमपि कर्तव्यं यदि आवाभ्यां निर्वोढव्यं स्यात् तर्हि कृपया आज्ञाप्यताम्" इति ।

तदा मुनयः उक्तवन्तः – "मिथिलायाः परिपालकः राजा जनकः कश्चित् महान्तं यज्ञं कर्तुं सङ्कल्पितवान् अस्ति । वयं सर्वे तत्र गच्छन्तः स्मः । जनकः पूर्वं कदाचित् कमपि यज्ञम् अनुष्ठाय एकम् अपूर्वं धनुः प्राप्तवान् आसीत् । तत् धनुः प्रतिदिनं गन्धपुष्पादिभिः पूजयति सः । तत् धनुः उन्नेतुं न राक्षसाः समर्थाः, न वा देवाः । मानवेषु अपि केनापि तत् उन्नेतुं न शक्तम् । बहवः शक्तिशालिनः राजानः, राजकुमाराः च तत् उन्नेतुं बहुधा प्रयासं कृतवन्तः । किन्तु अद्यावधि केनापि साफल्यं न प्राप्तम् । आश्चर्यं नाम तस्य पुत्री सीता तत् धनुः लीलया उन्नयति । अतः राजा जनकः घोषितवान् अस्ति यत् यः तत् धनुः उन्नीय ज्यां योजयिष्यति तस्मै एव मम पुत्री सीता दास्यते इति । सीतायाः स्वयंवरः इदानीं निश्चितः अस्ति । तस्मिन् च विविधेभ्यः देशेभ्यः आगताः राजानः राजकुमाराः च भागं ग्रहीष्यन्ति । अस्माभिः सह एव यदि भवद्भ्याम् आगम्येत तर्हि जनकस्य सः यज्ञः

द्रष्टुं शक्येत, तत् धनुः अपि द्रष्टुं शक्येत'' इति ।

ततः तेषां यात्रायाः सन्नाहः आरब्धः । विश्वामित्रः वनपालकान् उद्दिश्य - ''अहं मुनिभिः सह इतः प्रस्थाय गङ्गानदीं तीर्त्वा उत्तरस्यां दिशि निर्गत्य हिमालयपर्वतं प्रति गमिष्यामि'' इति उक्त्वा सिद्धाश्रमस्य परिक्रमणं कृतवान्, मुनिभिः रामलक्ष्मणाभ्यां च सह उत्तरस्यां दिशि प्रस्थितवान् च । आदिनं ते चलितवन्तः । सूर्यास्तसमये तैः शोणनदस्य तीरं प्राप्तम् ।

सर्वे नद्यां स्नात्वा सन्ध्यावन्दनादिकं कृतवन्तः । ततः रामलक्ष्मणौ विश्वामित्रस्य पादमुले उपविश्य पृष्टवन्तौ - ''एषः वनावृतः देशः कः ? एतस्य पृष्ठभूमिकायां किं कापि कथा अस्ति ?'' इति ।

तदा विश्वामित्रः तस्य प्रदेशस्य कथां, स्वस्य वंशस्य वृत्तान्तं च श्रावितवान् - ''पूर्वं ब्रह्मणः पुत्रः कुशः नाम कश्चित् तपस्वी आसीत् । सः वैदर्भीनामिकां राजकुमारीं परिणीतवान् । तयोः दम्पत्योः चत्वारः पुत्राः - कुशाम्बः, कुशनाभः, अधूर्तरजाः, वसुः चेति ।

क्षत्रियधर्मस्य निर्वहणाय कुशः समग्रं भूमण्डलं चतुर्धा विभज्य चतुर्भ्यः पुत्रेभ्यः दत्त्वा तान् अवदत् यत् भवन्तः न्याय्येन मार्गेण शासनं कुर्वन्तु इति । ते चत्वारः एकैकं नगरं राजधानीं परिकल्प्य शासनं कृतवन्तः । कुशाम्बस्य राजधानी कौशाम्बी । कुशनाभस्य राजधान्याः नाम महोदयः इति । अधूर्तरजसः राजधान्याः नाम धर्मारण्यम् इति । वसोः राजधानी आसीत् गिरिव्रजः । तेन पालिते देशे स्मः वयम् ।

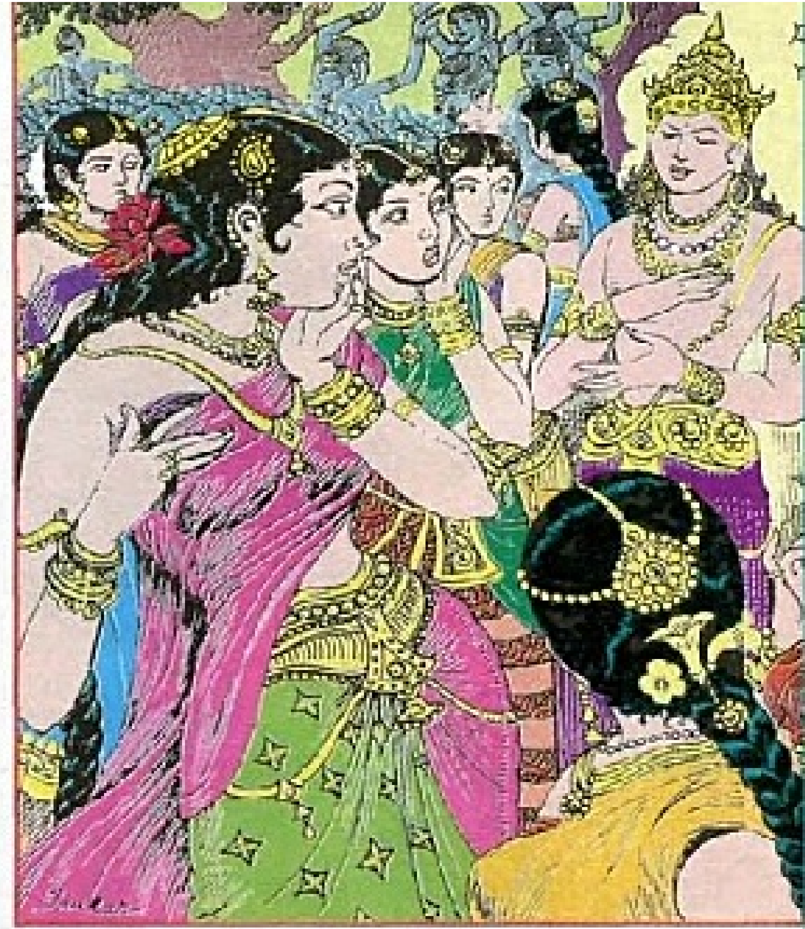
एतस्य देशस्य चतसृषु दिक्षु पञ्च पर्वताः सन्ति । एषः शोणः तेषु कस्माच्चित् पर्वतात् प्रवहति । एतस्य कारणात् एव एषः प्रदेशः सस्यश्यामलः जातः अस्ति । एषः पूर्वदिशि उत्पन्नः सन् पश्चिमायां दिशि प्रवहति ।

कुशस्य पुत्रेषु कुशनाभः अपि अन्यतमः इति मया उक्तं खलु ? तस्य पत्न्याः नाम घृताची इति । घृताच्यां शतं पुत्र्यः जाताः । ताः सुन्दर्यः आसन् । यदा ताः नृत्यन्त्यः आसन् तदा वायुदेवः तत्र आगतः । ताः दृष्टवतः तस्य मनः तासु लग्नम् अभवत् । सः परिणयेच्छां प्रकटयन् ताः अवदत् - 'यदि भवत्यः मम परिणयम् अङ्गीकुर्युः तर्हि अहं भवतीः सर्वाः वार्धक्यमरणरहिताः कुर्याम्'

इति । किन्तु ताः तस्य परिणयं न अङ्गीकृतवत्यः । ताः अवदन् – 'अस्माकं विवाहं पिता एव निर्वर्तयिष्यति । वरम् अपि सः एव चेष्यति' इति । एतत् श्रुत्वा वायुदेवः कुपितः । सः ताः अशपत् यत् भवतीभिः कुब्जत्वं प्राप्यताम् इति । एतत् श्रुत्वा रुदत्यः ताः पितुः समीपं गतवत्यः ।

पुत्रीणाम् ऐक्यं, वंशाभिमानं च दृष्ट्वा कुशनाभः नितरां सन्तुष्टः जातः । एतासाम् अविवाहितत्वं न शोभते इति अचिन्तयत् सः । अतः सः ताः काम्पिल्यपुरीयाय ब्रह्मदत्ताय दत्त्वा विवाहं निर्वर्तितवान् । ब्रह्मदत्तस्य स्पर्शात् ताः पूर्वतनं सुन्दरं रूपम् एव प्राप्तवत्यः ।

पुत्रीणां विवाहस्य अनन्तरं कुशनाभस्य मनसि इच्छा उत्पन्ना यत् मया पुत्रः कश्चन प्राप्तव्यः इति । अतः सः पुत्रकामेष्टिम् आचरितवान् । तस्मात् तेन पुत्रः कश्चन प्राप्तः । तस्य नाम गाधिः इति । सः धर्मात्मा आसीत् । तस्य गाधेः पुत्रः एव अहम् । मम काचित् भगिनी आसीत् । तस्याः नाम सत्यवती इति । ऋचीकः नाम मुनिः तां परिणीतवान् । सा महापतिव्रता आसीत् । वयं कुशिकवंशीयाः इत्यतः कौशिकशब्देन अपि अस्माकं निर्देशः । मम भगिन्याः कौशिक्याः नाम्ना काचित् पुण्या नदी अपि प्रवहति । भगिनीविषयकेण अभिमानेन अहं कौशिक्याः तीरे एव निवसामि । यज्ञनिमित्तम् एव अहं सिद्धाश्रमं गतवान् आसम् । अस्मासु सम्भाषमाणेषु मध्यरात्रः एव अतीतः । अतः इदानीं भवद्भ्यां शयनं क्रियताम्'' इति ।

यात्राकारणतः रामलक्ष्मणौ अपि श्रान्तौ आस्ताम् । प्रातः उत्थाय स्नात्वा नित्यकर्माणि समाप्य ते शोणम् अतिक्रान्तवन्तः । शोणः न गभीरः । तस्य मध्ये मध्ये सिकताराशिः दृश्यते स्म ।

नदम् अतिक्रम्य ते अग्रे गताः । मध्याह्नसमये ते गङ्गातटं प्राप्तवन्तः । गङ्गां दृष्ट्वा सर्वे आनन्दपुलकिताः । तत्र स्नात्वा ते देवेभ्यः तर्पणं दत्तवन्तः । पितृभ्यः अपि तर्पणं विहितम् । भोजनानन्तरं सर्वे ऋषयः विश्वामित्रं परितः उपविष्टवन्तः । तदा विश्वामित्रः गङ्गायाः कथां श्रावितवान् ।

''हिमवतः उभे पुत्र्यौ गङ्गा उमा चेति । हिमवतः अनुज्ञां प्राप्य देवाः ज्येष्ठां गङ्गां स्वर्गं नीतवन्तः । अनन्तरकाले शिवः उमां परिणीतवान् । गच्छता कालेन सगरस्य पौत्रः

भगीरथः पूर्वजानां सद्गतिप्रापणस्य निमित्तं महता तपसा गङ्गां सन्तोष्य तां स्वर्गतः आनीय पातालं नेतुं प्रयासम् आरब्धवान् । मध्ये बहवः विघ्नाः तेन सम्मुखीकरणीयाः अभवन् । तथापि सः धैर्यच्युतः तु न जातः । प्रयत्नं निरन्तरम् अनुवर्तयन् सः अन्ते तां पातालं नीतवान् एव । तस्मात् सगरपुत्राः सद्गतिं प्राप्तवन्तः ।...''

एवंरूपेण विश्वामित्रः गङ्गावतरणकथां श्रावितवान् । षण्मुखजन्मवृत्तान्तः अपि तेन श्रावितः ।

गङ्गायाः दक्षिणे तटे वसन्तः ते सर्वे तां रात्रिं यापितवन्तः । प्रातः ते उडुपानां साहाय्येन उत्तरतीरं प्राप्तवन्तः । तत्र एकं विशालं नगरं तैः दृष्टम् । तत् दृष्ट्वा रामः विश्वामित्रम् अपृच्छत् - ''मुनिवर्य ! एतत् नगरं कस्य वंशस्य राजा पालयति ? एतत्सम्बद्धा काचित् कथा तु स्यादेव । तस्याः श्रवणे महदस्ति मे कुतूहलम्'' इति ।

एतस्य उत्तररूपेण विश्वामित्रः दानवैः देवैः च सम्भूय कृतं क्षीरसागरमथनं, ततः प्राप्तस्य विषस्य शिवेन सेवनम्, अमृतप्राप्त्यनन्तरं तदर्थं जातस्य देवदानवयोः कलहः, मोहिनीरूपेण विष्णोः आगमनम्, अमृतस्य नयनं, विरोधिनां संहारः, शिष्टानां रक्षणम् इत्यादिकं सर्वं श्रावयित्वा अवदत् -

इन्द्रेण यदा सर्वे पुत्राः मारिताः तदा दितिः पत्युः कश्यपस्य समीपं गत्वा अवदत् यत् इन्द्रसंहारकः पुत्रः मम भवतु इति ।

''यदि भवती सहस्रं वर्षाणि श्रद्धया भक्त्या च तपः कुर्यात् तर्हि त्रिलोकविजयी पुत्रः प्राप्येत । सः इन्द्रम् अपि संहरेत्'' इति दितिम् अवदत् कश्यपः ।

एतस्मात् सन्तुष्टा दितिः कुशप्लवनामकं स्थलं गत्वा तपः आरब्धवती । इन्द्रः तस्याः समीपं तदा तदा आगच्छति स्म । सः भक्त्या तस्याः सेवां करोति स्म । कन्दमूलफलादीनि, क्षीरजलसमिधादयः च तेन आनीय दीयन्ते स्म ।

नवत्यधिकनवशतं वर्षाणि अतीतानि । दितिः गर्भवती जाता । ततः उत्पन्नः इन्द्रस्य संहारे सामर्थ्यं प्राप्तुम् अर्हति स्म ।

कदाचित् मध्याह्नसमये दितिः इन्द्रम् अवदत् - ''वत्स ! भवान् व्यजनेन वीजितवान् । मम पादसेवां बहुधा कृतवान् । भवतः एतया सेवया अहं नितरां सन्तुष्टा अस्मि । जनिष्यमाणं मम पुत्रम् अहं वदिष्यामि यत्

भवता सह मैत्र्या एव व्यवहरणीयम् इति'' इति ।

एतावत् उक्त्वा सा यत्र पादौ स्थापनीयौ तत्र शिरः संस्थाप्य निद्रां कृतवती ।

एतस्मात् तस्याम् अपवित्रता उत्पन्ना । इन्द्रः तु एतादृशम् एव अवकाशं प्रतीक्षमाणः आसीत् । सः झटिति तस्याः गर्भं प्रविष्टवान्, गर्भस्थं शिशुं वज्रायुधेन सप्तधा खण्डितवान् च । एतस्मात् दितेः गर्भतः सप्त पुत्राः उत्पन्नाः । ते देवतासमानाः आसन् । ते मरुतः इति ख्याताः जाताः ।

''राम ! दितिः यदा अत्र तपः कुर्वती आसीत् तदा इन्द्रः तस्याः सेवां कृतवान् । अनन्तरकाले इक्ष्वाकोः पुत्रः विशालः अत्र महानगरं निर्मितवान् । अतः एतस्य नगरस्य नाम विशाला इति जातम् । इदानीं तद्वंशीयः एव सुमतिः नाम कश्चन राजा एतत् नगरं न्याय्येन मार्गेण परिपालयन् अस्ति'' इति विवृतवान् विश्वामित्रः ।

अत्रान्तरे एव राज्ञा सुमतिना ज्ञातं यत् विश्वामित्रादयः बहवः मुनयः आगच्छन्तः सन्ति इति । अतः सः बन्धुमित्रपुरोहितादिभिः सह तेषां स्वागताय उपस्थितः । विश्वामित्रः रामलक्ष्मणौ परिचायितवान् । ते सुमतेः अतिथित्वेन तिष्ठन्तः तां रात्रिं तत्रैव यापितवन्तः । अनन्तरदिने तैः मिथिलां प्रति प्रस्थितम् ।

मिथिलानगरं यावत् आसन्नं तावता कश्चन जीर्णः आश्रमः दृष्टः तैः । सः च आश्रमः सुन्दरः सुस्थितः च एव आसीत्, किन्तु निर्जनः । जनसञ्चारः कोऽपि तत्र न दृश्यते स्म ।

एतत् दृष्ट्वा महत् आश्चर्यम् अनुभवन् रामः विश्वामित्रम् अपृच्छत् - ''अत्र कोऽपि न

दृश्यते एव ! एवं किमर्थम् ?'' इति ।

तदा विश्वामित्रः अवदत् - ''बहोः कालात् पूर्वम् एतस्मिन् आश्रमे गौतमः नाम महामुनिः निवसति स्म । तस्य पत्नी अहल्या । गौतमः तत्पत्नी च घोरे तपसि लीनौ । गौतमस्य तपस्यायाः भङ्गं कर्तुम् इच्छति स्म इन्द्रः । यदि केनचित् कारणेन गौतमे कोपः उत्पाद्येत तर्हि तस्य तपसः भङ्गः कर्तुं शक्येत । तदा एव तदीया शक्तिः क्षीणा भवितुम् अर्हति । अतः इन्द्रः कदाचित् मुनिवेषं धृत्वा गौतमस्य आश्रमम् आगतवान् । वस्तुतः इन्द्रः चन्द्रेण सह मिलित्वा कश्चित् उपायं कृतवान् आसीत् । तदनुगुणं चन्द्रः मध्यरात्रे असमये उदितः सन् सर्वत्र कौमुदीं प्रसारितवान् आसीत् । एतत् दृष्ट्वा प्रभातकालः आसन्नः इति मन्यमानः गौतमः स्नानाय नदीं गतवान् । इन्द्रश्च आश्रमं प्राविशत् ।

आगतम् इन्द्रं पतिं भावयन्ती अहल्या पत्नीवत् व्यवहरन्ती तदीयाम् इच्छां पूरितवती । स्नात्वा नदीतः प्रत्यागच्छन् गौतमः आश्रमतः निर्गच्छन्तम् इन्द्रम् अपश्यत् । तेन प्रवृत्तं सर्वम् अवगतम् । नितरां क्रुद्धः सः इन्द्रम् अशापत् । आश्रमं प्रत्यागत्य सः क्रोधेन अहल्याम् अपि अशपत् । शापकारणतः अहल्या वायुमात्रं सेवमाना अदृश्यरूपेण एव वसन्ती आश्रमे समाधिस्था जाता । गौतमः शापविमुक्तेः मार्गं वदन् अहल्याम् उक्तवान् आसीत् यत् भाविनि काले दशरथपुत्रस्य रामस्य दर्शनात् शापविमुक्तिः इति । अतः वयम् इदानीं तम् आश्रमं गच्छाम । अहल्या सर्वेषां दृष्टिगोचरतां यातु'' इति ।

यदा आश्रमस्य अन्तः गतं तदा सूर्यतेजसा युक्ता मोहनाङ्गी देवतातुल्या सुन्दरी अहल्या दृष्टिगोचरतां गता । रामस्य दर्शनतः सा सर्वैः द्रष्टुं योग्या जाता ।

रामलक्ष्मणौ तां पादस्पर्शपूर्वकं नमस्कृतवन्तौ ।

पत्युः वचनं स्मरन्ती अहल्या रामलक्ष्मणौ अर्घ्यपाद्यादिभिः सत्कृत्य भक्त्या फलानि अर्पितवती । तदवसरे महर्षिः गौतमः अपि तत्र उपस्थितः ।

ततः रामलक्ष्मणाभ्यां सह प्रस्थितवान् विश्वामित्रः मिथिलानगरं प्राप्तवान् ।

- *(अनुवर्तते)*

अपात्रदानम्

गङ्गारामः दुर्गादासश्च सुहृदौ । तौ उभौ अपि उपाहारमन्दिरस्य स्वामिनौ । सद्गुणसम्पन्नौ तौ मैत्र्याः सारं जानीतः स्म । अतः तयोः विवादः कदापि न जातः । तयोः तादृशीं मैत्रीं दृष्ट्वा ग्रामस्थाः ज्येष्ठाः कलहायमानान् सहोदरान् बोधयन्ति स्म – ''गङ्गाराम-दुर्गादासौ दृष्ट्वा जीवने कथं व्यवहर्तव्यम् इति ज्ञातव्यं भवद्भिः'' इति ।

सङ्क्रान्त्युत्सवे तौ उभावपि वाणिज्यतः आगतं लाभांशं विभज्य स्वीकुरुतः स्म । तस्मिन् अवसरे गङ्गारामः स्वस्य आये सार्धत्रिशतं रूप्यकाणि पृथक्कृत्य स्थापयति स्म । किन्तु दुर्गादासः तं – ''किमर्थम् एतानि ?'' इत्यादिकं न पृच्छति स्म । एतस्मिन् विषये गङ्गारामोऽपि आश्चर्यं प्राप्नोति स्म यत् किमर्थं दुर्गादासः मां किमपि न पृच्छति इति ।

प्रतिवर्षं ग्रामस्य सीमायाम् उत्सवः प्रचलति । तदा तत्र आगताः द्यूते, मदिरायां च आसक्ताः सन्तः सन्तोषेण दिनं यापयन्ति । उत्सवस्थलस्य समीपे किञ्चन शिखरं दृश्यते । शिखरस्य एकस्मिन् भागे कश्चन कूपः अस्ति । कूपं परितः उन्नताः वृक्षाः सन्ति इति कारणात् पथिकानां भोजनाय विश्रान्त्यै च योग्यं स्थलम् आसीत् तत् । प्रतिवर्षं तत्र आगन्ता गङ्गारामः स्वेन पृथक्स्थापितं धनम् एकस्मिन् स्यूते संस्थाप्य कूपस्य समीपे तं स्यूतं त्यक्त्वा गच्छति । तत् धनं केन नीयते इति तेन न परिशील्यते स्म ।

कदाचित् गङ्गारामस्य मनसि जिज्ञासा उत्पन्ना यत् मया स्थाप्यमानं धनं कः स्वीकरोति इति ज्ञातव्यम् इति । अतः एकदा सः कूपस्य समीपे धनस्यूतं निक्षिप्य तत्रैव रहस्यरूपेण कुत्रचित् लीनः । तदा कश्चन स्वशिरसि प्रोञ्छं धृत्वा वृक्षाभ्यन्तरं गतः । तदा गङ्गारामः कूपसमीपे स्वेन स्थापितं स्यूतं द्रष्टुं गतः । किन्तु स्यूतः तत्र नासीत् ।

वृक्षाभ्यन्तरं यः गतः तेनैव स्यूतः स्वीकृतः इति चिन्तयित्वा गङ्गारामः तम् अनुसृतवान् । तस्य समीपं गत्वा सः अपश्यत् । सः आसीत् न अन्यः, अपि तु दुर्गादासः एव ।

तं दृष्ट्वा भ्रान्तः गङ्गारामः – ''मया स्थाप्यमानं धनं कोऽपि दरिद्रः स्वीकरोति, तस्य साहाय्यं भविष्यति इति मया चिन्तितम् आसीत् । किन्तु तद् धनं भवतः हस्ते दृष्टवतः मम महत् दुःखं भवद् अस्ति'' इति उक्तवान् ।

दुर्गादासः मित्रस्य वचनं श्रुत्वा हसन् उक्तवान् – ''मित्र, भवता यदा धनं तत्र स्थापितं तदा एव तत् न भवदीयम् । तत् धनं येन केनापि स्वीकृतं भवेत् चेदपि परिणामे तु न कोऽपि भेदः'' इति ।

''मया किमर्थं तत्र धनं स्थाप्यते इति यदि भवान् जानीयात् तर्हि एतादृशं वाक्यं भवतः मुखात् न निःसरेत्'' इति वदन् गङ्गारामः स्वकथां वक्तुम् आरब्धवान् –

''बाल्ये एव अहं मातापितृविहीनः अभवम् । दरिद्रः अहं स्वस्य उदरं पूरयितुं तादृशे बाल्ये एव अनेकानि कष्टानि अनुभूतवान् । एकदा दुर्भिक्षसमये ग्रामीणाः सर्वे ग्रामं त्यक्त्वा गतवन्तः । तदा एव अहमपि एतं ग्रामम् आगतः । तदा एतस्मिन् ग्रामे महान् उत्सवः प्रचलन् आसीत् । सङ्क्रान्तिदिवसः सः । आ चतुर्भ्यः दिनेभ्यः बुभुक्षया पीडितः अहं भिक्षां याचितवान् । किन्तु तेन किमपि प्रयोजनं न अभवत् । अतः अहं मधुरभक्ष्यापणे कस्मिंश्चित् लड्डुकं चोरितवान् । तदा आपणिकः मां दृष्ट्वा सम्यक् ताडितवान् । असहायकतया, बुभुक्षया, अपमानेन च पीडितः अहं प्राणान् त्यक्तुम् इच्छन् कस्यचित् कूपस्य समीपम् आगतः । तदा कूपस्य समीपे पादे किञ्चन वस्तु संलग्नम् । तत् गृहीत्वा अहम् अपश्यम् । सुवर्णमयम् अङ्गुलीयकम् आसीत् तत् । तत् दृष्टवतः मम जीवने उत्साहः पुनः आगतः । तत् अङ्गुलीयकं विक्रीय अहं महिषीं क्रीतवान् । तदा एव भवतः मैत्री अपि मया लब्धा । उपाहारमन्दिरवाणिज्येन उभाभ्याम् अपि लाभः प्राप्तः । अत एव यत्र मया अङ्गुलीयकं प्राप्तं तत्र गत्वा सङ्क्रान्तिदिने सार्धत्रिशतं रूप्यकाणि रहस्यरूपेण स्थाप्यन्ते'' इति ।

कथां श्रुत्वा दुर्गादासः अवदत् – ''भवतः विचारः उत्तमः स्यात् । किन्तु भवता स्थापितं धनं येन प्राप्येत सः कुपथे गच्छेत् । एतं विषयं प्रत्यक्षतः अवगन्तुं शक्यते'' इति ।

ततः सः गङ्गारामं तस्य कूपस्य समीपं नीतवान् ।

तत्र दुर्गादासः लघुस्यूतमेकं कूपस्य समीपे क्षिप्तवान् । किञ्चित्कालानन्तरं वृद्धः कश्चन साधुः तत्र आगतः । कूपतः जलम् उद्धर्तुं सिद्धः सन् कूपसमीपं गतः सः तत्र पतितं स्यूतं दृष्टवान् । तं धनस्यूतं मत्वा सः सन्तोषेण स्वीकृतवान् ।

अनन्तरक्षणे एव साधोः मनसि विचित्रा अनुभूतिः जाता । स्वेन उच्यमानं देवनाम त्यक्त्वा सः चतसृषु दिक्षु दृष्टिं प्रसारितवान् । ''एतावतां दिनानाम् अनन्तरं मम दरिद्रजीवनं समाप्तम् अभवत् । इतःपरम् अहं विवाहितः सन् सुखेन जीविष्यामि'' इति स्वगतं वदन् जलपानम् अपि विस्मृत्य सः ततः निर्गतवान् ।

गङ्गारामः एतत् सर्वं दृष्ट्वा साश्चर्यम् उक्तवान् - ''सर्वसङ्गपरित्यागी साधुः अपि अस्मिन् वयसि विवाहम् इच्छति किल'' इति ।

'मौनेन स्थातव्यम्' इति हस्तसङ्केतेन दुर्गादासः गङ्गारामं सूचितवान् । ततः सः एकं रजतनाणकं कोशात् निष्कास्य कूपसमीपे क्षिप्तवान् ।

तदा परस्परं कलहायमानौ कौचन द्यूतकारौ तेन मार्गेण आगतौ ।

तयोः एकः अपरम् उद्दिश्य -''महिषी-क्रयणार्थं मया आनीतं धनं भवान् द्यूते मत्तः व्ययीकारितवान् । एकं रूप्यकम् अपि न अवशिष्टं मत्समीपे इदानीम् । कथं गृहं गच्छानि ? तत्र जायमानं अपमानं विचिन्त्य अहं भावयामि यत् प्राणत्याग एव वरम् इति'' इति वदन् कूपसमीपम् आगतः । अपरः तं निवारयितुम् इच्छन् पृष्ठतः धावितवान् । तावति काले पूर्वं गतेन रजतनाणकं लब्धम् । तत् नाणकं हस्ते स्वीकृत्य - ''उचिते समये मया धनं प्राप्तम् । प्रायः अनेन धनेन नष्टं

सर्वं धनं पुनः प्राप्तुं शक्नुयाम्'' इति वदन् सः पुनः द्यूतगृहं प्रति धावितवान् ।

''ममापि तस्मिन् धने भागः अस्ति'' इति उच्चैः वदन् अपरः अपि तस्य पृष्ठतः धावितवान् । एतत् दृष्ट्वा गङ्गारामः दुर्गादासम् उक्तवान् – ''मित्र ! अस्य व्यवहारं पश्यतु । एतेन द्यूते सर्वस्वम् अपि नाशितम् । तथापि इदानीं यत् एकं रूप्यकं लब्धं तदपि द्यूते नाशयितुं प्रवृत्तः दृश्यते एषः । किमेतत् ?'' इति । दुर्गादासः किमपि नोक्तवान् ।

कश्चन कालः अतीतः । तदा काष्ठविक्रयिकः कश्चन काष्ठानि शिरसि वहन् कूपसमीपम् आगतः । दुर्गादासः किञ्चिद्धनयुक्तं स्यूतमेकं तस्य काष्ठविक्रयिकस्य मार्गे क्षिप्तवान् ।

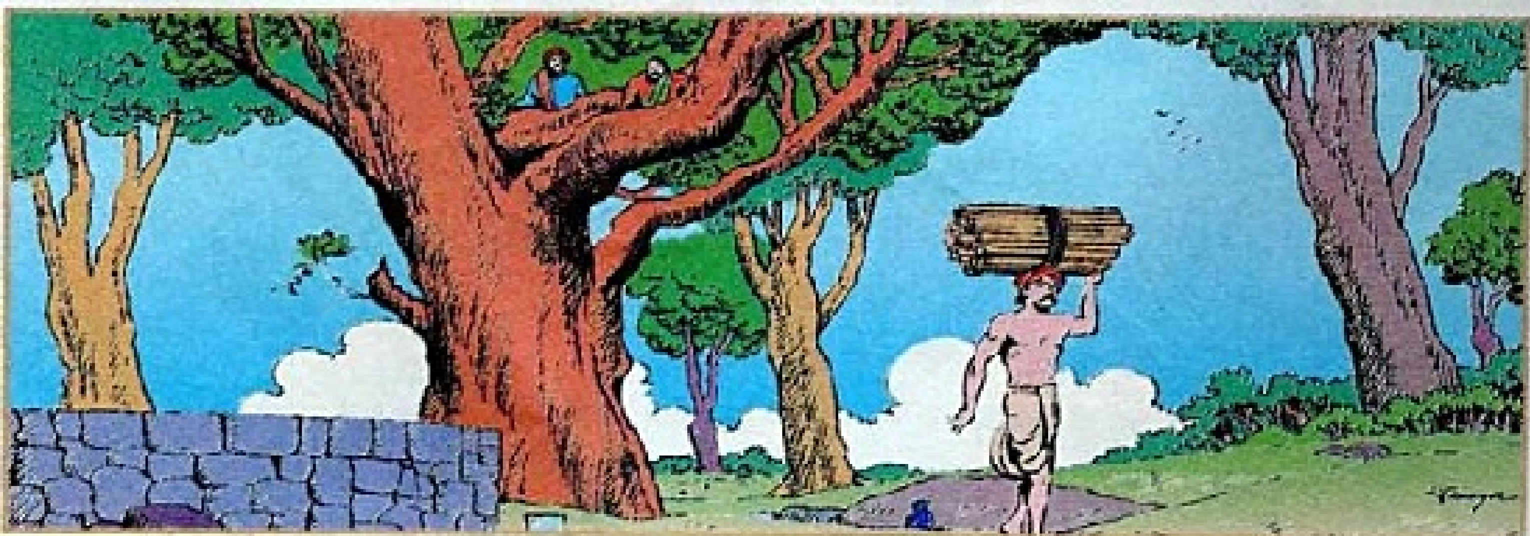
काष्ठविक्रयिकः – ''अहम् एतेषां काष्ठानां विक्रयणं कदा कुर्याम् ? कदा वा गृहं प्राप्नुयाम् ?'' इति स्वगतं वदन् कूपतः जलम् उद्धृत्य पूर्णोदरं जलं पीत्वा ततः वेगेन विपणिं प्रति गतः एव ।

''अहो । किमेतत् ! मार्गे पतितं स्यूतं कटाक्षेणापि अपश्यन् सः पुरुषः गतः एव'' इति गङ्गारामः आश्चर्येण उक्तवान् ।

''दृष्टं किल – भवता स्थापितेन धनेन कीदृशी हानिः जायते इति । अनायासेन धनं प्राप्यते चेत् जनैः तस्य धनस्य महत्त्वं न ज्ञायते । वृद्धस्य साधोः मनः अपि धनदर्शनेन परिवृत्तम् अभवत् । तेन साधुना तस्मिन् स्यूते धनम् अस्ति उत अन्यत् किमपि इत्यपि न दृष्टम् । तथैव रूप्यकं दृष्टवान् द्यूतकारोऽपि अनायासेन प्राप्तं धनं पुनः द्यूते एव विनियोक्तुं गतः । ये स्वश्रमेण प्राप्तेन धनेन सुखम् अनुभवन्ति ते अनायासेन प्राप्यमाणे धने निरासक्ताः एव भवन्ति । अतः एव काष्ठविक्रयिकः स्वस्य श्रमस्य फले एव लग्नः सन् पुरतः पतितं धनं कटाक्षेण अपि न दृष्टवान्'' इति दुर्गादासः उक्तवान् ।

''तर्हि एतावत्पर्यन्तं मया कृतं दानं सर्वं जले क्षिप्तमिव व्यर्थम् अभवत् किम् ?'' इति पृष्टवान् गङ्गारामः ।

तदा दुर्गादासः – ''नास्ति । तद् धनं मया सुरक्षितं स्थापितम् । तेन धनेन आवाम् उभावपि एकां पाठशालां निर्माय जनोपकारकं कार्यं करवाव'' इति उक्तवान् ।

31

आर्यः

अज्ञातराजकुमारस्य रहस्यम्

शान्तिपुरे नूतनस्य राज्ञः स्वागताय सन्नाहः प्रचलति । सुखदेवः वीरसिंहस्य मरणवार्ता श्रावयित्वा सैनिकान् वदति यत् विरोधं कृतवन्तः दण्ड्यन्ते इति । शान्तिपुरं प्रति प्रस्थानाय आर्यः सन्नद्धः भवति । जयानन्दस्य आशीर्वादं प्राप्य, मातापित्रोः स्मारकं सश्रद्धं नमस्कृत्य सः शिबिकाम् अरोहति । अन्यया शिबिकया सुकन्या अपि प्रतिष्ठते तेन सह ।

चित्रम् - गान्धि-अय्यः

राजभवनस्य प्राङ्गणे ...

मानवेन्द्रः आगच्छन् अस्ति ।

राज्ञः शान्तिदेवस्य मन्त्री !

सुखदेव ! बहूनां वर्षाणाम् अनन्तरम् आवयोः मेलनं जायमानम् अस्ति ।

महानुभाव ! एषः जयानन्दमुनिः ।

गुरुवर्य ! भवता अस्मभ्यं योग्यः राजा प्रदत्तः ।

राज्याभिषेकः यावत् न सम्पद्यते तावत् आर्यः राजकुमारपदवाच्यः भवति ।

सुखदेवः अङ्गरक्षकान् कानिचन कार्याणि सूचयति ।

गत्वा शिबिके सुरक्षिततया आनीयेताम् ।

उभे शिबिके प्राङ्गणं प्रति आनीते ।

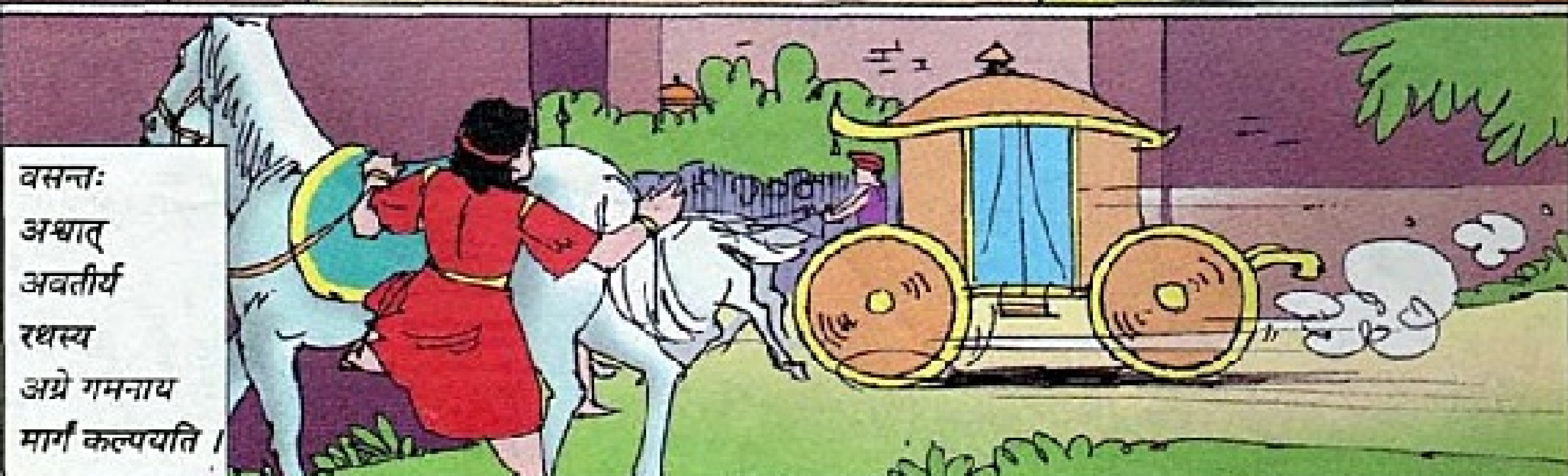

आदौ आर्यः शिबिकातः बहिः आगच्छति ।
राजकुमार ! आर्य ! राजधानीं प्रति भवतः स्वागतम् ।
अहं निश्चयेन अभिभूतः अस्मि ।

सुखदेवः आदौ आर्यं प्रीत्या आलिङ्गति ।
आर्य ! तत्रभवान् मानवेन्द्रः भवन्तं प्रतीक्षते ।

महानुभाव ! अत्र उपस्थितः भवन् भवान् मां धन्यं कृतवान् ।
बहूनां वर्षाणाम् अनन्तरं योग्यं राजानं प्राप्नुवत् शान्तिपुरं निश्चयेनास्ति भाग्यशालि !

आर्यः जयानन्दसमीपं गच्छति ।
मम पितामहः क्व ?
सः अचिरात् एव अत्र भविष्यति ।

कश्चन रथः वेगेन राजभवनस्य दिशि आगच्छन् दृश्यते ।
तत्र दृश्यताम् । राजा प्रेमनाथवर्यः उपस्थितः ।
मार्गरक्षकत्वेन तेन सह तिष्ठति वसन्तः ।

वसन्तः अश्वात् अवतीर्य रथस्य अग्रे गमनाय मार्गं कल्पयति ।

मानवेन्द्रः आर्यं प्रेमनाथसमीपं नयति ।
आर्य ! भवता मेलनीयम् इति इच्छा बहोः कालतः आसीत् मम ।
मम पौत्रः कुत्र अस्ति ?

आर्यः राजानं विनयेन प्रणमति ।
जनसमूहतः जयघोषः श्रूयते बहुधा ।
पितामह ! भवान् द्रष्टव्यः इति मम मनसि अपि प्रबला इच्छा आसीत् ।
इदानीं वयम् आस्थानभवनं प्रति गच्छाम ।

सुखदेवेन सह स्थिता सुकन्या प्रसन्नमनस्का दृश्यते ।
पितः ! किं राजकुमारस्य पट्टाभिषेकः अद्यैव प्रचलेत् ?
स तु भविष्यति उत्तमे मुहूर्ते वत्से !

अमृतपुरस्य राजा मानवेन्द्रः च आस्थानं प्रविशतः ।
शुभेऽवसरे शान्तिदेवः नास्ति इति तु विषादस्य विषयः ।
तस्य चिरवियोगः सर्वेषाम् अपि खेदाय एव ।

आर्यः वसन्तश्चापि प्रविशतः ।
एतस्मिन् स्थाने अरण्ये वर्धितवतः जनस्य स्थितिः न शोभते ।
इतःपरं भवता महत् उत्तरदायित्वं निर्वोढव्यम् अस्ति आर्य !

मानवेन्द्रः राजानं प्रेमनाथं सिंहासनदिशि नयति । जयानन्दः च आर्यम् अपरस्य सिंहासनस्य समीपं नयति ।

राजपदे स्थितं प्रेमनाथं, राजत्वं प्राप्तुं सन्नद्धं राजकुमारं च दृष्ट्वा जनसमूहः आनन्देन जयघोषं करोति ।

राजकुमारः आर्यः जयतात्

महाराजः प्रेमनाथः जयतात् !

मया राजकुमारस्य तायकम् आनीतम् अस्ति ।

सुखदेव ! भवता अविस्मृत्य आनीतम् एतत् !

जयानन्दः राजकुमाराय तायकं दर्शयति ।

आर्य ! यदा भवान् शिशुः आसीत् तदा भवदीया माता भवन्तं मदधीनं कृतवती आसीत् । भवन्तं कोऽपि न अभिजानीयात् इति उद्देशेन मया तायकम् अपनीतम् आसीत् ।

एतद्विषये अहं न जानामि स्म एव !

महाराज ! राजकुमारः एतत् धरतु नाम ।

अद्य अहं नितरां सन्तुष्टः अस्मि ।

राजा प्रेमनाथः राजकुमारस्य हस्ते तत् तायकं बध्नाति ।

भवान् सूर्यवंशीयः । योग्येन क्रमेण राज्यं पालनीयम् इति भवता सदा स्मर्तव्यम् ।

महाराज ! मम पिता प्रजासु कथं प्रीतिमान् आसीत्, प्रजाश्च तस्मिन् कथम् आदरवन्तः आसन् इति मया ज्ञायते ।

आर्यः जनसमूहम् उद्दिश्य वदति ।

मम इच्छा अस्ति यत् शान्तिपुरे प्रजानाम् एव शासनं स्यात् इति । मम गुरुः प्रीत्या येन आर्यशब्देन मां सम्बोधयति तेनैव पदेन अहं निर्देष्टव्यः भवद्भिः ।

जनसमूहः प्रतिवाक्यं साधुवचनं वदति ।

भवान् प्रत्यागतः इति तु शान्तिपुरस्य सौभाग्यम् ।
यावत् प्रजाः माम् इच्छन्ति तावत् अहं तासां सेवां करिष्यामि ।

वसन्तः राज्यस्य रक्षणभारं निर्वक्ष्यति ।
राजकुमार ! महान् एव उत्तरदायित्वभारः मयि आरोपितः ।

वत्स ! अमृतपुरस्य विषये अपि भवता अवधातव्यम् अस्ति । भवान् एव मम उत्तराधिकारी ।
अहं तत् दिनं प्रतीक्षिष्ये, यस्मिन् च दिने शान्तिपुरम् अमृतपुरे अन्तर्भूतं भवेत् ।

शान्तिपुरे जयपुरस्य अन्तर्भावः अपि कुतः न चिन्त्येत ? किं मम पुत्र्याः पाणिग्रहणं भवतः सम्मतम् ?
यदि गुरुवर्यस्य अनुज्ञा स्यात् तर्हि एव ...

अत्र अहमपि सहमतः अस्मि आर्य ! सुकन्या भवतः जीवने सहगामिनी भवतु इति अहमपि इच्छामि ।
भवतः आज्ञा सर्वदा शिरोधार्या मम ।
गुरुवर्य ! भवतः अनुज्ञा यदि स्यात् तर्हि वयं भगवत्याः पूजां कुर्याम मन्दिरं गत्वा ।

आर्यः सुकन्या च कनकदुर्गामन्दिरं प्रति गच्छतः । आनन्दसागरे निमग्नाः जनाः उत्साहेन तौ अनुसरन्ति ।
समाप्ता

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवदर्थकं विज्ञानम्

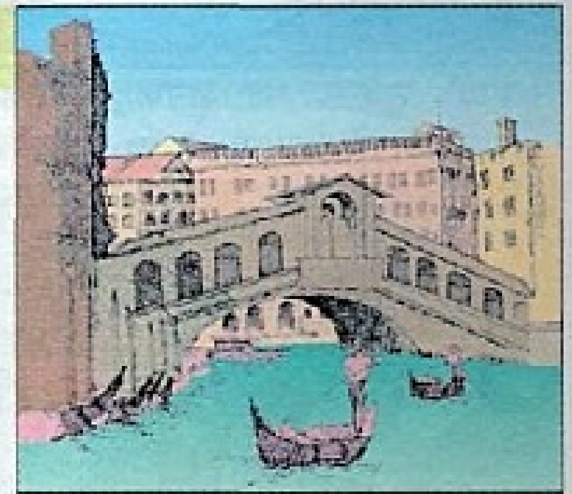
असत्यस्य अभिज्ञातारः

एषु दिनेषु अपराधप्रवृत्तिः वर्धमाना अस्ति । अतः असत्याभिज्ञानयन्त्रस्य महत्त्वम् अपि वर्धते । केचन पुरुषाः अपि तादृशस्य यन्त्रस्य पात्रं निर्वोढुं शक्नुवन्ति इत्यत्र किं भवन्तः विश्वसन्ति ? नाडीसम्बद्धया समस्यया पीड्यमानाः केचन वस्तुत असत्याभिज्ञाने समर्थाः, यन्त्राणि इव । तादृशानां रोगः निर्दिश्यते 'अफासिया' इति । मस्तिष्कहानेः कारणतः सा स्थितिः प्राप्यते तैः ।

नडीशास्त्रतज्ज्ञाः वैद्याः बहून् प्रयोगान् कृत्वा प्रमाणीकृतवन्तः सन्ति यत् अफासियारोगग्रस्ताः असत्याभिज्ञाने विशेषसामर्थ्यवन्तः भवन्ति इति । मेसेचुसेट्विश्वविद्यालयीयः डा. आलिवर्सास्वर्यः एतस्मिन् क्षेत्रे विशेषाध्ययनं विहितवान् अस्ति । सः स्वीये पुस्तके एकां घटनाम् उल्लिखति । कदाचित् अफासियारोगिणः दुरदर्शनं पश्यन्तः आसन् । दुरदर्शनेन राष्ट्राध्यक्षाभ्यर्थिनः भाषणं प्रसार्यते स्म । तेन भाषणकर्त्रा विविधानि आश्वासनानि प्रदत्तानि । तथापि सः दुरदर्शनद्रष्टृणाम् अफासियारोगिणां मनस्सु विश्वासम् उत्पादयितुं न शक्तः । अतः तस्य भाषणस्य समाप्तेः अनन्तरं ते श्रोतारः अफासियारोगिणः सर्वे उच्चैः हसितवन्तः ।

भवतां परिसरः

मज्जातः नगरस्य संरक्षणाय

वेनिस्नगरं पो-पैव्नामिकाभ्यां नदीभ्यां निर्मितेषु १२० द्वीपेषु प्रसृतम् अस्ति । एतयोः नद्योः धाराः नगरे सर्वत्र प्रवहन्त्यः बहून् जलावृतान् प्रदेशान् निर्मितवत्यः सन्ति ।

जागतिकस्तरे जायमानस्य वातावरणपरिवर्तनस्य कारणतः तस्मिन् नगरे प्रवाहपीडा अत्यधिका । तज्ज्ञाः अभिप्रयन्ति यत् अग्रिमेषु ५० वर्षेषु नगरस्यास्य ८% भागः जलमग्नः भवेत् इति । एतत् निवारयितुं विविधाः योजनाः अनुस्रियमाणाः सन्ति । येन मार्गेण समुद्रजलं नगरं प्रविशति तत्र सर्वत्र द्वाराणि निर्मितानि सन्ति । समुद्रे जलस्तरः यदा न्यूनः भवति तदा तानि द्वाराणि उद्घाटितानि भवन्ति । यदा च जलस्तरः अधिकः तदा तानि पिहितानि भवन्ति । वस्तुस्थितिः नाम वर्षस्य बहुषु दिनेषु तानि द्वाराणि पिहितानि एव तिष्ठन्ति !

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवन्तः जानन्ति किम् ?

दन्तकूर्चस्य जन्म

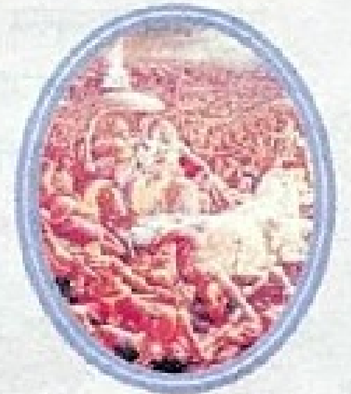
समग्रे जगति नागरिकाणां सर्वेषां दिनचरी भवति यत् प्रातः उत्थाय आदौ दन्तधावनं करणीयम् इति । एतस्याः क्रियायाः निर्वर्तनाय सर्वैः उपयुज्यमानं साधनं नाम – दन्तकूर्चः ।

एषः दन्तकूर्चः स्वस्य अन्वेषकस्य कृषिकस्य भविष्यम् एव पर्यवर्तयत् इति किं भवन्तः जानन्ति ? इंग्लेण्ड्-देशीयः विलियम् अड्डिस् १७७० तमे वर्षे दन्तकूर्चस्य अन्वेषणम् अकरोत् । सः भोजने विसृष्टानाम् अस्थ्नां, सम्मार्जनीशलाकानां च उपयोगेन ऐदम्प्राथम्येन दन्तकूर्चं निर्मितवान् । सः अस्थिदण्डे रन्ध्राणि कृत्वा सम्मार्जनशलाकाः योजितवान् । प्रयोगोऽयं यशस्वी जातः । ततः तेन महता प्रमाणेन दन्तकूर्चनिर्माणम् आरब्धम् ।

अभिवर्ध्यतां ज्ञानशक्तिः

एतस्मिन् मासे हिन्दुत्वसम्बद्धाः भवन्ति प्रश्नाः । यथायोग्यम् उत्तरं ज्ञातुं प्रयत्यताम् ।

१. आदिशङ्कराचार्येण अद्वैतसिद्धान्तः प्रतिपादितः । विशिष्टाद्वैतपरम्परा रामानुजाचार्येण उज्जीविता । मध्वाचार्येण प्रसारितः सिद्धान्तः कः ?

२. आदिशङ्कराचार्येण ओरिस्साराज्ये पुर्याम् संस्थापितस्य मठस्य नाम किम् ?

३. दक्षिणभारते वैष्णवपरम्परां के विस्तारितवन्तः ?

४. महाभारते अतिदीर्घं पर्व किम् ?

५. विष्णुसम्बद्धानि षट् पुराणानि कानि ?

(उत्तराणि ६६ तमे पृष्ठे)

चित्रशीर्षिकास्पर्धा

TATA NARAYANAMURTHY

अधस्तनं चित्रद्वयं दृष्ट्वा परस्पर-सम्बन्धिना वाक्यद्वयेन चित्रशीर्षिकां किं भवन्तः प्रेषयितुं शक्नुयुः ?

ANANTHA PRABHAKAR DUTT

समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -

चन्दमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, बेङ्गलूरु - ५६००८५

योग्या शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्वं प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रू.१००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते । पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

अभिनन्दनानि

'जनवरी'मासस्य शीर्षिकाप्रेषिका -

श्रीमती श्रद्धा उभयङ्कर

ए.३, साई काम्प्लेक्स्, चिकालीम्

गोवा - ४०३ ७११

पुरस्कृता शीर्षिका

ग्रामीणवेषधारी बालकः
धृतनगरवेषा बालिका

अभिवर्ध्यतां ज्ञानशक्तिः - उत्तराणि

१. द्वैतसिद्धान्तः ।

२. गोवर्धनमठः ।

३. आल्वारपदवाच्याः द्वादश विष्णुभक्ताः ।

४. द्वादशं पर्व ।

५. विष्णुपुराणं, भागवतपुराणं, गरुडपुराणं, नारदपुराणं, पद्मपुराणं, वराहपुराणं च ।

Printed and Published by B. Viswanatha Reddi at B.N.K. Press Pvt. Ltd., Chennai - 26 on behalf of Chandamama India Limited, No. 82, Defence Officers Colony, Ekkatuthangal, Chennai - 600 097. Editor : B. Viswanatha Reddi (Viswam)

A TREASURE-TROVE FOR TALENTED TOTS

Junior
CHANDAMAMA

THE ONE-STOP COMPLETE FUN AND ACTIVITY MAGAZINE

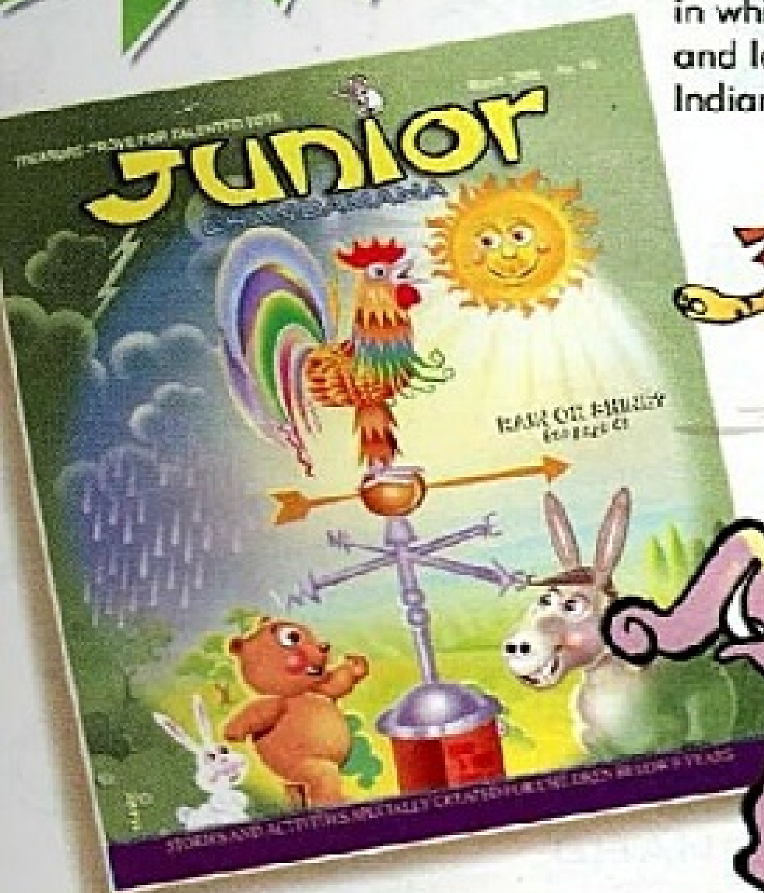
NOW AVAILABLE AT YOUR NEAREST NEWS STAND FOR RS.15 PER COPY

- Games, puzzles, riddles, stories, colouring activity and more...

- Good habits grow when young. Check out articles and features in which values are taught subtly and let your child learn about Indian culture and heritage.

- Pick up a copy of Junior Chandamama for interesting new stories and puzzles to be read out to the kiddies.

PAY ONLY RS.150 FOR ANNUAL SUBSCRIPTION AND SAVE RS.30

CHANDAMAMA (Sanskrit) MARCH 2006
Regd. with Registrar of Newspaper for India No. 42664/85
Licensed to post WPP Inland No TN/CC(S)Dn/62/06-08, Foreign No 83/06-08